

І. Ю. Зайцева, К. А. Карачарова

ФІНАНСИ

Підручник

Харків – 2017

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ**

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ЗАЛІЗНИЧНОГО
ТРАНСПОРТУ**

І. Ю. Зайцева, К. А. Карачарова

ФІНАНСИ

Підручник

Харків – 2017

УДК 336.012.23
ББК 65.9(2)26
3-12

*Рекомендовано вченою радою Українського державного
університету залізничного транспорту як підручник
(витяг з протоколу № 8 від 29 листопада 2016 р.)*

Рецензенти:

професор О. А. Карлова (ХНУМГ імені О. М. Бекетова),
професор В. Я. Вовк (ХНУВС)

Зайцева І. Ю., Карачарова К. А. Фінанси: Підручник.
3-12 – Харків: УкрДУЗТ, 2017. – 225 с., рис. 13, табл. 3.

ISBN 978-617-654-061-8

Дисципліна «Фінанси» передбачає вивчення суті та ознак фінансів, їх ролі і місця в економічній системі, засад фінансової політики держави і механізму її реалізації, сфер і ланок фінансової системи. Таким чином, вивчення даної дисципліни формує в майбутніх фахівців систему поглядів і знань, що згодом допоможуть їм у вивченні різних економічних процесів, а також у прийнятті обґрунтованих рішень та управлінні грошовими потоками в усіх сферах фінансової системи. Підручник призначений для студентів усіх економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, аспірантів, викладачів, наукових і практичних працівників.

УДК 336.012.23
ББК 65.9(2)26

ISBN 978-617-654-061-8

© Український державний університет
залізничного транспорту, 2017.

Підручник

Зайцева Іраїда Юріївна,
Карачарова Катерина Анатоліївна

ФІНАНСИ

Відповідальний за випуск Карачарова К. А.

Редактор Ібрагімова Н. В.

Підписано до друку 14.06.16 р.

Формат паперу 60x84 1/16. Папір писальний.

Умовн.-друк.арк. 10,75. Тираж 75. Замовлення №

Видавець та виготовлювач Українська державна академія залізничного транспорту,
61050, Харків-50, майдан Фейербаха, 7.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2874 від 12.06.2007 р.

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

І. Ю. Зайцева, К. А. Карачарова

ФІНАНСИ

Підручник

Харків

2017

УДК 336.012.23

ББК 65.9 (2) 26

Зайцева І. Ю., Карачарова К. А. Фінанси: Підручник. – Харків: УкрДУЗТ, 2017. – 225 с.

Дисципліна «Фінанси» передбачає вивчення суті та ознак фінансів, їх ролі і місця в економічній системі, засад фінансової політики держави і механізму її реалізації, сфер і ланок фінансової системи. Таким чином, вивчення даної дисципліни формує в майбутніх фахівців систему поглядів і знань, що згодом допоможуть їм у вивченні різних економічних процесів, а також у прийнятті обґрунтованих рішень та управлінні грошовими потоками в усіх сферах фінансової системи. Підручник призначений для студентів усіх економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, аспірантів, викладачів, наукових і практичних працівників.

Іл. 13, табл. 3, бібліогр.: 78.

Рецензенти:
проф. Карлова О. А.
(ХНУ імені О. М. Бекетова),
доц. Вовк В. Я.
(ХНУВС)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
1. СУТНІСТЬ ФІНАНСІВ, ЇХ ФУНКЦІЇ І РОЛЬ.....	7
1.1. Необхідність і сутність фінансів.....	7
1.2. Функції фінансів.....	9
1.3. Централізовані та децентралізовані фінансові ресурси...10	
1.4. Моделі фінансових відносин у суспільстві.....	11
1.5. Головні напрями фінансового впливу на процеси суспільного розвитку.....	12
2. ФІНАНСОВА СИСТЕМА.....	14
2.1. Поняття, структура та принципи побудови фінансової системи.....	14
2.2. Сфери і ланки фінансової системи, їх характеристика....	16
2.3. Органи управління фінансами та їх функції.....	18
3. ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА І ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ....	26
3.1. Фінансова політика, її зміст і завдання.....	26
3.2. Фінансовий механізм і його складові елементи.....	33
4. ФІНАНСИ ГОСПОДАРСЬКИХ СУБ'ЄКТІВ.....	42
4.1. Сутність фінансів господарських суб'єктів і принципи їх організації.....	42
4.2. Фінансові ресурси підприємства.....	44
5. ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ.....	49
5.1. Сутність і роль державних фінансів.....	49
5.2. Державні доходи та видатки.....	50
6. ПОДАТКИ І ПОДАТКОВА СИСТЕМА.....	55
6.1. Сутність, функції та класифікація податків.....	55
6.2. Характеристика елементів податку.....	58
6.3. Загальнодержавні та місцеві податки та збори.....	60
6.4. Принципи податкового законодавства.....	61
6.5. Права та обов'язки платників податків.....	62
6.6. Права органів Державної податкової служби.....	65
7. БЮДЖЕТ І БЮДЖЕТНА СИСТЕМА.....	69
7.1. Бюджет, його доходи і видатки. Бюджетна класифікація.....	69
7.2. Складові бюджету. Співвідношення загального і спеціального фондів бюджету. Дефіцит і профіцит бюджету.....	78

7.3. Бюджетний устрій і бюджетна система України.....	81
7.4. Державний бюджет України.....	89
7.5. Місцеві бюджети.....	91
8. ДОХОДИ І ВИДАТКИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ.....	97
8.1. Склад доходів Державного бюджету.....	97
8.2. Класифікація видатків бюджету.....	96
9. МІСЦЕВІ ФІНАНСИ.....	103
9.1. Сутність місцевих фінансів і причини їх виникнення...	103
9.2. Функції місцевих фінансів та економічний механізм управління територіями.....	110
9.3. Склад і структура місцевих фінансів.....	122
10. ДЕРЖАВНІ ЦІЛЬОВІ ФОНДИ.....	131
10.1. Сутність державних цільових фондів і їх призначення.....	131
10.2. Пенсійний фонд України.....	133
10.3. Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.....	136
10.4. Фонд соціального захисту інвалідів.....	137
11. ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ І ДЕРЖАВНИЙ БОРГ.....	140
11.1. Економічна сутність і роль державного кредиту.....	140
11.2. Форми державного кредиту.....	142
11.3. Державний борг і його формування.....	144
11.4. Управління державним боргом і його обслуговування.....	146
11.5. Класифікація державних позик.....	149
12. СТРАХУВАННЯ І СТРАХОВИЙ РИНОК.....	152
12.1. Необхідність і зміст страхування.....	152
12.2. Суб'єкти страхування.....	154
12.3. Організація та регулювання страхування.....	155
12.4. Страховий ринок.....	156
13. ФІНАНСОВИЙ РИНОК.....	163
13.1. Поняття фінансового ринку, його роль і місце в системі фінансово-економічних відносин.....	163
13.2. Структура і функції фінансового ринку.....	165
13.3. Товари і суб'єкти фінансового ринку.....	168
13.4. Характеристика грошового ринку.....	170
13.5. Ринок капіталів як джерело довгострокових фінансових ресурсів.....	175

13.6. Тенденції розвитку та поточний стан фінансового ринку України.....	177
13.7. Становлення міжнародного фінансового ринку.....	183
14. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ.....	186
14.1. Економічна сутність і призначення міжнародних фінансів.....	186
14.2. Місце і роль міжнародних фінансів у сучасній світогосподарській системі.....	188
14.3. Формування світових фінансових центрів.....	190
14.4. Міжнародні економічні організації як суб'єкти міжнародних фінансів.....	191
14.5. Міжнародні та регіональні економічні структури.....	192
14.6. Особливості функціонування фінансової системи ЄС.....	194
14.7. Міжнародні фінансові інституції.....	195
14.8. Регіональні фінансово-кредитні установи.....	198
ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ КОНТРОЛЮ РІВНЯ ЗАСВОЄННЯ ПРОГРАМИ З КУРСУ ДИСЦИПЛІНИ «ФІНАНСИ».....	201
Бібліографічний список.....	207
Словник термінів.....	214

ВСТУП

Зміни в економічній системі України, зростання ролі та ускладнення функцій фінансів висувають нові вимоги до підготовки високопрофесійних фахівців, які матимуть масштабний світогляд, здатність об'єктивно оцінювати економічні процеси і застосовувати творчий підхід до вирішення актуальних проблем розбудови фінансової системи і забезпечення фінансової стабільності в країні.

Вивчення сукупності фінансових відносин, які виражають розподіл і перерозподіл вартості валового внутрішнього продукту на макро- і мікрорівнях, необхідно майбутньому спеціалісту, щоб об'єктивно оцінювати економічні процеси, які відбуваються в суспільстві, розуміти сутність і тенденції розвитку фінансових відносин і їх особливості у сфері державних фінансів і фінансів господарських одиниць, уміти розробляти й вирішувати актуальні питання теорії і практики розбудови фінансової політики держави. Тому важливе місце в підготовці висококваліфікованих бакалаврів і спеціалістів з економіки відводиться навчальній дисципліні «Фінанси».

Навчальна дисципліна «Фінанси» встановлена галузевим стандартом вищої освіти і внесена до складу природно-наукового та загальноекономічного циклу підготовки бакалавра зі спеціальностей економічного напрямку.

Матеріал підручника висвітлює сутність, функції фінансів; структуру фінансової системи і принципи її побудови; суть, мету, принципи, форми, методи фінансового контролю; соціально-економічну природу, елементи, принципи організації і функціонування податкової системи; структуру бюджетної системи і принципи організації бюджетного устрою; основні напрями зміцнення фінансів, фінансової системи.

Мета цього підручника — забезпечити студентів навчально-методичним матеріалом, необхідним для вивчення теоретичного курсу «Фінанси».

Підручник містить основні теоретичні та практичні положення щодо вивчення кожної теми, запитання для самоконтролю міцності засвоєння теоретичних положень курсу «Фінанси» та бібліографічний список з курсу.

Фінанси – це майстерність передавати гроші з рук у руки доти, доки вони не зникнуть.

Р.Сарнофф

1. СУТНІСТЬ ФІНАНСІВ, ЇХ ФУНКЦІЇ І РОЛЬ

1.1. Необхідність і суть фінансів

Термін «фінанси» походить від латинського «finis», що означає кінець, завершення, фініш. У стародавньому світі цей термін застосовувався у грошових відносинах, які виникали між державою в особі її монарха та населенням. Цим терміном визначалося завершення грошового платежу, тобто остаточний розрахунок. Особи, які сплатили кошти на користь монарха або інших державних органів, отримували на руки документ, який мав назву fine.

Саме така назва документа послужила підставою для виникнення у XIII ст. в Італії терміну «financia», що в перекладі з латини означає «грошовий платіж».

Вперше в сучасному трактуванні категорія «фінанси» почала застосовуватися у Франції. Латинське «financia» перейшло у французьке «finance», що означає готівку, дохід. У науковий обіг це поняття ввів французький професор Ж. Боден у праці «Шість книг про республіку» (1577 р.).

У XVII ст. термін набув міжнародного розповсюдження. Найвищого розквіту фінанси досягли у XX ст., коли функції держави набагато розширилися і вдосконалилися, а товарно-грошові відносини зайняли головне місце в економічних системах.

Розкриваючи питання поняття «фінанси», слід зазначити, що причинами виникнення фінансів є товарно-грошові відносини, принцип матеріальної зацікавленості та наявність держави.

Від грошей фінанси відрізняються своїм змістом і виконуваними функціями. Функціонування фінансів базується на таких функціях грошей, як засіб платежу, засіб нагромадження та світові гроші.

Основне призначення фінансів полягає в тому, щоб шляхом утворення грошових доходів і фондів забезпечити не лише потреби держави і підприємств грошима, а й контроль за використанням фінансових ресурсів.

Фінанси – це економічні відносини, що виникають у результаті формування, розподілу й використання ВВП, втілені в потоках грошових коштів і спрямовані на забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства.

Вихідним положенням для розкриття сутності фінансів є розуміння того, що **фінанси** — це одна з конкретних історичних форм економічних відносин, функціонування яких пов'язане з об'єктивною необхідністю розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту. У процесі розподілу формуються та використовуються грошові фонди, призначені для задоволення суспільних інтересів і потреб.

Фінансові відносини – відносини між економічними суб'єктами з приводу розподілу ВВП у процесі формування доходів і здійснення видатків. Слід зазначити, що характеристика фінансових відносин пов'язана з виділенням їх об'єктів і суб'єктів.

Об'єктами фінансових відносин є фінансові ресурси:

✓ **валовий внутрішній продукт (ВВП)** – вартість вироблених у країні товарів, робіт, послуг у поточному році (амортизація, заробітна плата, прибуток, непрямі податки, позиковий відсоток);

✓ **національне багатство (НБ)** – вартість нагромаджених у країні матеріальних цінностей і залучених на виробництво природних ресурсів (основні засоби, матеріальні та природні ресурси, золотий, валютний, страховий запас).

Суб'єктами фінансових відносин є підприємства, працівники і службовці, держава. Розкриваючи сутність фінансів, потрібно з'ясувати їхні характерні ознаки:

- ✓ обмінно-розподільний характер;
- ✓ рух вартості від одного суб'єкта до іншого;
- ✓ грошова форма відносин;

- ✓ формування централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів, отримання доходів і здійснення видатків;
- ✓ еквівалентність відносин обміну та розподілу і нееквівалентність відносин перерозподілу.

Вивчаючи питання поняття «фінанси», слід зупинитися на тому, що фінанси виконують свою роль у суспільстві разом з іншими економічними категоріями (ціною, заробітною платою та кредитом).

Зв'язок фінансів з ціною проявляється в тому, що держава, використовуючи фінанси, може суттєво впливати на структуру ціни через зміну відрахувань до амортизаційного фонду, Пенсійного фонду. Використовуючи фінанси, держава може змінювати ціну через ПДВ, акцизний податок, митні збори та інше.

Зв'язок фінансів і заробітної плати полягає в тому, що держава регулює величину заробітної плати через податки, створюючи загальнодержавні фонди фінансових ресурсів.

Взаємозв'язок фінансів і кредиту проявляється в тому, що вони використовуються в кругообігу коштів і сприяють підвищенню ефективності виробництва. При нестачі фінансових ресурсів підприємства залучають кредитні ресурси, а при їх надлишку – підприємство надає їх у кредит іншим об'єктам.

1.2. Функції фінансів

Для того щоб зрозуміти сутність фінансів у ринковій економіці, студенту слід ознайомитися з характеристикою їхніх функцій. Традиційно виділяють дві функції фінансів – розподільчу та контрольну.

Сутність розподільчої функції полягає в розподілі та перерозподілі вартості ВВП між різними суб'єктами господарювання та напрямками використання.

Розподільна функція охоплює дві стадії:

- ✓ первинний розподіл ВВП;
- ✓ вторинний розподіл (перерозподіл) ВВП.

Первинний розподіл – це розподіл доданої вартості й формування первинних доходів суб'єктів, які беруть участь у створенні ВВП. Первинними доходами на цій стадії є: у фізичних

осіб – заробітна плата, у юридичних осіб – прибуток, у держави – прибуток державного сектора, що централізується в бюджеті, надходження від державних послуг, ресурсів, угідь, а також непрямі податки.

Перерозподіл полягає у створенні й використанні централізованих фондів. Провідну роль у перерозподільному процесі відіграє держава.

Сутність контрольної функції проявляється в контролі за розподілом ВВП між відповідними грошовими фондами і каналами розподілу та їх цільовим використанням.

Саме завдяки контрольній функції фінансів суспільство контролює повноту і своєчасність забезпечення фінансовими ресурсами різних суб'єктів господарювання, включаючи державу, економне й ефективне використання коштів. За результатами контролю вносяться корективи у фінансові процеси, здійснюється вдосконалення фінансового прогнозування та планування.

1.3. Централізовані та децентралізовані фінансові ресурси

Фінанси знаходять своє відображення у фінансових ресурсах, формою яких є фонди. *Фінансові ресурси* – це грошові кошти, які утворюються в процесі розподілу та перерозподілу валового національного продукту і зосереджуються у відповідних фондах для фінансового забезпечення потреб розширеного відтворення та задоволення інших суспільних потреб.

Основним джерелом фінансових ресурсів у державі є ВВП. Склад і структура фінансових ресурсів, напрями їх використання визначаються фінансовою політикою держави.

Існують централізовані та децентралізовані фінансові ресурси. *Централізовані фінансові ресурси* зосереджуються головним чином у державному та місцевих бюджетах та державних позабюджетних цільових фондах. В Україні такими фондами є Пенсійний фонд, Фонд єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Також до централізованих фінансових ресурсів відносять ресурси державних фінансових інституцій (НБУ, державних страхових органів, державних кредитних установ).

Централізовані фінансові ресурси можуть спрямовуватись на економічний і соціальний розвиток країни; виплату страхових сум по всіх видах особистого страхування; фінансування оборони країни; утримання органів державного управління тощо.

Децентралізовані фінансові ресурси створюються окремими суб'єктами господарювання. Слід звернути увагу, що саме фінанси суб'єктів господарювання є базовою ланкою всієї фінансової системи, оскільки саме тут утворюється значна частина ВВП, що є об'єктом розподілу через фінансові відносини.

1.4. Моделі фінансових відносин у суспільстві

Вибір фінансової моделі – це вибір шляху розвитку суспільства. Розподіл і перерозподіл ВВП може здійснюватись за різними схемами, за якими й будуються моделі фінансових відносин у суспільстві. *Моделі розрізняються за двома ознаками:*

- 1) за послідовністю розподілу ВВП:
 - ✓ ринкова економіка;
 - ✓ адміністративна економіка.

Модель ринкової економіки є основною, вона пройшла значний шлях розвитку й домінує у світі. Щодо її сутності, то спочатку вартість реалізованого національного доходу розподіляється між тими, хто зайнятий у його створенні – це власники засобів виробництва, які отримують прибуток, і працівники і службовці, яким виплачується заробітна плата. Характерна ознака моделі полягає в тому, що держава отримує свої доходи насамперед на основі перерозподілу національного доходу.

Сутність моделі адміністративної економіки, яка застосовувалась у колишньому СРСР та інших соціалістичних країнах, полягає в тому, що переважна частина національного доходу одразу централізувалась у бюджеті та виключалась із розподільних відносин. Характерною ознакою є те, що переважну частину своїх доходів держава отримує в процесі первинного розподілу національного доходу;

2) за рівнем державної централізації ВВП у рамках фінансової моделі ринкової економіки:

- ✓ американська;
- ✓ західноєвропейська модель;
- ✓ скандинавська модель.

Американська модель характеризується незначним рівнем бюджетної централізації – 25-30 %. Фінансове втручання в економіку зведене до мінімуму. У соціальній сфері забезпечуються тільки ті верстви населення, які не в змозі обійтися без державної допомоги. Модель створює максимальну фінансову стимуляцію: з одного боку, вона дає можливість заробляти, з іншого – вимагає цього. Це досить жорстка і жорстока модель, але вона водночас і високоефективна, оскільки заснована, по суті, на примусовій фінансовій стимуляції.

Західноєвропейська модель характеризується поміркованим рівнем централізації ВВП у бюджеті – 35-45 %. Сутність моделі зводиться до паралельного функціонування державних і комерційних установ у соціальній сфері.

Скандинавська модель передбачає досить високий рівень бюджетної централізації ВВП – 50-60 %. Вона характеризується розгалуженою державною соціальною сферою як у галузі освіти, так і охорони здоров'я. Вона створює клімат упевненості й соціальної врівноваженості. Однак така модель можлива тільки за умов високого рівня ВВП на душу населення та високого рівня культури й свідомості народу, відповідного ставлення до праці й поваги до державного сектора.

1.5. Головні напрями фінансового впливу на процеси суспільного розвитку

Можна виділити три головні напрями фінансового впливу на процеси суспільного розвитку:

- ✓ фінансове забезпечення потреб розширеного відтворення;
- ✓ фінансове регулювання економічних і соціальних процесів;
- ✓ фінансове стимулювання.

Фінансове забезпечення **відтворювального процесу** – це покриття затрат за рахунок фінансових ресурсів, акумульованих

суб'єктами господарювання і державою. **Воно може здійснюватись у таких формах:**

✓ **бюджетне фінансування** – надання коштів з бюджету на безповоротних засадах;

✓ **кредитування** – надання коштів на принципах повернення, платності, строкowości і забезпеченості;

✓ **самофінансування** – відшкодування видатків суб'єктів господарювання з основної діяльності та її розвитку за рахунок власних джерел.

Фінансове регулювання економічних і соціальних процесів відбувається насамперед через перерозподіл частини доходів підприємств і організацій, а також населення і спрямування цих коштів у бюджети і державні цільові фонди для задоволення державних потреб.

У складі фінансових стимулів розвитку виробництва і підвищення його ефективності можна виділити бюджетні стимули; ефективне інвестування фінансових ресурсів; фінансові пільги.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає економічна сутність фінансів?
2. Яка об'єктивна необхідність фінансів у суспільному виробництві?
3. Які існують характерні ознаки фінансів?
4. Охарактеризуйте взаємозв'язок фінансів з іншими економічними категоріями (ціною, кредитом, заробітною платою).
5. У чому полягає сутність і механізм дії розподільної функції фінансів?
6. Охарактеризуйте контрольну функцію фінансів. Як саме вона реалізується в практичній діяльності?
7. Надайте визначення централізованих фінансових ресурсів.
8. Надайте характеристику децентралізованих фінансових ресурсів.
9. Які існують моделі фінансових відносин у суспільстві?
10. Назвіть ознаки фінансового забезпечення.
11. У чому полягає сутність фінансового регулювання?

Основою хорошої фінансової системи має бути відмова від непотрібних витрат.

Ж. Дрос

2. ФІНАНСОВА СИСТЕМА

2.1. Поняття, структура та принципи побудови фінансової системи

Фінансова система існує в кожній державі незалежно від рівня її економічного розвитку і являє собою доволі складний механізм. Ефективність функціонування фінансової системи залежить від двох визначальних чинників:

- налагодженість фінансових відносин у суспільстві;
- організація управління фінансами (органи управління і форми та методи управлінської діяльності).

У фінансовій системі зосереджено значні фінансові ресурси, що становлять більш ніж 80 % від обсягу ВВП.

Фінансова система – це сукупність відокремлених, але взаємопов'язаних між собою сфер і ланок фінансових відносин, які відображують специфічні форми й методи обміну, розподілу і перерозподілу ВВП, відповідну систему фінансових органів та інститутів.

Фінансову систему розглядають за двома категоріями: внутрішня структура та організаційна будова.

За внутрішньою структурою – це сукупність відносно відокремлених і взаємопов'язаних сфер і ланок, які відображують специфічні форми та методи фінансових відносин (рис. 2.1).

За організаційною будовою – це сукупність фінансових органів та інституцій, які управляють грошовими потоками в економіці та характеризують систему управління фінансами у країні.

Принципи побудови фінансової системи:

- ✓ розподіл фінансових ресурсів на централізовані та децентралізовані;
- ✓ самостійність (кожна ланка фінансової системи країни має свої джерела формування доходів і напрями їх використання);
- ✓ єдність (всі ланки фінансової системи поєднані між собою через систему фінансових відносин, які виникають з приводу формування, розподілу та використання фінансових ресурсів);
- ✓ функціональне призначення ланок фінансової системи;
- ✓ адміністративно-територіальний розподіл фінансових ресурсів.

Рис. 2.1. Сфери та ланки фінансової системи

Сфера характеризує узагальнену за певною ознакою сукупність фінансових відносин. ***В основу виділення сфер покладено рівень економічної системи:***

- ✓ рівень мікроекономіки – фінанси суб'єктів господарювання;
- ✓ рівень макроекономіки – державні фінанси;
- ✓ рівень світового господарства – міжнародні фінанси;

- ✓ забезпечуючі сфери – фінансовий ринок і страхування.

Ланка фінансової системи є відособленою частиною фінансових відносин. Її виокремлення проводиться за ознакою наявності або відособленого фонду фінансових ресурсів, або специфічних форм і методів фінансових відносин.

2.2. Сфери і ланки фінансової системи, їх характеристика

Сфера фінансів суб'єктів господарювання відображує рух грошових потоків підприємств.

Фінансову діяльність держави характеризує сфера державних фінансів, яка поділяється на такі ланки: Державний і місцеві бюджети; державні фонди цільового призначення; державний кредит; фінанси підприємств і організацій державної форми власності. Сфера державних фінансів надзвичайно важлива і вимагає встановлення збалансованості інтересів усіх суб'єктів фінансових відносин.

Державний бюджет – це головний централізований фонд грошових коштів держави, основний інструмент перерозподілу ВВП. Через бюджет регулюється діяльність усіх сфер і ланок фінансової системи, тобто з позицій управління фінансами це визначальна ланка, яка спрямовує в заданому напрямі розвиток суспільства.

Головними доходами Державного бюджету є податки, які становлять 70-90 % загальної суми доходів. **До основних податків належать** податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємств, податок на додану вартість (ПДВ), прибутковий податок, акцизний податок, мито.

До основних видатків державного бюджету включають:

- ✓ *видатки, що пов'язані з політичними функціями держави (утримання армії, державного апарату управління та влади);*
- ✓ *видатки на соціальні потреби (освіта, наука, охорона здоров'я, соціальне страхування та забезпечення);*
- ✓ *видатки, що пов'язані з економічними функціями держави (державні інвестиції в галузі економічної*

інфраструктури, субсидії приватному капіталу та державним корпораціям, видатки на зовнішньоекономічну діяльність та ін.).

Місцеві бюджети становлять фінансову базу місцевих органів влади та управління. Вони забезпечують регіональні потреби у фінансових ресурсах і доходах, їх внутрішньотериторіальний перерозподіл. Вони мають повну самостійність, власні та закріплені дохідні джерела і право визначення напрямів їх використання.

Державні цільові фонди являють собою централізацію коштів для вирішення конкретних завдань і проблем. Їх характерною ознакою є чітко визначені джерела формування і напрями використання. Створення таких фондів визначається конкретними потребами. Вони концентрують у своєму розпорядженні майже чверть усіх фінансових ресурсів держави. До них належать Пенсійний фонд та інші соціальні фонди.

Державний кредит є специфічною ланкою державних фінансів, він безпосередньо пов'язаний з бюджетним дефіцитом, будучи джерелом його покриття. Це сукупність економічних відносин між державою в особі органів влади й управління, з одного боку, і фізичними та юридичними особами – з іншого; за таких відносин держава є позичальником, кредитором і гарантом.

Фінанси державного сектора економіки включають ті самі відносини, що й фінанси будь-якого суб'єкта господарювання, оскільки характер і напрями господарської і фінансової діяльності не залежать від форми власності. Водночас фінансові ресурси й отримані доходи цих підприємств належать державі, а їх фінансова діяльність регламентується державою як на підставі законів, так і у формі державного управління.

Сфера міжнародних фінансів відображує перерозподільчі відносини на світовому рівні. Вона складається з двох частин міжнародних фінансових відносин і безпосередньо міжнародних фінансів. Міжнародні фінансові відносини опосередковуються через міжнародні розрахунки, які у свою чергу ґрунтуються на використанні двох валют і встановленні валютного курсу. Міжнародні фінанси включають такі ланки: фінанси міжнародних організацій та інституції, міжнародний фінансовий ринок.

Фінансовий ринок – це специфічна сфера економічних відносин, де формуються і здійснюються відносини між учасниками фінансового ринку з приводу купівлі-продажу фінансових фондів. Основна функція фінансового ринку – перетворення тимчасово вільних грошових коштів (нагромаджень, заощаджень) на позичковий капітал для інвестицій в економіку.

Фінансовий ринок як сфера фінансової системи включає ринок грошей, кредитних ресурсів, цінних паперів і фінансових послуг.

Страховання є забезпечуючою сферою, що відображує відносини з приводу формування і використання колективних страхових фондів. З одного боку, страхування забезпечується через страхові компанії, які є звичайними суб'єктами підприємництва, тобто їх діяльність належить до рівня мікроекономіки. З іншого боку, створювані фонди відображують перерозподіл фінансових ресурсів між окремими суб'єктами страхування і, таким чином, мають ознаки належності до макрорівня. При цьому колективні страхові фонди можуть створюватись і державними страховими компаніями. У цьому випадку належатимуть до системи державних фінансів.

Деякі науковці до складу фінансової системи включають також фінанси населення (фінанси домогосподарств). **Фінанси населення** – це сукупність грошових фондів, які акумулюються в населення з таких джерел: доходи від трудової діяльності; доходи від капіталу; доходи від рухомого і нерухомого майна; доходи, отримані у вигляді спадщини; доходи з інших джерел.

2.3. Органи управління фінансами та їх функції

В управлінні фінансами виділяють об'єкт і суб'єкти управління. Об'єктом є централізовані та децентралізовані фонди фінансових ресурсів, що створюються і використовуються в усіх ланках фінансової системи. Суб'єкт управління – держава (в особі законодавчих і виконавчих, у тому числі фінансових органів), фінансові служби підприємств, організацій, установ, міністерств і відомств.

Основним завданням органів управління фінансовою системою є забезпечення злагодженості у функціонуванні окремих сфер і ланок фінансових відносин. Це досягається чітким розмежуванням функцій і повноважень між фінансовими органами та інституціями.

Загальне управління фінансами відповідно до Конституції України покладено на вищі органи державної влади – ВРУ, Президента, Кабінет Міністрів України.

Верховна Рада України, як вищий орган законодавчої влади, ухвалює закони, у тому числі з фінансових питань, основні напрями бюджетної політики на наступний бюджетний період, затверджує Державний бюджет України та вносить зміни до нього; здійснює контроль за виконанням Державного бюджету України; приймає рішення щодо звіту про його виконання; визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики.

Президент України, як глава держави, створює в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України для здійснення своїх повноважень, консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби; підписує закони, ухвалені ВРУ; має право вето щодо цих законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд ВРУ.

Кабінет Міністрів України, як вищий орган у системі органів виконавчої влади, забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; розробляє проекти законів про Державний бюджет України; забезпечує виконання затвердженого ВРУ Державного бюджету України, подає ВРУ звіт про його виконання; приймає рішення про використання коштів Резервного фонду Кабінету Міністрів України; обслуговує державний борг України.

Органи місцевого самоврядування самостійно розробляють, затверджують і виконують місцеві бюджети; самостійно розпоряджаються коштами місцевих бюджетів, визначають напрями їх використання.

Центральне місце в управлінні фінансами в Україні, як і в будь-якій іншій державі, займає **Міністерство фінансів**. Саме на нього покладено завдання загального керівництва всією фінансовою системою країни. **Основними його функціями є:**

- ✓ вироблення основ і напрямів фінансової політики держави та розроблення заходів щодо їх реалізації;
- ✓ організація бюджетного процесу, складання проекту Державного бюджету та його виконання після затвердження ВРУ;
- ✓ підготовка проекту основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період;
- ✓ організаційне регулювання фінансової діяльності суб'єктів господарювання через установлення правил здійснення фінансових операцій, форм фінансових документів, порядку і стандартів ведення бухгалтерського обліку і фінансової звітності;
- ✓ організація функціонування ринку цінних паперів;
- ✓ здійснення заходів з мобілізації коштів через систему державного кредиту та управління державним боргом;
- ✓ забезпечення фінансових відносин держави з іншими країнами, міжнародними організаціями і фінансовими інституціями;
- ✓ організація і здійснення фінансового контролю в країні.

До складу Міністерства фінансів України входять два обособлені підрозділи: Державна контрольно-ревізійна служба і Державне казначейство.

Державна контрольно-ревізійна служба є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

На органи контрольно-ревізійної служби покладено виконання таких функцій:

- ✓ організація роботи контрольно-ревізійних підрозділів на місцях щодо проведення ревізій і перевірок, узагальнення наслідків ревізій і перевірок;
- ✓ проведення ревізії та перевірок фінансової діяльності, стану та збереження коштів і матеріальних цінностей,

достовірності обліку і звітності в міністерствах, відомствах, державних комітетах та інших органах державної виконавчої влади, у державних фондах, бюджетних установах, а також на підприємствах і в організаціях, які отримують кошти з бюджету і з державних валютних фондів;

✓ проведення ревізій і перевірок правильності витрачання державних коштів на утримання місцевих органів державної виконавчої влади, установ і організацій, що діють за кордоном і фінансуються за рахунок Державного бюджету;

✓ контроль за повнотою оприбуткування, правильністю витрачання і збереження валютних коштів;

✓ розроблення інструктивних та інших нормативних актів про проведення ревізій і перевірок.

Державне казначейство України

створено з метою забезпечення повного і своєчасного виконання Державного бюджету України. Його основними завданнями є:

✓ забезпечення казначейського обслуговування державного та місцевих бюджетів на основі ведення Єдиного казначейського рахунка;

✓ управління наявними фінансовими ресурсами, що ними обліковуються;

✓ установлення єдиних правил бухобліку і звітності про виконання Державного та місцевих бюджетів, кошторисів розпорядників бюджетних коштів, визначення порядку і строків подання звітів про виконання кошторисів державних цільових фондів;

✓ ведення обліку касового виконання Державного бюджету України та складання звітності;

✓ управління державним внутрішнім і зовнішнім боргом відповідно до чинного законодавства;

✓ розроблення нормативно-методичних документів з питань бухгалтерського обліку, звітності та організації виконання бюджетів усіх рівнів.

Державна податкова служба організує стягування податків і контроль за дотриманням податкового законодавства. Завданнями органів державної податкової служби є:

✓ здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів (обов'язкових платежів), а також неподаткових доходів, установлених законодавством;

✓ внесення у встановленому порядку пропозицій щодо вдосконалення податкового законодавства;

✓ прийняття у випадках, передбачених законом, нормативно-правових актів і методичних рекомендацій з питань оподаткування;

✓ формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб – платників податків і Єдиного банку даних про платників податків – юридичних осіб;

✓ надання податкових консультацій;

✓ запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесеним законом до компетенції податкової міліції, їх розкриття, припинення, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Державна податкова служба України відповідно до покладених на неї завдань здійснює такі основні функції:

✓ розроблення проектів податкового законодавства;

✓ контроль за правильністю обчислення податків та інших обов'язкових платежів і своєчасністю їх сплати;

✓ облік платників податків і надходжень платежів до бюджету;

✓ накладення штрафних санкцій і адміністративних стягнень на порушників податкового законодавства;

✓ проведення масово-роз'яснювальної роботи серед платників податків.

Рахункова палата України є постійно діючим органом

контролю, який утворюється Верховною Радою України, підпорядкований і підзвітний їй. Рахункова палата здійснює свою діяльність самостійно, незалежно від будь-яких інших органів держави. Вона створена з метою здійснення позаповідомчого контролю за складанням і виконанням Державного бюджету, аналізу бюджетної політики держави,

контролю у сфері державного кредиту. Рахункова палата може проводити також ревізійну роботу в різних ланках фінансової системи. Однак, на відміну від контрольно-ревізійної служби, яка здійснює детальний контроль за повним дотриманням фінансового законодавства, Рахункова палата здійснює контроль з позицій макроекономічного фінансового регулювання і дієвості фінансової політики.

Аудиторська палата, хоча і не є фінансовим органом, організує незалежний фінансовий контроль. Вона видає ліцензії юридичним і фізичним особам на право здійснення аудиторської діяльності й контролює дотримання вимог законодавства з аудиторського контролю.

Національний банк України – основна фінансова інституція у сфері грошового ринку. Основне завдання Національного банку – регулювання грошового обігу та організація ефективного функціонування кредитної системи. Він проводить реєстрацію комерційних банків і видає ліцензії на окремі види банківських операцій (наприклад, валютні операції). Національний банк здійснює нагляд за діяльністю комерційних банків за допомогою встановлення економічних нормативів і розмірів обов'язкових резервів. Важлива його функція в банківській системі – забезпечення проведення міжбанківських розрахунків та кредитування комерційних банків, тобто він є банком банків.

Також Національний банк проводить значну роботу з обслуговування уряду. Він виконує агентські послуги з розміщення державних цінних паперів і обслуговування державного боргу, організує касове виконання бюджету, проводить міжнародні розрахунки держави. Національний банк здійснює валютне регулювання і визначає офіційні курси валют чи валютні коридори.

Комерційні банки формують банківську систему і виконують такі основні функції:

- ✓ акумуляція тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб; проведення безготівкових розрахунків;
- ✓ касове обслуговування готівкового обігу;
- ✓ кредитування; агентські та інші послуги клієнтам банку.

В умовах ринкової економіки комерційні банки являють собою серцевину фінансової системи, виконуючи роль кровоносної мережі в економіці. Концентруючи значну масу фінансових ресурсів і спрямовуючи кредитні потоки, вони відіграють провідну роль у розвитку кожної країни. Тому економічна та фінансова міць країни визначається насамперед потенціалом її банківської системи.

Фондова біржа проводить операції з цінними паперами. Основне її призначення – організація функціонування вторинного ринку. Однак, з одного боку, через неї може здійснюватись і первинне розміщення цінних паперів, а з іншого – і вторинний ринок може функціонувати поза біржею.

Як центр торгівлі цінними паперами, фондова біржа є індикатором ділової активності й проводить котирування акцій підприємств. Цим створюється система незалежної і досить об'єктивної оцінки діяльності акціонерних товариств. Тому бюлетені фондових бірж відіграють велике значення у функціонуванні фінансової системи та економіки країни.

На ринку цінних паперів важливу роль виконують фінансові посередники. За дорученням емітентів вони здійснюють випуск і розміщення цінних паперів на фінансовому ринку, а також проводять операції з купівлі цінних паперів на підставі угод з інвесторами. Діяльність фінансових посередників ґрунтується на їх інформованості та глибоких знаннях ринку цінних паперів.

Українська міжбанківська валютна біржа проводить торги з купівлі-продажу іноземних валют. Ціни, які формуються на цій біржі, характеризують ринковий курс валют, тобто той, який складається під впливом попиту і пропозиції як на національну, так і на іноземні валюти. Вплив Національного банку України на ринковий курс національної валюти здійснюється завдяки участі його в торгах через скуповування тієї чи іншої валюти, або валютні інтервенції.

Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку організує функціонування ринку цінних паперів. Вона проводить

реєстрацію випуску цінних паперів і регулює їх кругообіг; забезпечує формування інфраструктури ринку; видає ліцензії фінансовим посередникам, які здійснюють операції з цінними паперами. Комісія здійснює контроль за діяльністю суб'єктів ринку цінних паперів (емітентів, інвесторів, фінансових посередників, фондових бірж) відповідно до чинного законодавства в цій сфері.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення фінансової системи й охарактеризуйте принципи її побудови.
2. Дайте характеристику внутрішньої структури фінансової системи.
3. Якою є організаційна структура фінансової системи?
4. Дайте характеристику сфери фінансових відносин.
5. Які є ланки фінансової системи?
6. Дайте характеристику сфер та ланок фінансової системи.
7. Яким є склад державних фінансів і що вони характеризують?
8. Назвіть основні складові міжнародних фінансів.
9. Яка структура та роль фінансового ринку?
10. Які фінансові органи і фінансові інституції здійснюють управління фінансами в Україні?
11. Які функції Міністерства фінансів України?
12. Які функції і повноваження має Державна контрольно-ревізійна служба?
13. Які функції покладено на Державне казначейство?
14. Які функції і повноваження покладено на Державну податкову службу України?
15. Яка сфера діяльності Рахункової палати України?
16. Які функції покладено на Аудиторську палату?
17. Яку роль відіграють Національний банк України і комерційні банки в управлінні фінансами?
18. Що таке фондова біржа?
19. Назвіть основні риси Української міжбанківської валютної біржі?
20. Яка сфера діяльності Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку України?

Не соромно щось не знати, але соромно не бажати вчитися.

Сократ

3. ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА І ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ

3.1. Фінансова політика, її зміст і завдання

Функціонування фінансової системи спрямовано на вирішення певних завдань, що стоять перед суспільством. Цим завданням підпорядковуються і організація фінансових відносин у суспільстві, і процеси руху та розміщення фінансових ресурсів, і пропорції між їх централізацією та децентралізацією, і порядок формування, розподілу та перерозподілу доходів, і спрямованість витрат окремих суб'єктів підприємницької діяльності, громадян і держави, і структурне співвідношення між окремими сферами і ланками фінансової системи, і характер взаємовідносин між ними, і пропорції між індивідуальним і суспільним споживанням. При цьому можлива практично безмежна кількість варіантів організації фінансових відносин і фінансової діяльності, з яких необхідно вибрати саме той, що найбільше підходить даній країні в даний час. Вибір цих варіантів і становить основу фінансової політики, яку здійснює держава.

Таким чином, фінансова політика має самостійне значення і водночас є важливим засобом реалізації політики держави в будь-якій сфері суспільної діяльності — економіці, соціальній сфері, військовій реформі, у міжнародних відносинах.

За допомогою фінансів і фінансової політики здійснюється багатосторонній регулювальний вплив на ринкові відносини і процес розширеного відтворення, а саме:

✓ фінанси і фінансова політика активно використовуються для сприяння процесу нагромадження капіталу, який визначає темпи економічного зростання;

✓ за допомогою фінансів держава впливає на процес реалізації сукупного суспільного продукту в цілому і додаткової вартості, зокрема;

✓ фінанси відіграють важливу роль у процесі відтворення робочої сили.

Фінансова політика — комплекс дій і заходів, що здійснюються державою в межах наданих їй функцій і повноважень у сфері фінансової діяльності суб'єктів господарювання і фінансових інституцій, громадян і безпосередньо держави з метою вирішення певних завдань і досягнення поставлених цілей.

Фінансова політика повинна враховувати потреби суспільного розвитку, реальні економічні і фінансові можливості держави, тому вона залежить від конкретних історичних умов і завдань, які стоять перед суспільством. Вивчаючи вимоги, які теорія і практика господарювання висувають до фінансової політики, слід усвідомити дуже важливий висновок — фінансова політика має бути адекватною законам суспільного розвитку. Порушення цієї важливої вимоги призводить до значних втрат у національному господарстві.

Зміст фінансової політики визначається прийнятою концепцією розвитку фінансів, її стратегічними цілями, що розкривають основні напрями формування, розподілу та використання фінансів, і системою заходів, які здійснюють органи державної влади та управління щодо досягнення поставлених цілей. При цьому заходи у фінансовій сфері та кожній з її підсистем мають бути узгоджені з тими, що здійснюються в інших сегментах соціально-економічної політики — грошово-кредитному, ціновому, оплати праці.

Найважливіша мета фінансової політики — збільшити обсяг фінансових ресурсів на основі економічного розвитку, нарощування державних фінансів, необхідних для повнішого задоволення потреб суспільства.

Головне завдання фінансової політики — забезпечення відповідними фінансовими ресурсами реалізації тієї чи іншої державної програми соціально-економічного розвитку.

Поняття фінансової політики держави можна розглядати у вузькому і широкому розумінні (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Зміст фінансової політики

У вузькому розумінні	У широкому розумінні
<p>Включає дві підсистеми, або взаємопов'язані напрями діяльності держави: політика у сфері державних фінансів; політика у сфері недержавних фінансів (за галузями, регіонами тощо)</p>	<p>Механізм державного регулювання всіх соціально-економічних процесів та явищ, що включає широкий арсенал фінансових інструментів, засобів, форм і методів розподілу та перерозподілу ВВП й національного доходу і діє через національну фінансову систему</p>
<p>Ефективним методом взаємодії державних і недержавних фінансів вважається такий, що сприяє оптимальному зростанню національного доходу. Під останнім розуміється макроекономічний стан співвідношення доходів і витрат у складі бюджетів усіх учасників національного господарства, що забезпечують оптимум процесів зберігання, накопичення та споживання</p>	<p>Склад фінансової політики: бюджетно-податкова; грошово-кредитна; інвестиційна; страхова; амортизаційна; валютна; митна; інші</p>

Залежно від тривалості періоду і характеру завдань, що вирішуються, фінансова політика поділяється на фінансову стратегію і фінансову тактику.

Ці поняття між собою тісно взаємопов'язані. Стратегія визначає сутність і напрями тактики. У свою чергу тактичні можливості обмежують вибір стратегії, адже безглуздо визначати стратегічні цілі і завдання, для вирішення яких недостатньо належних тактичних засобів. Тільки та фінансова політика, яка ґрунтується на поєднанні стратегії і тактики, їх єдності і підпорядкованості, може бути успішною. Фінансова політика, що не має стратегічних орієнтирів, а полягає лише у вирішенні тактичних завдань, має обмежений характер і, як правило, малоефективна.

Фінансова стратегія — довготривалий курс фінансової політики, розрахований на перспективу, який передбачає вирішення великомасштабних завдань, визначених економічною і соціальною стратегією.

Спрямованість фінансової стратегії визначається конкретними завданнями розвитку суспільства на певному історичному етапі розвитку.

В умовах економічної кризи головним завданням є фінансове забезпечення макроекономічної стабілізації, в умовах економічного розвитку — досягнення оптимальних темпів зростання ВВП. За будь-яких умов основою фінансової стратегії є надійне забезпечення потреб економіки фінансовими ресурсами і створення достатніх стимулів для ефективної діяльності суб'єктів господарювання.

Фінансова тактика спрямована на вирішення завдань конкретного етапу розвитку суспільства за допомогою перегрупування фінансових ресурсів і зміни способів організації фінансових зв'язків.

Фінансова тактика більш мобільна, оскільки полягає у вчасному реагуванні на економічні проблеми і диспропорції. Її основне завдання — досягнення стратегічних цілей розвитку.

Щоб краще усвідомити зміст, завдання і вимоги до фінансової політики, виділяють як самостійні складові податкову, бюджетну, грошово-кредитну, митну політику.

Податкова політика реалізує інтереси держави. Її головне призначення — вилучення частини ВВП на загальнодержавні потреби, перерозподіляючи ці кошти через бюджет.

Під бюджетною політикою розуміють визначення державою:

- ✓ джерел формування доходів державного і місцевих бюджетів;
- ✓ пріоритетних напрямів видатків бюджету;
- ✓ допустимих меж розбалансованості бюджету;
- ✓ джерел фінансування бюджетного дефіциту;
- ✓ принципів взаємовідносин між окремими ланками бюджетної системи.

Податки і державні видатки є основними інструментами фіскальної політики. Основні цілі фіскальної політики відображено на рис. 3.1.

Рис. 3.1. Цілі фіскальної політики

Фіскальна політика має дві основні форми: дискреційну і автоматичну.

Дискреційна (активна) фіскальна політика – це свідоме маніпулювання податками і державними видатками з боку органів законодавчої і виконавчої влади з метою зміни реального обсягу національного виробництва та зайнятості, контролю за інфляцією, прискорення темпів економічного зростання.

У світовій практиці розрізняють два види дискреційної фінансової політики, а саме:

а) *стимулююча фіскальна політика*. Її суть полягає в збільшенні державних видатків, зниженні податків і одночасному поєднанні першого та другого.

Ця політика проводиться в період економічного спаду і безробіття, але внаслідок її проведення може збільшитися дефіцит бюджету, що може у свою чергу призвести до інфляції; суть стримуючої фіскальної політики полягає в зниженні державних видатків, збільшенні податків і одночасному поєднанні першого та другого. Ця політика проводиться в період високої інфляції та спрямована на скорочення дефіциту Державного бюджету;

б) *автоматична (пасивна) фіскальна політика* здійснюється за допомогою «вбудованих стабілізаторів» (податків і державних витрат, трансфертів). Необхідні зміни в рівні державних видатків і податків вводяться автоматично. Це так звана автоматична, або вбудована, стабільність.

Вбудовані стабілізатори — це будь-який захід, що зумовлює тенденцію до збільшення дефіциту Державного бюджету в період економічного спаду або скорочення дефіциту Державного бюджету в період економічного зростання та інфляції без спеціальних активних заходів з боку уряду і законодавчої влади.

Державний бюджет завдяки фіскальній політиці в період економічного зростання та інфляції повинен мати рестриктивний (стримуючий) вплив, а в період економічного спаду і безробіття — експансивний (стимулюючий) вплив.

За допомогою вбудованих стабілізаторів амортизується економічний спад і обмежується зростання.

До недоліків фіскальної політики відносять часовий лаг (період) між прийняттям рішення і його впливом на економіку; адміністративні затримки (бюджетний процес, зміни податкового законодавства вимагають визначення терміну і можуть мати довгостроковий характер).

Під грошово-кредитною (монетарною) політикою розуміють забезпечення стабільності грошового обігу через управління емісією, регулювання інфляції і курсу національної грошової одиниці; забезпечення своєчасності розрахунків у національному господарстві і в різних ланках фінансової системи через регламентацію і регулювання діяльності банківської системи; управління діяльністю фінансового ринку через регламентацію емісії і розміщення державних і корпоративних цінних паперів і регулювання їх дохідності.

Об'єктами монетарної політики виступають такі змінні грошового ринку, як пропозиція (маса) грошей; відсоткова ставка; валютний курс; швидкість обігу грошей тощо.

Виділяють такі основні інструменти грошово-кредитної політики:

✓ облікова (дисконтна) політика. Її суть полягає в регулюванні облікової ставки центрального банку, за якою він надає позички комерційним банкам у порядку їх рефінансування;

✓ регулювання норми обов'язкових резервів для комерційних банків та інших депозитних установ, які повинні зберігати частину залучених коштів на кореспондентських рахунках у центральному банку без права їх використання і виплати відсотків за ними;

✓ операції на відкритому ринку, що пов'язані з купівлею і продажем цінних паперів центральним банком на ринку цінних паперів. У країнах з розвинутими ринковими відносинами вони є найбільш поширеним методом грошово-кредитного регулювання.

Через валютну і митну політику держава захищає свої інтереси на міжнародному ринку.

Валютна політика — це сукупність економічних, юридичних і організаційних форм і методів у галузі валютних відносин, що здійснюються державою та міжнародними валютно-фінансовими організаціями.

Регулювання курсу національної валюти здійснюється за допомогою валютних інтервенцій центрального банку, які впливають на попит і пропозицію національної валюти та іноземних валютних цінностей у країні.

Відповідно до зацікавленості держави в розширенні або скороченні свого експорту чи імпорту застосовується система митних платежів або конкретний митний режим. Головним завданням митної і валютної політики є забезпечення примноження золотовалютних резервів держави.

Отже, фінансова політика — це дієвий інструмент впливу на всі аспекти соціально-економічного життя у країні. Використання її інструментів дає змогу подолати будь-які труднощі. Але при цьому необхідно дотримуватися певних принципів її впровадження: послідовності; визначеності; доцільності; продуманості; виваженості кожного напрямку її дії.

Дієздатність фінансової політики значною мірою визначається узгодженістю її окремих складових. Усі вони мають бути спрямовані на досягнення однієї мети — стабільного економічного розвитку країни. Тільки скоординована і узгоджена політика може дати позитивні результати.

3.2. Фінансовий механізм і його складові елементи

Реалізація фінансової політики держави здійснюється за допомогою фінансового механізму (рис. 3.2), який являє собою досить складну систему впливу на різні сторони фінансової діяльності окремих суб'єктів. Основним вектором цього впливу є взаємовідносини держави, яка виробляє і реалізує фінансову політику, із суб'єктами господарювання, що забезпечують виробництво ВВП.

Фінансовий механізм — це сукупність фінансових методів і форм організації фінансових відносин, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства.

Рис. 3.2. Структура фінансового механізму

Структура фінансового механізму досить складна. До неї належать різні елементи, що відповідають різноманітності

фінансових відносин. *До структури фінансового механізму входять п'ять взаємопов'язаних елементів* (рис. 3.2):

- ✓ фінансові методи;
- ✓ фінансові важелі;
- ✓ правове забезпечення;
- ✓ нормативне забезпечення;
- ✓ інформаційне забезпечення.

Кожна сфера та ланка фінансового механізму є складовою єдиного цілого. Разом з тим вони функціонують відносно самостійно. Ця обставина зумовлює необхідність постійного узгодження складових фінансового механізму.

Фінансовий метод можна визначити як засіб впливу фінансових відносин на господарський процес.

Фінансові методи діють у двох напрямках: управління рухом фінансових ресурсів та ринковими комерційними відносинами, пов'язаними зі зміною витрат і результатів, з матеріальним стимулюванням і відповідальністю за ефективне використання грошових фондів. Дія фінансових методів виявляється в утворенні та використанні грошових фондів.

Серед фінансових методів особливе місце займає фінансове планування і прогнозування.

Фінансове планування — це діяльність зі складання планів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів на рівні окремих суб'єктів господарювання, їх корпоративних об'єднань, галузевих структур, територіально-адміністративних одиниць, країн загалом.

Об'єктом фінансового планування є фінансові ресурси, що утворюються у процесі розподілу і перерозподілу ВВП, а результатом — різні види фінансових планів і прогнозів.

Фінансовий план — це план формування і використання фінансових ресурсів. Фінансові плани мають форму балансу — прибуткові і видаткові розділи.

Основними завданнями фінансового планування є:

- ✓ визначення джерел та обсягів грошових ресурсів, необхідних для розширеного відтворення, їх розподіл між секторами економіки;

✓ зосередження в руках держави централізованого фонду грошових ресурсів, необхідних для успішного виконання державних функцій;

✓ забезпечення необхідних пропорцій у розподілі та використанні грошових ресурсів;

✓ стимулювання найбільш ефективного використання матеріальних, трудових і грошових ресурсів, зниження собівартості продукції й виявлення внутрішньовиробничих резервів.

Виконання цих завдань реалізується:

✓ через основний фінансовий план держави — Державний бюджет і бюджети усіх рівнів;

✓ кредитний і касовий план Національного банку і комерційних банків;

✓ баланси і звіти підприємств;

✓ кошториси установ, які фінансуються з бюджету.

Формування фінансових планів і прогнозів базується на двох основних принципах:

✓ наукова обґрунтованість;

✓ предметно-цільовий підхід.

Принципи — це основоположні елементи системи управління. Принципи визначають характер дії як окремих підсистем і їх елементів, так і механізму в цілому.

Наукова обґрунтованість планування передбачає економічну обґрунтованість фінансових показників, відображення реальних процесів економічного і соціального розвитку, збалансованості фінансових ресурсів.

Предметно-цільовий підхід передбачає конкретне цільове призначення.

У фінансовому плануванні використовуються спеціальні методи: нормативний, розрахунково-аналітичний, балансовий і метод економіко-математичного моделювання.

Суть нормативного методу фінансового планування полягає в тому, що під час розрахунку фінансових показників за основу беруться фінансові норми і нормативи, до яких належать норми амортизаційних відрахувань, рентабельності окремих видів товарів (робіт, послуг), обігових коштів, ставки заробітної плати, норми витрачання коштів у бюджетних установах, норми відрахувань до фондів соціального призначення тощо.

Нормативний метод досягає найбільшої ефективності за умови, що норми і нормативи відповідають таким вимогам: вони повинні бути науково-обґрунтованими; прогресивними (орієнтованими на кращий досвід); тривалої дії; стабільними.

Розрахунково-аналітичний метод фінансового планування ґрунтується на фактичних показниках фінансової діяльності в попередні звітні періоди. На основі аналізу фінансових показників за минулі роки і період, що передував передплановому року, встановлюється вихідна база планування. Потім визначаються чинники, які можуть вплинути на фінансову діяльність у плановий період, розраховуються індекси і коефіцієнти їх впливу на підставі базових показників, а також коефіцієнтів, що характеризують фінансові показники на плановий період. Це досить трудомісткий метод, що потребує значної аналітичної роботи, проте на сьогодні його застосування є найреальнішим.

Балансовий метод у фінансовому плануванні передбачає відповідність видатків джерелам їх покриття і взаємозв'язок всіх розділів фінансового плану, фінансових і виробничих показників, внаслідок чого досягається збалансованість плану. Нині цей метод набуває особливого значення, оскільки всі видатки підприємств залежать від зароблених ними коштів, і підприємства повинні розраховувати тільки на власні надходження, а не на допомогу держави чи міністерства.

Досить перспективним є **метод економіко-математичного моделювання**. Ґрунтується він на розробленні математичної моделі фінансової діяльності підприємства або держави у плановому періоді. Цей метод дає змогу розрахувати кілька варіантів плану за допомогою змінних вхідних показників і знаходити оптимальні рішення.

Фінансовий важіль є засобом дії фінансового методу.

До фінансових важелів належать прибуток, доходи, амортизаційні відрахування, економічні фонди цільового призначення, фінансові санкції, орендна плата, відсоткові ставки за кредитами, депозитами, облігаціями та ін.

Правове забезпечення функціонування фінансового механізму включає законодавчі акти, постанови, накази, циркулярні листи та інші правові документи органів управління.

Залучення юридичних норм дає змогу встановити єдині правила організації фінансових зв'язків, захистити економічні інтереси суспільства, проводити єдину політику у сфері фінансів, забезпечити фінансову дисципліну.

Нормативне забезпечення включає інструкції, нормативи, норми, тарифні ставки, методичні вказівки, ліміти та резерви.

Інформаційне забезпечення складається з різного типу статистичної, економічної, комерційної, фінансової та іншої інформації. Сюди належать повідомлення про фінансову стійкість і платоспроможність партнерів і конкурентів, про ціни, курси, дивіденди на товарному, фондовому, валютному ринках. Той, хто володіє інформацією, володіє і фінансовим ринком.

Основні методи фінансового впливу на соціально-економічний розвиток — це **фінансове забезпечення і фінансове регулювання**. Оскільки ці два методи є глобальними і узагальнюючими та включають окремі часткові методи, то їх можна виділити як структурні підсистеми фінансового механізму, що характеризують зміст впливу фінансів на різні аспекти розвитку суспільства. Встановлення пріоритетності того чи іншого методу лежить в основі визначення напрямів фінансової політики держави. Чим вищий рівень розвитку суспільства і економіки, тим більша роль фінансового регулювання.

Структурну будову фінансового механізму подано на рис. 3.3.

Фінансове забезпечення регулюється на основі відповідної системи функціонування, яке може здійснюватись у трьох формах:

- ✓ самофінансування;
- ✓ кредитування;
- ✓ зовнішнє фінансування.

Різні форми фінансового забезпечення використовують на практиці одночасно через установлення отриманого для певного етапу розвитку суспільства співвідношення між ними.

Фінансове регулювання полягає в регламентуванні розподільчих відносин у суспільстві і на окремих підприємствах. Оскільки фінанси є розподільчими і перерозподільчими відносинами, то фінансові методи регулювання по суті є методом розподілу. Є два методи розподілу доходів: сальдовий і нормативний.

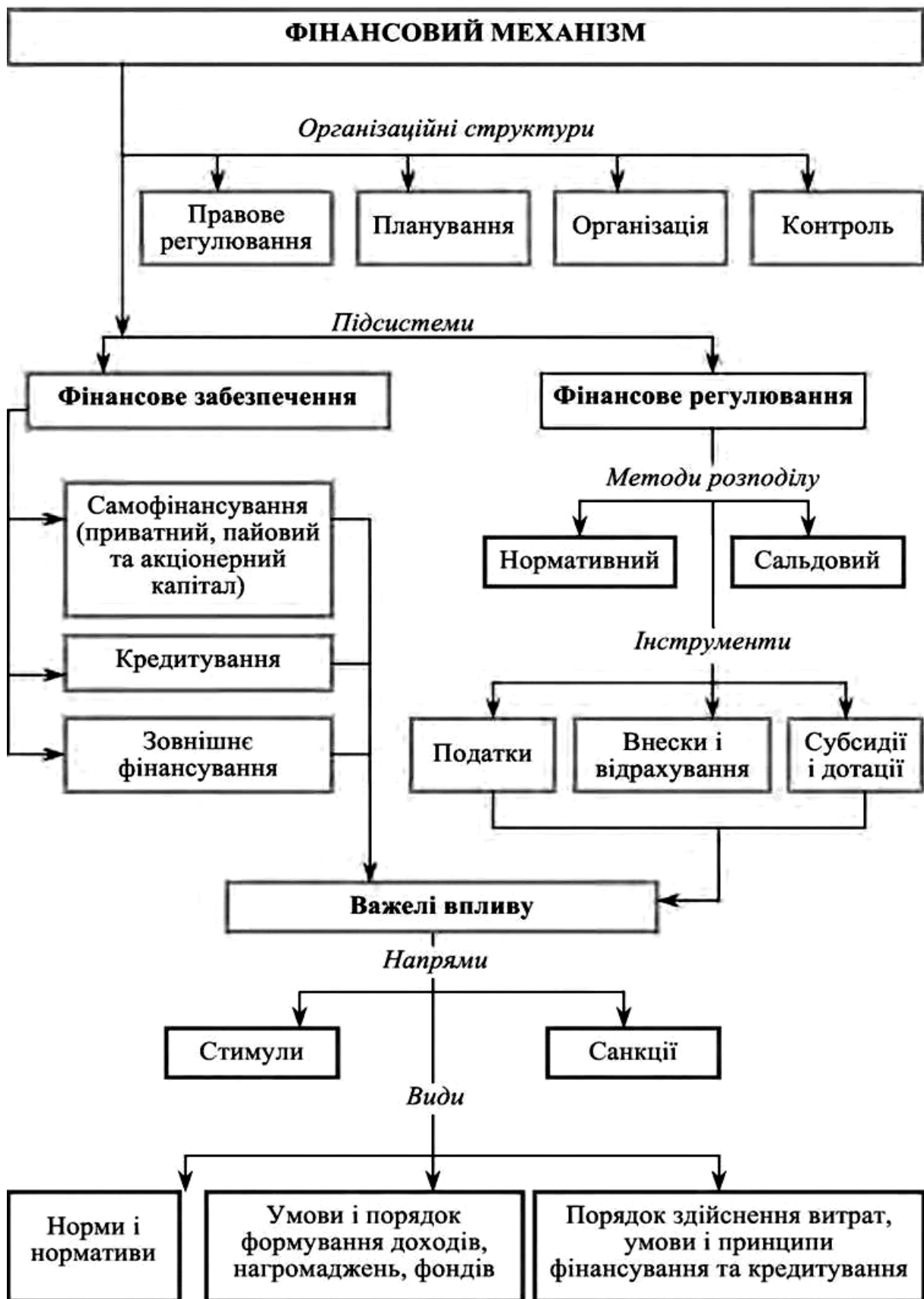

Рис. 3.3. Структурна будова фінансового механізму

У складі фінансового механізму створюється набір фінансових інструментів, за допомогою яких здійснюється вплив на різні сторони суспільного розвитку.

Видами таких інструментів є податки, внески і відрахування, субсидії та дотації. Конкретний склад фінансових інструментів постійно змінюється залежно від завдань фінансової політики.

Управління фінансовим механізмом ґрунтується на використанні відповідних важелів. За напрямом своєї дії вони поділяються на дві групи: стимули і санкції. Крім того, важелі управління фінансовим механізмом поділяються на окремі види – насамперед це принципи, умови і порядок формування доходів, нагромаджень і фондів, порядок здійснення витрат, умови і принципи фінансування і кредитування. Умови формування доходів, нагромаджень і фондів, а також фінансування і кредитування визначаються відповідними законодавчими і нормативними документами.

Надійність фінансового механізму визначається достатнім забезпеченням потреб кожного суб'єкта в коштах на основі оптимізації співвідношення між формами фінансового забезпечення.

Надзвичайно важливу роль у системі управління фінансовим механізмом відіграють норми і нормативи, особливо при застосуванні нормативного методу розподільчих відносин.

Функціонування фінансового механізму забезпечується через організаційні структури, які характеризують надбудову суспільства. Це правове регламентування, планування, організація і контроль.

Ефективність фінансового механізму залежить від цілеспрямованого вибору фінансових інструментів і дієвості їх впливу на окремі сторони соціально-економічного розвитку.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає економічна сутність поняття "фінансова політика"?
2. Як здійснюється багатосторонній регулювальний вплив на ринкові відносини і процес розширеного відтворення?

3. У чому полягає зміст фінансової політики у вузькому та широкому розумінні?
4. Охарактеризуйте основну мету і завдання фінансової політики.
5. Визначте різницю між такими економічними категоріями, як "фінансова стратегія" та "фінансова тактика".
6. У чому полягає призначення податкової та бюджетної політики?
7. Обґрунтуйте основні цілі фіскальної політики.
8. Охарактеризуйте форми фіскальної політики.
9. Які види дискреційної політики ви знаєте?
10. Розкрийте основні інструменти грошово-кредитної політики.
11. У чому полягає сутність фінансового механізму?
12. Назвіть і охарактеризуйте сутність структури фінансового механізму.

Багато хто став песимистом, фінансуючи оптимістів.

Т. Джонс

4. ФІНАНСИ ГОСПОДАРСЬКИХ СУБ'ЄКТІВ

4.1. Сутність фінансів господарських суб'єктів і принципи їх організації

***Підприємство** – господарський суб'єкт, створений для організації підприємницької діяльності, економічною метою якого є забезпечення суспільних потреб і одержання прибутку для забезпечення власного фінансового*

Фінанси підприємств – базова підсистема фінансової системи держави. Вони функціонують у сфері суспільного виробництва, де створюється валовий внутрішній продукт, матеріальні й нематеріальні блага. Саме тому від стану фінансів підприємств залежить можливість задоволення суспільних потреб, фінансова стійкість країни. Специфіка фінансів підприємств та організацій полягає в тому, що через них мобілізуються кошти й створюються фонди фінансових ресурсів не для подальшого перерозподілу, як це має місце у сфері державних фінансів, а для обслуговування процесу виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг.

Фінанси підприємств – це економічні відносини, пов'язані з рухом грошових потоків, формуванням, розподілом і використанням доходів і грошових фондів суб'єктів господарювання у процесі відтворення.

Фінансовими є грошові відносини:

- ✓ між засновниками підприємства при формуванні статутного капіталу;
- ✓ суб'єктами господарювання під час розрахунків з постачальниками і покупцями, надання комерційних кредитів,

здійснення інвестиційної діяльності, організації спільних виробництв, розрахунків за штрафами, оренди і лізингу;

✓ підприємством і його підрозділами (філіями, відділеннями, цехами) з приводу фінансування витрат, розподілу і використання прибутку, оборотних коштів;

✓ підприємством і його працівниками – у процесі розподілу і використання доходів, випуску і розміщення акцій та облігацій підприємства, виплати відсотків за облігаціями і дивідендів за акціями, утримання штрафів і компенсацій за спричинений матеріальний збиток, утримання податків і відрахувань до державних цільових фондів;

✓ підприємством та інституціями фінансового ринку: розміщення власних цінних паперів та інвестування тимчасово вільних коштів;

✓ підприємством і галузевими й корпоративними органами (всередині фінансово-промислових груп, холдингів, корпорацій, спілок, асоціацій, концернів, галузевих міністерств і відомств), куди входить підприємство;

✓ підприємством і фінансовою системою держави – під час сплати податків й інших платежів до бюджету, формування державних цільових фондів, надання підприємствам податкових пільг, застосування штрафних санкцій, фінансування з бюджету, надходження коштів із цільових державних фондів;

✓ підприємством і банківською системою – у разі відкриття і ведення рахунків, зберігання коштів на депозитах, отримання і погашення кредитів, отримання і сплати відсотків, купівлі й продажу валюти, надання інших банківських послуг;

✓ підприємством і страховими компаніями – під час страхування майна, окремих категорій працівників, комерційних і підприємницьких ризиків;

✓ підприємством та інвестиційними інституціями – під час розміщення інвестицій, приватизації тощо.

У процесі відтворення фінанси підприємств, як економічна категорія, проявляються і виражають свою сутність через такі функції:

✓ формування фінансових ресурсів у процесі виробничо-господарської діяльності й розподіл і використання фінансових ресурсів для забезпечення поточної виробничої та інвестиційної

діяльності, для виконання своїх зобов'язань перед фінансово-банківською системою і для соціально-економічного розвитку підприємств;

✓ контроль за формуванням і використанням фінансових ресурсів у процесі відтворення.

Організація та функціонування фінансів підприємств базується на відповідних принципах:

- ✓ комерційний розрахунок;
- ✓ господарська та фінансова незалежність;
- ✓ фінансова відповідальність, матеріальна зацікавленість;
- ✓ забезпечення достатніх фінансових резервів;
- ✓ плановості.

4.2. Фінансові ресурси підприємства

Фінансові ресурси підприємства – це кошти, що перебувають у розпорядженні підприємств і призначені для виконання ними певних фінансових зобов'язань. Фінансові ресурси підприємств формуються за рахунок внутрішніх (статутний капітал, амортизаційні відрахування, валовий дохід і прибуток) і зовнішніх (отримані кредити; пайові та інші внески; кошти, мобілізовані на фінансовому ринку) джерел.

Джерела формування фінансових ресурсів підприємств наведено на рис. 4.1.

Обсяг виробництва, його ефективність зумовлюють розмір, склад і структуру фінансових ресурсів підприємства. Так, підвищення частки власних коштів позитивно впливає на фінансову діяльність підприємств. Висока частка залучених коштів ускладнює фінансову діяльність підприємства та потребує додаткових витрат на сплату відсотків за банківські кредити, дивідендів на акції, доходів на облігації, зменшує ліквідність балансу підприємства. Тому в кожному конкретному випадку необхідно детально продумати доцільність залучення додаткових фінансових ресурсів.

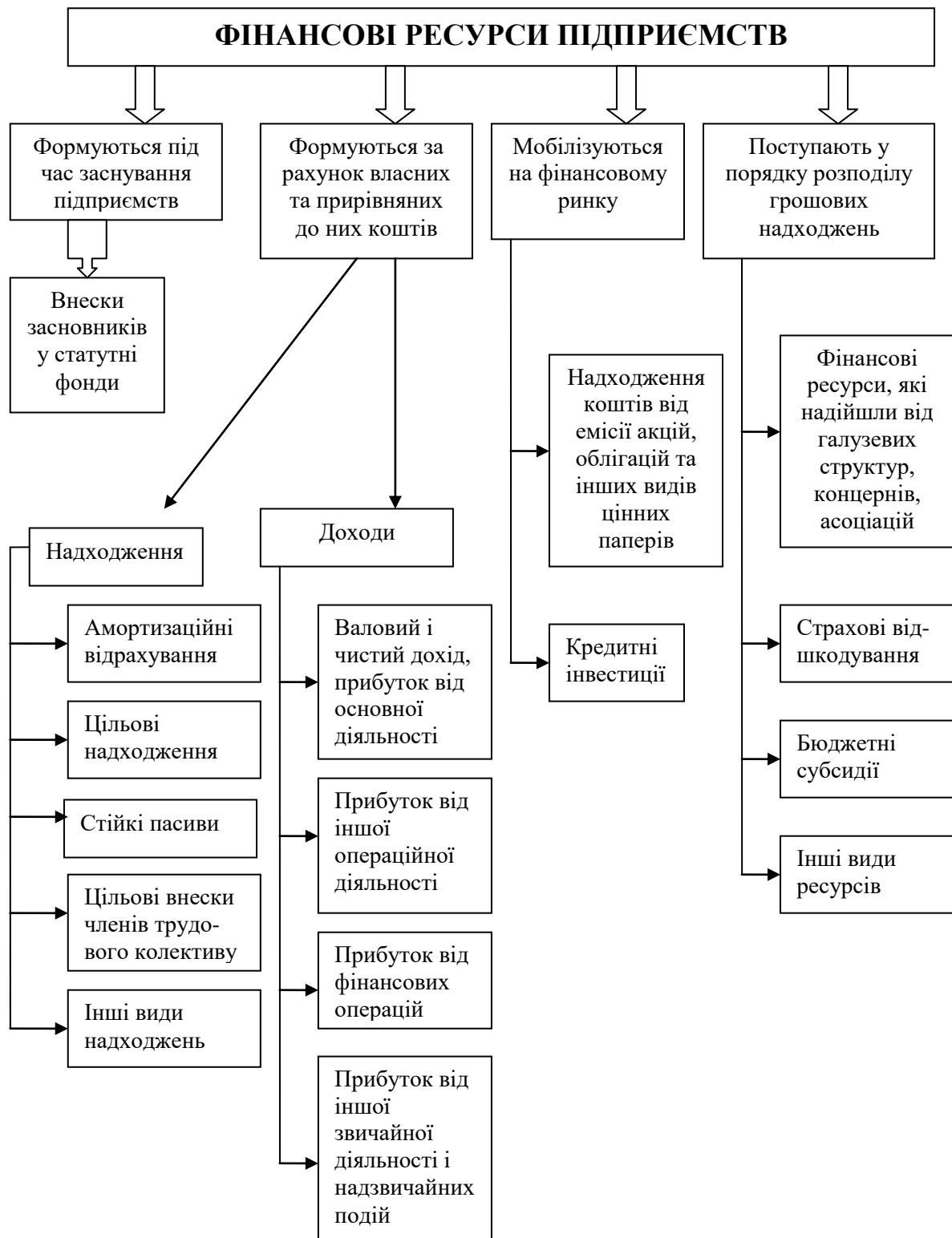

Рис. 4.1. Формування фінансових ресурсів підприємств

Загальна сума фінансових ресурсів кожного підприємства складається з таких елементів:

- ✓ статутний фонд;

- ✓ резервний фонд;
- ✓ амортизаційний фонд;
- ✓ спеціальні фонди;
- ✓ нерозподілений (тимчасово не використаний) прибуток;
- ✓ кредиторська заборгованість усіх видів, включаючи заборгованість з бюджетних платежів, із відрахувань на соціальне страхування, з оплати праці;
- ✓ короткострокові і довгострокові кредити комерційних банків;
- ✓ кошти для фінансування капітальних вкладень та інші кошти, відображені в пасиві бухгалтерського балансу підприємства.

Залежно від джерел формування фінансові ресурси підприємства поділяються:

- ✓ на створені за рахунок власних і прирівняних до власних грошових надходжень;
- ✓ мобілізовані на фінансовому ринку;
- ✓ ресурси, що надходять у порядку перерозподілу.

За правом власності фінансові ресурси поділяються:

- ✓ на власні кошти підприємницької структури;
- ✓ залучені кошти;
- ✓ позикові фінансові ресурси.

Фінанси у вигляді бюджетних асигнувань можуть надаватися підприємствам (як правило, державним) у таких формах:

- ✓ бюджетні інвестиції;
- ✓ державні дотації;
- ✓ державні субсидії.

Бюджетні інвестиції являють собою виділення фінансових коштів з державного бюджету на розвиток виробництва, насамперед у вигляді капітальних вкладень.

Державні дотації – це виділення фінансових коштів з бюджету на покриття збитків підприємства, як правило, у тому разі, коли збитковість є наслідком певної політики держави, наприклад цінової.

Державні субсидії – це виділення фінансових коштів з бюджету суб'єктам підприємницької діяльності на вирішення певних завдань у рамках різного роду державних програм.

Надходження фінансів з державних цільових фондів за своїм змістом ідентичні бюджетним асигнуванням.

До **позикових фінансових ресурсів** відносять:

- ✓ банківський кредит;
- ✓ бюджетний кредит;
- ✓ комерційний кредит – придбання товарів чи отримання послуг з відстрокою оплати.

Фінансові джерела утворення статутного фонду залежать від форми власності:

- ✓ приватна – власний капітал підприємця;
- ✓ акціонерна – акціонерний капітал;
- ✓ державна – асигнування з бюджету і централізованих фондів;
- ✓ колективна (спільна) – внески засновників.

Незалежно від назви, яку дістає таке формування (рух, конгрес, фонд, спілка), всі вони поділяються на дві групи:

- ✓ політичні партії;
- ✓ громадські організації.

Політичні партії об'єднують громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, їх головна мета – участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого й регіонального самоврядування і представництва в їх складі.

Громадські організації створюються для задоволення та захисту соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів громадян.

Фінансові доходи політичних партій і громадських організацій формуються здебільшого за рахунок вступних і членських внесків, надходжень від належних їм комерційних структур, від проведення платних заходів, добровільних і спонсорських пожертвувань фізичних і юридичних осіб.

Професійні спілки – найчисельніші самодіяльні громадські організації, метою діяльності яких є вираження, представлення і забезпечення захисту економічних, соціальних, трудових, духовних прав та інтересів своїх членів. Діяльність профспілкових організацій забезпечується за рахунок таких фінансових надходжень:

- ✓ вступні і членські внески її членів;

- ✓ доходи від господарської, комерційної та іншої діяльності належних їм підприємств і організацій;
- ✓ благодійні фінансові внески;
- ✓ фінансові кошти, що надходять їм від власників або уповноважених ними органів за колективними договорами.

Профспілкові організації мають право зберігати вільні фінансові кошти в банках, мати власність у вигляді будинків, готелів, обладнання та іншого майна.

Фінансові кошти, що надходять первинним профспілковим організаціям, витрачаються згідно з кошторисом:

- ✓ на культурно-виховну роботу;
- ✓ фізичну культуру і спорт;
- ✓ матеріальну допомогу членам профспілок;
- ✓ адміністративно-господарські та організаційні фінансові витрати;
- ✓ преміювання профактиву.

Однією з форм реалізації і фінансового розвитку благодійної діяльності в сучасних умовах є створення добродійних фондів. Кожен фонд є юридичною особою. Держава не втручається у фінансові справи добродійних фондів, але може сприяти їхній діяльності.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає економічна сутність понять "підприємство" та "фінанси підприємств"?
2. Які відносини є фінансовими?
3. У чому полягають функції фінансів?
4. Охарактеризуйте принципи фінансів підприємств.
5. Назвіть основні джерела фінансових ресурсів.

Добробут держави забезпечують не ті гроші, які вона щороку відпускає чиновникам, а ті, які держава щороку залишає в кишенях громадян.

Й. Єтвеш

5. ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ

5.1. Сутність і роль державних фінансів

Державні фінанси – це складова фінансової системи держави, її центральна сфера, через яку здійснюється вплив держави на економічний і соціальний розвиток.

За своєю економічною сутністю державні фінанси – це сукупність економічних відносин, що виникають у процесі формування і використання фінансових ресурсів держави, призначених для забезпечення виконання державою покладених на неї завдань і функцій.

За допомогою державних фінансів держава розподіляє і перерозподіляє значну частину валового внутрішнього продукту, який є головним об'єктом фінансових відносин. Суб'єктами державних фінансів, з одного боку, є держава, з іншого – населення і підприємницькі структури.

Функціонування державних фінансів є невід'ємним від держави, їх необхідність зумовлена тим, що за будь-якого типу економічної системи основним призначенням держави є забезпечення фінансовими ресурсами тих потреб, які не можуть бути задоволені через ринковий механізм.

Специфіка фінансових відносин сфери державних фінансів пов'язана з такими ознаками: це система економічних відносин, метою яких є забезпечення соціального та економічного розвитку держави; об'єктом фінансів на рівні фінансів є ВВП, НД, національне багатство; розподільча функція державних фінансів пов'язана з концентрацією грошових коштів у руках держави і

створенням централізованих (загальнодержавних) фондів грошових коштів.

Через сферу державних фінансів здійснюється первинний розподіл доходів економічних суб'єктів, їх перерозподіл (через бюджет) і вторинний перерозподіл.

До складу державних фінансів включають сукупність усіх бюджетів держави, централізовані фонди цільового призначення, державний кредит, державне страхування, фінанси підприємств державної форми власності.

Система фінансових відносин на рівні держави характеризується такими напрямками грошових відносин:

- ✓ між державою і підприємствами державної форми власності;
- ✓ державою і підприємствами колективної форми власності;
- ✓ державою і підприємствами приватної форми власності;
- ✓ державою і громадськими організаціями;
- ✓ державою і населенням;
- ✓ державою і фінансово-кредитними інституціями;
- ✓ Україною та іншими державними і міждержавними організаціями.

Матеріальним втіленням фінансових відносин з приводу розподілу вартості продукту і створення фондів виступають фінансові ресурси. Фінансові ресурси визначають як на рівні держави, так і на рівні господарських суб'єктів, і на рівні населення, у цілому вони називаються "фінансові ресурси суспільства".

5.2. Державні доходи та видатки

Фінансові ресурси – це грошові накопичення і доходи, які створюються в процесі утворення, розподілу, перерозподілу та використання валового внутрішнього продукту і національного багатства за рік і зосереджені у відповідних фондах або в нефондовій формі для забезпечення безперервності розширеного відтворення і задоволення суспільних інтересів і потреб і виконання фінансових зобов'язань.

У розпорядженні держави перебувають ті ресурси, які зосереджені в бюджетах різних рівнів, у централізованих фондах і державних фінансових інститутах. Інша частина фінансових ресурсів знаходиться в розпорядженні підприємств, установ, організацій різних форм власності і видів діяльності. І третя частина – у розпорядженні населення у формі вкладів, заощаджень, депозитів у банківських установах та в інших фінансових установах.

Загальним джерелом фінансових ресурсів на рівні суспільства виступає валовий внутрішній продукт. Державні доходи являють собою ту частину грошових відносин з приводу розподілу і перерозподілу ВВП, що пов'язана з формуванням доходів держави.

Державні доходи представлені тією частиною фінансових відносин, що пов'язана з формуванням фінансових ресурсів у розпорядженні держави і державних підприємств. За матеріальним змістом державні доходи – це сума коштів, що мобілізується державою на забезпечення своєї діяльності.

Формою прояву категорії “державні доходи” служать різні види обов'язкових платежів підприємств, організацій і населення до централізованих фондів грошових коштів, а їх матеріальним втіленням є грошові кошти, які мобілізуються в бюджетах.

Джерелами формування державних доходів є доходи, отримувані від розподілу заново створеної вартості (національного доходу); доходи, що включаються до складу фонду відшкодування (наприклад, амортизаційні відрахування); доходи від реалізації національного багатства.

Державні видатки – це грошові відносини, що складаються при розподілі і використанні централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів держави з метою фінансування витрат розширеного відтворення і задоволення інших суспільних потреб.

За матеріальним змістом державні видатки – це сума коштів, що витрачається державою в процесі здійснення її фінансової діяльності.

Державні витрати складаються з прямих витрат держави, які здійснюються через систему бюджетних і позабюджетних фондів, і витрат державних підприємств, організацій, установ,

тобто поділ їх на централізовані та децентралізовані. За роллю в суспільному виробництві розрізняють поточні видатки та видатки розвитку.

Поточні видатки – це видатки бюджетів на фінансування мережі підприємств та установ на початок бюджетного року, а також на фінансування заходів із соціального захисту населення та інших, що не належать до видатків розвитку.

До поточних видатків відносять оплату праці працівників бюджетних установ; нарахування на заробітну плату; придбання предметів постачання і матеріалів; оплата послуг з утримання бюджетних установ; видатки на відрядження; оплата комунальних послуг та енергоносіїв.

Видатки розвитку – це видатки бюджетів на фінансування інвестиційної діяльності, зокрема фінансування капітальних вкладень, структурної перебудови економіки, субвенції та інші видатки, пов'язані з розширеним відтворенням. До них належать придбання основного капіталу; створення державних запасів і резервів; придбання землі і нематеріальних активів; капітальні трансферти.

За формами фінансування розрізняють такі державні видатки: кошторисне фінансування; державне фінансування інвестицій; бюджетні кредити; державні дотації, субсидії і виплати.

Кошторисне фінансування — забезпечення державними грошовими коштами установ і організацій соціально-культурної сфери, оборони, органів державного управління, органів правоохоронних і органів безпеки, органів судової влади і прокуратури. Вони отримують кошти на своє утримання з бюджету на підставі фінансових документів — кошторисів.

Державне фінансування інвестицій містить у собі державні інвестиції на основні об'єкти економічного і соціального розвитку. Фінансування капітальних вкладень із бюджету за умов ринку має свої особливості. Держава втручається в процес фінансово-кредитного забезпечення капітальних вкладень державних підприємств. Разом з бюджетними коштами залучаються також іноземні джерела інвестиційного фінансування як з боку іноземних держав, так і з боку міжнародних і приватних вітчизняних комерційних банків і

кредитних установ. Досвід провідних Європейських країн показує, що на період трансформації економіки державі належить вирішальна роль у фінансуванні конкретних загальнодержавних, структуроутворюючих інвестиційних програм. Надзвичайно актуальним стає питання якісної оцінки та контролю державних інвестицій у державний сектор.

Бюджетні кредити — це фінансова підтримка державних та інших підприємств, у яких понад 50 % майна є державною власністю. Здійснюється вона з бюджетних асигнувань на поворотній і, як правило, платній основі під затверджені проекти використання коштів, що надаються як державна підтримка. Фінансову підтримку як бюджетну позику в Україні надає Міністерство фінансів на договірних засадах.

Державні позики надаються різним галузям на значно м'якших умовах, ніж це робиться комерційними установами. Крім того, державному кредитуванню притаманна більша гнучкість порівняно зі звичайними видатками. Кредитування можна розглядати і як важливий інструмент антициклічної політики, що активно використовується в період спаду ділової активності. Коли ж економічна діяльність повертається до свого нормального ритму, обсяги стимулюючих її позик скорочуються. Операції з кредитування є складовою загального бюджетного курсу уряду з регулювання економіки і впливу на стан фінансового ринку держави.

Державні дотації — це форма бюджетного фінансування планово-збиткових підприємств, організацій і установ, які надають послуги або виробляють необхідні товари, витрати на виробництво яких перевищують ціну продажу.

Субсидією вважається будь-яка виплата держави на користь суб'єкта підприємницької діяльності, якщо ця виплата обмежується певною галуззю, певною метою економічної політики, певним регіоном, певним виробничим чинником. В умовах ринкової економіки до субсидій у широкому значенні також належать трансферти, що мають характер субсидій. Це платежі домогосподарствам і приватним організаціям, які суттєво впливають на структуру економіки.

Держава реалізує свою фінансову політику, визначаючи рівень втручання в господарську діяльність підприємницьких структур і соціальне забезпечення своїх громадян.

Держава також проводить заходи, спрямовані на краще використання виробничих ресурсів, забезпечення рівня зайнятості та стабільності цін.

Форми і методи участі держави в економічному житті залежать від соціально-економічного ладу держави, його макроекономічних цілей, наявності ресурсів, що дозволяють проводити ефективну соціально-економічну політику.

Рівень участі держави в регулюванні соціальних і економічних процесів визначається за допомогою показника питомої ваги державних доходів і витрат у ВВП.

Характер і масштаби участі держави в розподілі ВВП залежать від моделі фінансових відносин у суспільстві.

Питання для самоконтролю

1. Надайте визначення державних фінансів.
2. Назвіть склад і структуру державних фінансів.
3. Які основні джерела формування державних доходів?
4. Які основні напрями державних видатків?
5. Охарактеризуйте роль державних фінансів в економіці держави.

Оподаткування – містечтво обципувати гусака так, щоб одержати максимум пір'я з нього.

Ж. Б. Кольбер

6. ПОДАТКИ І ПОДАТКОВА СИСТЕМА

6.1. Сутність, функції та класифікація податків

Податки є обов'язковим елементом економічної системи держави незалежно від того, яку модель економічного розвитку вона обирає.

Податки є головним фінансовим методом мобілізації державних доходів. Податок – обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно до Податкового кодексу України (далі ПКУ).

Збір (плата, внесок) – обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів за умови отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значущих дій.

Сукупність загальнодержавних і місцевих податків і зборів, що справляються в установленому ПКУ порядку, становить податкову систему України.

Функції податків, як фінансової категорії, впливають з функцій фінансів. За економічною сутністю податки виконують функції:

- ✓ фіскальну;
- ✓ розподільчу;
- ✓ контрольну;
- ✓ стимулюючу;
- ✓ регулюючу.

За допомогою фіскальної функції податки виконують своє основне призначення – насичення дохідної частини бюджету, доходів держави для задоволення потреб суспільства.

За допомогою розподільчої функції здійснюється формування дохідної частини бюджету з подальшим направленням цих доходів на фінансування різноманітних заходів, пов'язаних з реалізацією державою своїх функцій.

За допомогою контрольної функції оцінюється ефективність кожного податку і податкової системи в цілому. Через стимулюючу функцію податків держава впливає на процес відтворення, стимулюючи його розвиток, посилюючи нагромадження капіталу тощо.

Сутність регулюючої функції полягає у впливі податків на різні сторони діяльності їх платників.

Кожний вид податків має свої специфічні риси й функціональне призначення та займає окреме місце в податковій системі. Роль того чи іншого податку характеризується його належністю до певної групи залежно від чинної класифікації податків. Класифікація дає можливість повніше висвітлити сутність і функції податків, поліпшити їх роль у податковій політиці держави, напями й характер впливу на соціально-економічний розвиток суспільства.

Класифікація податків за формою оподаткування: прями, непрямі.

Прямі податки встановлюються безпосередньо щодо платників і сплачуються за рахунок їх доходів, а сума податку безпосередньо залежить від розмірів об'єкта оподаткування (податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, екологічний податок, збір за першу реєстрацію транспортного засобу, плата за землю, фіксований сільськогосподарський податок та ін.).

Непрямі податки встановлюються в цінах товарів і послуг і сплачуються за рахунок цінової надбавки, а їх розмір для окремого платника прямо не залежить від його доходів (ПДВ, акцизний податок, мито).

За економічним змістом об'єкта оподаткування: на доходи, на споживання, на майно.

Податки на доходи стягуються з доходів фізичних і юридичних осіб. Безпосередніми об'єктами оподаткування є заробітна плата та інші доходи громадян, прибуток або валовий дохід підприємства.

Податки на споживання сплачуються не при отриманні доходів, а при їх використанні. Вони справляються у формі непрямих податків.

Податки на майно встановлюються щодо рухомого і нерухомого майна. На відміну від податків на споживання, які сплачуються тільки один раз – при купівлі, податки на майно стягуються постійно, доки майно перебуває у власності.

Залежно від рівня державних структур:

- ✓ загальнодержавні;
- ✓ місцеві.

Загальнодержавні податки встановлюють вищі органи влади. Їх стягнення є обов'язковим на всій території країни незалежно від того, до якого бюджету (державного чи місцевого) вони зараховуються.

Місцеві податки встановлюються місцевими органами влади та управління. **За способом стягнення:**

- ✓ розкладні;
- ✓ окладні.

Розкладні податки спочатку встановлюються в загальній сумі відповідно до потреб держави в доходах, потім цю суму розкладають на окремі частини за територіальними одиницями, а на низовому рівні – між платниками. Це історично перша форма стягнення податків.

Окладні податки передбачають встановлення спочатку ставок, а відтак і розміру податку для кожного платника окремо. Загальна величина податку формується як сума платежів окремих платників.

За способом утримання розрізняють:

- ✓ біля джерела отримання доходу – використовується у процесі стягнення податків і зборів із заробітної плати і доходів громадян від здійснення трудових обов'язків;
- ✓ на підставі декларації – стягнення податків на підставі декларації передбачає надання платникам даних про фактичні розміри об'єкта оподаткування;

✓ на підставі платіжного повідомлення – у випадках, коли платник має сплатити суму нарахованих йому відповідними органами податків (наприклад, розрахунок сум земельного податку в сільській місцевості здійснюється фахівцями сільських Рад народних депутатів).

6.2. Характеристика елементів податку

Під час встановлення податку обов'язково визначаються такі елементи:

1. **Платники податків** – фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) і їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування за ПКУ або податковими законами, і на яких покладено обов'язок із сплати податків і зборів за ПКУ.

2. **Об'єкт оподаткування** – майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника податкового обов'язку.

3. **База оподаткування** – конкретні вартісні, фізичні або інші характеристики певного об'єкта оподаткування.

База оподаткування – це фізичне, вартісне чи інше характерне вираження об'єкта оподаткування, до якого застосовується податкова ставка і який використовується для визначення розміру податкового зобов'язання.

4. **Ставка податку** – розмір податкових нарахувань на (від) одиницю (одиниці) виміру бази оподаткування.

Базовою (основною) ставкою податку визнається ставка, що визначена такою для окремого податку відповідним розділом ПКУ. Граничною ставкою податку визнається максимальний або мінімальний розмір ставки за певним податком, встановлений ПКУ.

Абсолютною (специфічною) є ставка податку, за якою розмір податкових нарахувань встановлюється як фіксована величина стосовно кожної одиниці виміру бази оподаткування.

Відносною (адвалерною) визнається ставка податку, за якою розмір податкових нарахувань встановлюється у відсотковому або кратному відношенні до одиниці вартісного виміру бази оподаткування.

5. Обчислення суми податку – здійснюється шляхом множення бази оподаткування на ставку податку із/без застосуванням відповідних коефіцієнтів.

6. Податковий період – встановлений ПКУ період часу, з урахуванням якого відбувається обчислення та сплата окремих видів податків і зборів.

Податковий період може складатися з кількох звітних періодів.

Базовий податковий (звітний) період – період, за який платник податків зобов'язаний здійснювати розрахунки податків, подавати податкові декларації (звіти, розрахунки) і сплачувати до бюджету суми податків і зборів, крім випадків, передбачених Податковим кодексом, коли контролюючий орган зобов'язаний самостійно визначити суму податкового зобов'язання платника податку.

Види податкового періоду:

- ✓ календарний рік;
- ✓ календарний квартал;
- ✓ календарний місяць;
- ✓ календарний день.

7. Строк сплати податку та збору – період, що розпочинається з моменту виникнення податкового обов'язку платника податку зі сплати конкретного виду податку і завершується останнім днем строку, протягом якого такий податок чи збір повинен бути сплачений у порядку, визначеному податковим законодавством.

Строк сплати податку та збору обчислюється роками, кварталами, місяцями, декадами, тижнями, днями або вказівкою на подію, що повинна настати або відбутися. Цей строк встановлюється відповідно до податкового законодавства для кожного податку окремо.

Зміна строку сплати податку та збору здійснюється шляхом перенесення встановленого податковим законодавством строку сплати податку та збору або його частини на більш пізній строк.

Зміна строку сплати податку здійснюється у формі:

- відстрочки;
- розстрочки;
- податкового кредиту.

Сплата податків і зборів здійснюється в грошовій формі (у готівковій або безготівковій формі), у національній валюті України.

8. **Строк і порядок подання звітності** про обчислення і сплату податку встановлюється відповідно до податкового законодавства для кожного податку окремо.

6.3. Загальнодержавні та місцеві податки та збори

Із 2011 р. в Україні, за ПКУ, встановлено 18 загальнодержавних і 5 місцевих податків і зборів.

Загальнодержавними є податки та збори, що встановлені ПКУ і є обов'язковими до сплати на усій території України, крім випадків, передбачених Податковим кодексом.

Місцеві – податки та збори, що встановлені відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, визначених ПКУ, рішеннями сільських, селищних і міських рад у межах їх повноважень, і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад.

До загальнодержавних належать такі податки та збори:

- 1) податок на прибуток підприємств;
- 2) податок на доходи фізичних осіб;
- 3) податок на додану вартість;
- 4) акцизний податок;
- 5) збір за першу реєстрацію транспортного засобу;
- 6) екологічний податок;

7) рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України;

- 8) рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні;
- 9) плата за користування надрами;
- 10) плата за землю;
- 11) збір за користування радіочастотним ресурсом України;
- 12) збір за спеціальне використання води;
- 13) збір за спеціальне використання лісових ресурсів;
- 14) фіксований сільськогосподарський податок;
- 15) збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства;
- 16) мито;
- 17) збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну і теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками;
- 18) збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності.

До місцевих податків належать:

- 1) податок на нерухоме майно;
- 2) єдиний податок.

До місцевих зборів належать:

- 1) збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності;
- 2) збір за місця для паркування транспортних засобів;
- 3) туристичний збір.

6.4. Принципи податкового законодавства

Податкове законодавство України ґрунтується на таких принципах:

1) ***загальність оподаткування*** – кожна особа зобов'язана сплачувати встановлені ПКУ, законами з питань митної справи податки та збори, платником яких вона є за положеннями Податкового кодексу;

2) ***рівність усіх платників перед законом***, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації – забезпечення однакового підходу до всіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної приналежності, форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу;

3) **невідворотність настання** визначеної законом відповідальності в разі порушення податкового законодавства;

4) **презумпція правомірності рішень** платника податку в разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу;

5) **фіскальна достатність** – встановлення податків і зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями;

6) **соціальна справедливість** – встановлення податків і зборів відповідно до платоспроможності платників податків;

7) **економічність оподаткування** – мають вводитися податки та збори, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування;

8) **нейтральність оподаткування** – встановлення податків і зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоспроможності платника податків;

9) **стабільність** – зміни до будь-яких елементів податків і зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, у якому будуть діяти нові правила та ставки;

10) **рівномірність і зручність сплати** – строки сплати податків і зборів мають встановлювати виходячи з необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету і зручності їх сплати платниками;

11) **єдиний підхід до встановлення податків і зборів** – визначення на законодавчому рівні усіх обов'язкових елементів податку.

6.5. Права та обов'язки платників податків

Платник податків зобов'язаний:

1) **стати на облік** у контролюючих органах в порядку, встановленому законодавством України;

2) **вести** в установленому порядку облік доходів і витрат, складати звітність, що стосується обчислення і сплати податків і зборів;

3) **подавати** до контролюючих органів у порядку, встановленому податковим і митним законодавством, декларації, звітність та інші документи, пов'язані з обчисленням і сплатою податків і зборів;

4) **сплачувати** податки та збори в строки та в розмірах, встановлених Податковим кодексом і законами з питань митної справи;

5) **подавати** на належним чином оформлену письмову вимогу контролюючих органів (у випадках, визначених законодавством) документи з обліку доходів, витрат та інших показників, пов'язаних із визначенням об'єктів оподаткування (податкових зобов'язань), первинні документи, реєстри бухгалтерського обліку, фінансову звітність, інші документи, пов'язані з обчисленням і сплатою податків і зборів. У письмовій вимозі обов'язково зазначаються конкретний перелік документів, які повинен надати платник податків, і підстави для їх надання;

6) **подавати** контролюючим органам інформацію, відомості про суми коштів, не сплачених до бюджету у зв'язку з отриманням податкових пільг (суми отриманих пільг), і напрями їх використання (щодо умовних податкових пільг – пільг, що надаються за умови використання коштів, вивільнених у суб'єкта господарювання внаслідок надання пільги, у визначеному державою порядку);

7) **повідомляти** контролюючим органам за місцем обліку такого платника про його ліквідацію або реорганізацію протягом трьох робочих днів з дня прийняття відповідного рішення (крім випадків, коли обов'язок здійснювати таке повідомлення покладено законом на орган державної реєстрації);

8) **повідомляти** контролюючі органи про зміну місцезнаходження юридичної особи та зміну місця проживання фізичної особи – підприємця;

9) **допускати** посадових осіб контролюючого органу під час проведення ними перевірок до обстеження приміщень, територій (крім житла громадян), що використовуються для одержання доходів чи пов'язані з утриманням об'єктів оподаткування, а

також для проведення перевірок з питань обчислення і сплати податків і зборів у випадках, встановлених ПКУ.

Платник податків має право:

1) ***безоплатно отримувати*** в органах державної податкової служби та в органах митної служби, у тому числі і через мережу Інтернет, інформацію про податки та збори і нормативно-правові акти, що їх регулюють, порядок обліку та сплати податків і зборів, права та обов'язки платників податків, повноваження контролюючих органів і їх посадових осіб щодо здійснення податкового контролю;

2) ***представляти свої інтереси*** в контролюючих органах самостійно, через податкового агента або уповноваженого представника;

3) ***обирати самостійно***, якщо інше не встановлено ПКУ, метод ведення обліку доходів і витрат;

4) ***одержувати відстрочку***, розстрочку сплати податків або податковий кредит у порядку і на умовах, встановлених ПКУ;

5) ***бути присутнім*** під час проведення перевірок, ознайомлюватися та отримувати акти (довідки) перевірок, проведених контролюючими органами, перед підписанням актів (довідок) про проведення перевірки, у разі наявності зауважень щодо змісту (тексту) складених актів (довідок) підписувати їх із застереженням і подавати контролюючому органу письмові заперечення в порядку, встановленому ПКУ;

6) ***вимагати від контролюючих органів*** проведення перевірки відомостей і фактів, що можуть свідчити на користь платника податків;

7) ***на нерозголошення контролюючим органом*** (посадовими особами) відомостей про такого платника без його письмової згоди та відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, державну, комерційну чи банківську таємницю та стали відомі під час виконання посадовими особами службових обов'язків, крім випадків, коли це прямо передбачено законами;

8) ***на залік чи повернення надміру сплачених***, а також надміру стягнутих сум податків і зборів, пені, штрафів у порядку, встановленому ПКУ;

9) **на повне відшкодування збитків (шкоди)**, заподіяних незаконними діями (бездіяльністю) контролюючих органів (їх посадових осіб), у встановленому законом порядку;

10) за методикою, затвердженою Міністерством фінансів України, **вести облік тимчасових і постійних податкових різниць**, та використовувати дані такого обліку для складання декларації з податку на прибуток.

Платник податку має також інші права.

6.6. Права органів Державної податкової служби

Органи державної податкової служби мають право:

1) **запрошувати платників податків** або їх представників для перевірки правильності нарахування та своєчасності сплати податків та зборів, дотримання вимог іншого законодавства, здійснення контролю за дотриманням якого покладено на органи державної податкової служби;

2) під час проведення виїзних перевірок **отримувати у платників податків (представників платників податків) копії документів**, що свідчать про порушення вимог податкового законодавства або іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на органи державної податкової служби. Такі копії засвідчують підписом платника податків або його посадовою особою та скріплюють печаткою (за її наявності);

3) **одержувати безоплатно від платників податків**, а також від установ НБУ, комерційних банків та інших фінансових установ довідки в порядку, встановленому Законом України «Про банки і банківську діяльність» і ПКУ, довідки та/або копії документів про наявність банківських рахунків, а на підставі рішення суду – інформацію про обсяг та обіг коштів на рахунках, у тому числі про ненадходження у встановлені терміни валютної виручки від суб'єктів підприємницької діяльності;

4) **проводити перевірки платників податків** (крім Національного банку України);

5) податківці у ході перевірки **зможуть вимагати від платників податків проведення інвентаризації** основних

фондів, товарно-матеріальних цінностей, коштів, у тому числі зняття залишків товарно-матеріальних цінностей, готівки;

6) отримувати безоплатно від платників податків інформацію, довідки, копії документів про фінансово-господарську діяльність, отримувані доходи, видатки платників податків та іншу інформацію, пов'язану з обчисленням і сплатою податків, дотриманням вимог іншого законодавства, а також фінансову і статистичну звітність;

7) під час проведення перевірок **вимагати виготовлення і надання копій первинних документів, які свідчать про порушення податкового та іншого законодавства**, контроль за дотриманням якого покладено на органи державної податкової служби, та отримувати їх у платників податків;

8) **під час проведення перевірок вивчати і перевіряти первинні документи**, які використовуються в бухгалтерському та податковому обліку, інші реєстри, фінансову, статистичну звітність, пов'язані з обчисленням і сплатою податків та зборів, виконанням вимог іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на органи державної податкової служби;

9) **проводити контрольні розрахункові операції** до початку перевірки платника податків щодо дотримання ним порядку проведення готівкових розрахунків і застосування реєстраторів розрахункових операцій;

10) **доступу під час проведення перевірок до територій, приміщень (крім житла громадян) та іншого майна, що використовується для провадження господарської діяльності;**

11) **звертатися до суду** щодо зупинення видаткових операцій платника податків на рахунках такого платника податків у банках та інших фінансових установах (крім операцій з видачі заробітної плати і сплати податків, зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а також визначених контролюючим органом грошових зобов'язань платника податків) при недопущенні посадових осіб органів державної податкової служби до обстеження територій і приміщень, визначених у п. 10 ПКУ;

12) **звертатися до суду щодо накладення арешту** на кошти та інші цінності такого платника податків, що знаходяться

в банку, у разі, якщо у платника податків, який має податковий борг, відсутнє майно та/або його балансова вартість менша суми податкового боргу, і/або таке майно не може бути джерелом погашення податкового боргу;

13) **звертатися до суду щодо стягнення коштів платника податків, який має податковий борг**, з рахунків у банках, обслуговуючих такого платника, на суму податкового боргу або його частини;

14) **звертатися до суду щодо стягнення з дебіторів платника податків**, що має податковий борг, сум дебіторської заборгованості, строк погашення якої настав і право вимоги якої переведено на органи державної податкової служби, у рахунок погашення податкового боргу такого платника податків;

15) **складати стосовно платників податків** – фізичних осіб та посадових осіб платників податків – юридичних осіб протоколи про адміністративні правопорушення;

16) **виносити постанови** у справах про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених законом;

17) **залучати, у разі необхідності, фахівців, експертів і перекладачів**;

18) **одержувати безоплатно необхідні відомості** для ведення Єдиного реєстру податкових накладних;

19) **приймати рішення** про зміну основного місця обліку та переведення великих платників податків на облік у спеціалізовані органи державної податкової служби та знімати їх з обліку і переводити до інших органів державної податкової служби;

20) **звертатися до суду щодо нарахування та сплати податкових зобов'язань**, коригування від'ємного значення об'єкта оподаткування або інших показників податкової звітності в результаті застосування звичайних цін;

21) **отримувати від нотаріусів** на письмові запити інформацію про вступ фізичної особи у вправа спадкоємця з обов'язковим зазначенням повних даних про таку особу (прізвище, ім'я, по батькові, номер і серія паспорта, рік народження, місце проживання тощо) і відомостей про майно (нерухоме, рухоме, кошти тощо), отримане за спадком;

22) звертатися до суду з заявою про вилучення оригіналів первинних фінансово-господарських і бухгалтерських документів.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає об'єктивна необхідність податків, їх соціально-економічна сутність і функції?
2. Дайте визначення податку, плати, збору та внеску.
3. Дайте характеристику податковій системі.
4. За якими ознаками класифікують податки?
5. Які є види прямих і непрямих податків?
6. Дайте характеристику елементам податку.
7. У чому полягає сутність поділу податків на загальнодержавні та місцеві?
8. Дайте характеристику розкладних і окладних податків.
9. Які існують принципи податкового законодавства?
10. Які існують права та обов'язки платників податків?
11. Які існують права органів державної податкової служби?

Якщо ми не хочемо утримувати медицину й освіту, то завтра нам нікого й нічим буде годувати.

С. Янковський

7. БЮДЖЕТ І БЮДЖЕТНА СИСТЕМА

7.1. Бюджет, його доходи і видатки. Бюджетна класифікація

У переважній більшості країн світу бюджет – це один із основних інструментів, за допомогою якого реалізується діяльність держави. Не випадково М.І. Піскотін писав: "У бюджеті кожної держави, як у фокусі, відображуються її соціально-економічна та політична природа, зміст її діяльності. Вони виявляються у способах і джерелах отримання доходів, у частині національного доходу, що надходить до бюджету, у спрямуванні видатків, у побудові бюджету, у порядку його складання і затвердження".

Нині жодна держава не може існувати без бюджетів. Відносини, які регулюються бюджетним правом, виникають у зв'язку з утворенням, розподілом і використанням централізованих фондів грошових коштів, які надходять у розпорядження держави та органів місцевого самоврядування на відповідній території.

Бюджетна система виступає центральною ланкою фінансової системи держави, вона складається з державного та місцевих бюджетів. Роль бюджетів у забезпеченні функціонування держави й територіальних громад важко переоцінити. Саме коштом бюджетних надходжень формуються відповідні грошові фонди, за рахунок яких фінансово забезпечується виконання державних завдань і функцій, функціонування органів державної влади.

Аналіз бюджетних відносин здійснюється за двома аспектами: економічним і правовим.

Як економічна категорія бюджет є централізованим грошовим фондом, що акумулюється на рівні певного утворення (держави або територіальної громади) і яким розпоряджається відповідний орган державної влади.

Визначення бюджету як сукупності економічних відносин зовсім не означає його сталості. Певні коригування є обов'язковими в бюджетних відносинах як на стадії розроблення проекту бюджету (річні зміни дохідної або видаткової частин бюджету), так і на стадії виконання (наприклад, під час секвестрації – пропорційного скорочення видатків у процесі виконання бюджету). Отже, як економічна категорія, бюджет охоплює сукупність економічних відносин, що пов'язані з формуванням, розподілом і використанням певних централізованих грошових фондів для фінансування завдань державних та адміністративно-територіальних утворень і виконання функцій відповідних органів влади.

Як правова категорія бюджет є правовим актом, основним фінансовим планом утворення, розподілу та використання централізованого грошового фонду держави або територіальної громади.

Як правова категорія бюджет є правовим актом, основним фінансовим планом утворення, розподілу та використання централізованого грошового фонду держави або територіальної громади. При цьому обов'язково потрібно розрізняти поняття бюджету (мається на увазі переважно економічна сторона цієї категорії) і закону (або акта) про бюджет (правова сторона бюджету).

Як правова категорія бюджет має такі особливості:

- затверджується відповідним представницьким органом державної влади;
- строк дії акта, що затверджує відповідний бюджет, дорівнює бюджетному періоду;

- як фінансовий план закріплює юридичні права та обов'язки учасників бюджетних відносин.

Цікаво, що в XIX ст. видатний учений В. О. Лебедев визначав бюджет як перелік державних доходів і видатків на певний період, розглянутий законодавчими установами та затверджений вищою владою. Бюджет (на відміну від кошторису) має бути відображенням усього руху фінансового управління держави, тобто в ньому в чіткій системі мають бути зазначені всі потреби і всі кошти на їх покриття.

Найпростіше і схематичне розуміння бюджету як плану формування, розподілу та використання відповідних централізованих коштів передбачає аналіз двох його частин: дохідної й видаткової.

Розрізняють чотири групи доходів бюджету:

- 1) податкові надходження;
- 2) неподаткові надходження;
- 3) доходи від операцій з капіталом;
- 4) трансферти.

У ч. 2 ст. 9 Бюджетного кодексу визначено, що податковими надходженнями є установлені податковими законами України загальнодержавні й місцеві податки, збори та інші обов'язкові платежі. Зазначимо, що поняття "податкові надходження" не притаманне податковому законодавству (де використовується термін "податкова система", "система оподаткування", "податки", "збори" тощо) і застосовується винятково в Бюджетному кодексі.

Вичерпний перелік загальнодержавних і місцевих податків, зборів, обов'язкових платежів дає Закон України "Про систему оподаткування" (ст. 14, 15), а вже справляння кожного податку чи збору здійснюють відповідно до окремого закону чи декрету Кабінету Міністрів України. Це стосується загальнодержавних податків і зборів (ст. 14 Закону України "Про систему оподаткування").

Деяка інша ситуація складається з місцевими податками і зборами. Ст. 15 Закону України "Про систему оподаткування" дає вичерпний перелік подібних платежів, механізм яких деталізовано у відповідних статтях Декрету Кабінету Міністрів України "Про місцеві податки та збори", а кожний місцевий

податок чи збір застосовують на підставі рішення органу місцевого самоврядування.

Всі можливі доходи й видатки бюджетів відображують і закріплюють у бюджетній класифікації, яка є єдиним систематизованим згрупуванням доходів, видатків (у тому числі кредитування за вирахуванням погашення) і фінансування бюджету за економічною сутністю, функціональною діяльністю, організаційним устроєм та іншими ознаками відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів.

Значення цього документа важко переоцінити. Насамперед він є основою для складання проектів і виконання бюджетів: на його підставі здійснюють розподіл доходів і видатків, фінансування бюджетів, визначають права та обов'язки розпорядників бюджетних коштів та ін. Окрім того, бюджетну класифікацію застосовують для здійснення фінансового контролю за своєчасністю та в повному обсязі надходження коштів до бюджетів, їх цільовим використанням; для загальнодержавного та міжнародного порівняння бюджетних показників; для адресного виділення коштів, економічного аналізу видатків, тобто зведення всіх витрат, незалежно від їх спрямування, у єдині економічні категорії.

Бюджетну класифікацію затверджує міністр фінансів України, про що обов'язково інформує Верховну Раду України (це забезпечує досягнення цілісності бюджетних категорій доходів і видатків, взаємозв'язок між функціональними призначеннями та економічним характером видатків бюджету). Зміни до неї також затверджує міністр фінансів.

Складовими бюджетної класифікації є:

- класифікація доходів бюджету;
- класифікація видатків (у тому числі кредитування за вирахуванням погашення) бюджету;
- класифікація фінансування бюджету;
- класифікація боргу.

Відповідно до розділу I Бюджетної класифікації "Класифікація доходів бюджету" до податкових надходжень належать:

✓ податки на доходи, прибуток, збільшення ринкової вартості (прибутковий податок з громадян, податок на прибуток підприємств);

✓ податки на власність (періодичні податки на чисту вартість майна; податок із власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів);

✓ збори за спеціальне використання природних ресурсів (збір за спеціальне використання лісових ресурсів і користування земельними ділянками лісового фонду; збір за спеціальне використання водних ресурсів; платежі за користування надрами; збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету; плата за землю; плата за використання інших природних ресурсів);

✓ внутрішні податки на товари і послуги (податок на додану вартість; акцизний збір із вироблених в Україні товарів; акцизний збір із ввезених на територію України товарів; податки на окремі категорії послуг; плата за ліцензії на окремі види господарської діяльності; плата за торговий патент);

✓ податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції (ввізне та вивізне мито; кошти, отримані за здійснення консульських дій; інші надходження);

✓ інші податки (місцеві податки та збори; плата за надання послуг з оформлення документів на право виїзду за кордон; податки, що не віднесені до інших категорій; фіксований сільськогосподарський податок; єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва; збір на розвиток виноградарства, садівництва та хмелярства).

Неподатковими надходженнями є такі:

➤ доходи від власності та підприємницької діяльності (надходження від перевищення валових доходів над витратами Національного банку України; надходження від грошово-речових лотерей; надходження від розміщення в установах банків тимчасово вільних бюджетних коштів; дивіденди, нараховані на акції (частки, паї) господарських товариств; рентна плата; інші надходження; надходження коштів, отриманих від продажу акцій відкритих акціонерних товариств за компенсаційні сертифікати; надходження коштів від відшкодування збитків сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва);

➤ адміністративні збори і платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу (плата за утримання дітей у школах-інтернатах; плата за утримання вихованців шкіл, профтехучилищ соціальної реабілітації; плата за надання послуг службою дозвільної системи органів внутрішніх справ; плата за оренду цілісних майнових комплексів та іншого майна; державне мито; митні збори; єдиний збір, що стягується в пунктах пропускання через державний кордон України);

➤ надходження від штрафів і фінансових санкцій (суми, стягнуті з осіб, що винні за шкоду, завдану підприємству, установі, організації; перерахування підприємцями частини вартості виготовленої нестандартної продукції за дозволом на тимчасове невиконання вимог відповідних стандартів; адміністративні штрафи та інші санкції; надходження сум штрафних санкцій за порушення правил пожежної безпеки);

➤ інші неподаткові надходження (суми різниці в ціні на природний газ; відрахування від сум перевищення розрахункового розміру фонду оплати праці; пеня за порушення строків розрахунку у сфері зовнішньоекономічної діяльності та невиконання зобов'язань; доходи від операцій з кредитування та надання гарантій; власні надходження бюджетних установ; плата за послуги, що надаються бюджетними установами, інші джерела власних надходжень бюджетних установ; додаткові збори на сплату пенсій).

Доходи від операцій з капіталом визначають, акумулюючи:

➤ надходження від продажу основного капіталу (кошти від реалізації безгосподарного майна, скарбів тощо; надходження коштів від Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння; надходження від відчуження майна, що належить Автономній Республіці Крим, перебуває в комунальній власності);

➤ надходження від реалізації державних запасів товарів (матеріальних цінностей державного резерву та розброньованих матеріальних цінностей мобілізаційного резерву);

➤ надходження від продажу землі та нематеріальних активів;

➤ податки на фінансові операції та операції з капіталом.

Класифікація видатків бюджету здійснюється за такими ознаками:

- ✓ функціональні;
- ✓ економічні;
- ✓ відомчі;
- ✓ програмні.

Класифікація видатків бюджету за функціональними ознаками дає змогу визначити пріоритети в діяльності держави; за допомогою бюджетного фінансування забезпечити виконання державою всіх завдань і функцій та має такі рівні деталізації:

➤ розділи, у яких визначаються видатки бюджетів на здійснення відповідно загальних функцій держави, Автономної республіки Крим чи органів місцевого самоврядування;

➤ підрозділи і групи, у яких конкретизуються напрями витрачання бюджетних коштів на здійснення функцій держави, Автономної Республіки Крим чи органів місцевого самоврядування.

Така класифікація передбачає видатки:

➤ на загальнодержавні функції (утримання вищих органів державного управління, органів місцевої влади та місцевого самоврядування; фінансову й зовнішньоекономічну діяльність; економічну допомогу зарубіжним країнам; інші функції державного управління; фундаментальні дослідження; дослідження та розроблення в галузі державного управління; проведення виборів і референдумів; обслуговування боргу; міжбюджетні трансферти);

➤ оборону (військова й цивільна оборона; військова допомога зарубіжним країнам; військова освіта; дослідження й розроблення в галузі оборони; інша діяльність у галузі оборони);

➤ громадський порядок і судову владу (діяльність, пов'язана з забезпеченням громадського порядку; боротьба зі злочинністю та охорона державного кордону; протипожежний захист і рятування; судова влада; діяльність у сфері безпеки держави; утримання кримінально-виконавчої системи; представницькі функції в суді; дослідження та розроблення в галузі громадського порядку, безпеки і судової влади; інша

діяльність у сфері громадського порядку, безпеки та судової влади);

➤ економічну діяльність (загальна економічна, торгова і трудова діяльність; лісове й сільське господарство, полювання, рибне господарство; паливно-енергетичний комплекс; інші види промисловості та будівництво; транспорт; зв'язок, телекомунікації та інформатика; інші галузі економіки; інша економічна діяльність);

➤ охорону навколишнього природного середовища (запобігання забрудненню навколишнього природного середовища та ліквідація його наслідків; збереження природно-заповідного фонду; дослідження й розроблення у сфері охорони навколишнього природного середовища; інша діяльність у цій галузі);

➤ житлово-комунальне господарство (житлове господарство; комунальне господарство; дослідження та розроблення у сфері житлово-комунального господарства; інша діяльність у цій галузі);

➤ охорону здоров'я (медична продукція і обладнання; поліклініки та амбулаторії, швидка допомога; лікарні й санаторно-курортні установи; санаторно-профілактичні та протиепідемічні дії та установи; дослідження і розроблення в галузі охорони здоров'я; інша діяльність у цій галузі);

➤ духовний і фізичний розвиток (фізична культура і спорт; культура та мистецтво; засоби масової інформації; дослідження й розроблення у сфері духовного та фізичного розвитку; інша діяльність у цій галузі);

➤ освіту (дошкільна освіта; загальна середня освіта; професійно-технічна освіта; позашкільна освіта; програми матеріального забезпечення навчальних закладів; дослідження та розроблення у сфері освіти; інша діяльність у цій галузі);

➤ соціальний захист та соціальне забезпечення (соціальний захист на випадок непрацевдатності; соціальний захист пенсіонерів; соціальний захист ветеранів війни і праці; соціальний захист сім'ї, дітей і молоді; соціальний захист безробітних; допомога у вирішенні житлових питань; соціальний захист інших категорій населення; дослідження та розроблення у сфері соціального захисту; інша діяльність у цій сфері).

Економічна класифікація видатків бюджету уточнює використання бюджетних коштів за їх предметними ознаками (заробітна плата, оренда, капітальні витрати тощо), забезпечує єдиний підхід до розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, дає змогу виділити захищені статті видатків бюджету.

Видатки бюджету за такого типу класифікації групують у єдині блоки і визначають поточні видатки, нерозподілені видатки, кредитування за вирахуванням погашення.

До поточних видатків належать витрати на товари та послуги; виплати відсотків (доходу) за зобов'язаннями; субсидії і поточні трансферти.

Капітальні видатки становлять придбання основного капіталу; створення державних запасів і резервів; придбання землі та нематеріальних активів; капітальні трансферти.

Нерозподіленими є видатки з резервних фондів Державного бюджету України та місцевих бюджетів. Склад їх визначається Законом України «Про Державний бюджет України» або рішенням відповідної місцевої ради.

Перелік видатків, пов'язаних із кредитуванням за вирахуванням погашення, визначає Міністерство фінансів України. До них належать внутрішні кредити за вирахуванням погашення; зовнішні кредити за вирахуванням погашення.

Відомча класифікація видатків бюджету визначає розподіл бюджетних призначень між головними розпорядниками бюджетних коштів, якими ст. 2 Бюджетного кодексу визначає бюджетні установи в особі їх керівників, які відповідно до ст. 22 Кодексу набувають повноважень через установлення бюджетних призначень. На її підставі Державне казначейство України та місцеві фінансові органи ведуть реєстр розпорядників бюджетних коштів.

До відомчої класифікації видатків Державного бюджету України належать видатки на фінансування Управління справами Верховної Ради України, Державного управління справами, господарського управління, секретаріату Кабінету Міністрів України, Верховного Суду України, Вищого господарського суду України, Конституційного Суду України, Генеральної прокуратури України, міністерств, державних

комітетів, державних управлінь і комісій, обласних державних адміністрацій тощо. Відомча класифікація видатків місцевих бюджетів визначається відповідно до рішення про місцевий бюджет (ч. 3 ст. 22 Бюджетного кодексу).

Програмна класифікація видатків бюджету передбачає розподіл бюджетних призначень за бюджетними програмами.

Відповідно до ст. 2 Кодексу бюджетна програма є систематизованим переліком заходів щодо досягнення єдиної мети і виконання завдань, які пропонує і здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій. Розроблення, аналіз і відбір програм на стадії планування, складання проекту здійснює головний розпорядник коштів, обґрунтовуючи свої пропозиції. Відповідно до загальних положень Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі, що схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.09.2002 р., метою його запровадження є встановлення безпосереднього зв'язку між виділенням коштів і результатами їх використання.

Якщо функціональна класифікація бюджетних видатків лише визначає загальний тип видатків із бюджету, то кожна програма має чітко відповідати її цілям, що відображено в структурі кодування програмної класифікації видатків Державного бюджету. Код програмної класифікації складається з семи знаків, якими кодується інформація про головного розпорядника, бюджетну програму, інституційні та інвестиційні проекти, резервний фонд, капітальні-вкладення, напрями виконання бюджетної програми. Код позначають цифрами від "1" до "9".

7.2. Складові бюджету. Співвідношення загального і спеціального фондів бюджету. Дефіцит і профіцит бюджету

Ст. 13 Бюджетного кодексу передбачає загальні підстави структури бюджету (незалежно від його рівня), його вертикальний і горизонтальний розподіл. Так, вертикальний розподіл бюджету дає змогу вирізнити у його складі загальний і спеціальний фонди, тоді як горизонтальний визначає склад

доходів (ст. 29 – за Державним бюджетом, ст. 64-69 – за місцевим) і видатків (ст. 30, 31 – за Державним бюджетом, ст. 70 – за місцевим).

Загальний фонд складається з фінансування видатків бюджету за рахунок усіх дохідних надходжень, крім призначених для зарахування до спеціального фонду.

Цей фонд забезпечує фінансування виконання основних функцій і завдань держави, територіальних громад, які певною мірою є узагальненими.

Спеціальний фонд передбачає предметно-цільове використання бюджетних коштів за бюджетним призначенням (ст. 2 Бюджетного кодексу), яке виступає як повноваження, надане головному розпорядникові бюджетних коштів Кодексом, Законом України «Про Державний бюджет України» або рішенням про місцевий бюджет, що має кількісні й часові обмеження і дозволяє надавати бюджетні асигнування. Останні ще більше коригують мету використання коштів, оскільки визначають повноваження, надане розпорядникові бюджетних коштів відповідно до бюджетного призначення на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів з конкретною метою в процесі виконання бюджету.

До спеціального фонду належать:

- ✓ бюджетні призначення на видатки за рахунок конкретно визначених джерел надходжень;
- ✓ гранти або дарунки (у вартісному вираженні), одержані розпорядниками бюджетних коштів з конкретною метою;
- ✓ різниця між доходами й видатками спеціального фонду бюджету.

Поділ бюджету на загальний і спеціальний фонди, джерела формування спеціального фонду, рішення про створення спеціального фонду у складі місцевого бюджету, передача коштів між загальним і спеціальним фондами бюджету здійснюються виключно згідно з законами.

Створення спеціального фонду сприяє посиленню централізованого регулювання коштів бюджетних установ. Перелік їхніх власних надходжень визначає Кабінет Міністрів України, враховуючи плату за послуги, що надаються бюджетними установами (від господарської або виробничої

діяльності, оренди майна тощо), та інші надходження (гранти й дарунки, отримані бюджетними установами; кошти, які отримують бюджетні установи на виконання певних доручень). Вперше спеціальний фонд у складі Державного бюджету України було виділено у 2000 р. з метою запровадження казначейського обліку та використання коштів бюджетних установ, які раніше враховували та обліковували поза бюджетом.

У складі бюджету може бути сформований резервний фонд. Акумуляовані в ньому грошові кошти використовують для здійснення непередбачених видатків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені під час складання проекту бюджету. Порядок використання коштів резервного фонду бюджету визначає Кабінет Міністрів України. Рішення про виділення цих коштів приймають відповідно Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та виконавчі органи місцевого самоврядування.

Законодавчо закріплений граничний розмір резервного фонду не може перевищувати 1 % обсягу видатків загального фонду відповідного бюджету.

У Державному бюджеті України резервний фонд передбачається обов'язково. Рішення щодо створення резервного фонду місцевого бюджету приймає відповідна рада.

Збалансування доходів і бюджетних видатків на стадії планування забезпечує фактичне виконання бюджету. Ідеальне бюджетне планування можливе в разі збігу дохідної і видаткової частин бюджету, що є конституційною нормою (див. засади збалансованості бюджету, ст. 95 Конституції України). Однак зазвичай такого збігу не буває, а в бюджетному плануванні трапляються певні відхилення, перевищення однієї частини бюджету над іншою. Це виявляється в дефіциті чи профіциті бюджету. Дефіцит бюджету визначається Бюджетним кодексом України (ст. 2) як перевищення видатків бюджету над його доходами, тоді як профіцит є перевищенням доходів бюджету над його видатками (ст. 2 Бюджетного кодексу).

Прийняття бюджетів з дефіцитом дозволяється тільки за наявності обґрунтованих джерел фінансування дефіциту відповідного бюджету. Слід враховувати, що, приймаючи

бюджет з дефіцитом, мають на увазі не абсолютну суму дефіциту, а тільки граничну. Тобто граничний розмір дефіциту означає таке перевищення видатків над доходами, під яке є обґрунтовані й дійсні канали покриття.

Напрямами обмеження дефіциту є:

- ✓ установлення граничних розмірів дефіциту;
- ✓ використання механізму зовнішнього державного кредиту;
- ✓ застосування механізму внутрішнього державного кредиту;
- ✓ емісія грошей.

Якщо перші три напрями пов'язані з ситуацією, коли боржником виступає держава, яка має певні пов'язані з цим обов'язки, то емісія грошей перекладає тягар боротьби з дефіцитом шляхом зростання інфляції на громадян.

Профіцит бюджету в бюджетному законодавстві України є новим поняттям, якого не було до прийняття Бюджетного кодексу. ***Традиційні напрями його подолання:***

- 1) скасування певного податку чи збору або зменшення ставки податку (збору);
- 2) погашення основної суми боргу;
- 3) дострокове погашення відсотків за основною сумою боргу. У ч. 2 ст. 14 Бюджетного кодексу зазначено, що профіцит затверджується тільки з метою погашення основної суми боргу. Проте він виникає і на стадії виконання бюджету, і кошти від нього можуть бути ширше використані.

7.3. Бюджетний устрій і бюджетна система України

Вертикальна структура державного бюджету за рівнями влади характеризується двома поняттями:

- ✓ бюджетний устрій;
- ✓ бюджетна система.

Бюджетний устрій країни визначається її державним устроєм. В унітарних державах, тобто в країнах з єдиним населенням і культурою, бюджетна система має дві ланки: державний бюджет і численні місцеві бюджети.

Бюджетний устрій — це організація і принципи побудови бюджетної системи, її структура і взаємозв'язок між бюджетами, які він об'єднує, у процесі забезпечення виконання єдиної загальнодержавної фінансово-бюджетної політики.

У федеративних державах бюджетні системи складаються з трьох ланок: державного бюджету (федерального бюджету або бюджету центрального уряду), бюджетів членів федерації (наприклад, штати в Сполучених Штатах Америки, землі (ланди) у Німеччині, провінції в Канаді, кантони у Швейцарії і т. ін.) і місцевих бюджетів.

В основу бюджетного устрою покладено:

- ✓ визначення видів бюджетів;
- ✓ установлення принципів побудови бюджетної системи;
- ✓ розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи;
- ✓ організацію взаємовідносин між бюджетами різних рівнів.

Бюджетний устрій України визначається закріпленням у Конституції України державним ладом України та її адміністративно-територіальним поділом. Україна — унітарна держава, яка поділена на 25 адміністративно-територіальних одиниць (Автономну Республіку Крим і 24 області країни).

Бюджетна система відображує складові бюджету, тобто це сукупність усіх бюджетів, які формуються і діють на території певної країни згідно з її бюджетним устроєм.

В основу формування бюджетної системи України покладено Конституцію України та Бюджетний кодекс України, прийнятий у червні 2001 р. Верховною Радою України.

Відповідно до Бюджетного кодексу України (ст. 1) бюджетна система України — це сукупність усіх бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного та адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Вона складається (ст. 5) з таких ланок (рис. 7.1): Державний бюджет України; місцеві бюджети.

Рис. 7.1. Структура бюджетної системи України

До місцевих бюджетів належать бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах і бюджети місцевого самоврядування.

Бюджети місцевого самоврядування – це бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст і їх об’єднань.

Бюджетний кодекс започаткував дію відносно самостійних 686 місцевих бюджетів, які мають прями, рівноправні відносини з державним бюджетом, у тому числі:

- ✓ 24 обласні бюджети;
- ✓ бюджети міст;
- ✓ 171 бюджет міст обласного підпорядкування;
- ✓ 488 бюджетів районів;
- ✓ а також до складу бюджетної системи включаються понад 12 тисяч бюджетів місцевого самоврядування.

Усі бюджети України — від Державного до сільського — у сукупності становлять зведений бюджет України.

Зведений бюджет — це сукупність показників усіх бюджетів, що використовуються для аналізу і прогнозування економічного та соціального розвитку держави. Законодавчими органами влади він не затверджується.

Доходи і видатки місцевих бюджетів входять до складу зведеного бюджету і не входять до складу Державного бюджету України.

Побудова бюджетної системи ґрунтується на принципах (рис. 7.2):

- ✓ *єдності;*
- ✓ *збалансованості;*
- ✓ *самостійності;*
- ✓ *повноти;*
- ✓ *обґрунтованості;*
- ✓ *ефективності;*
- ✓ *субсидіарності;*
- ✓ *цільового використання бюджетних коштів;*
- ✓ *справедливості та неупередженості;*
- ✓ *публічності та прозорості й відповідальності учасників бюджетного процесу.*

Принцип єдності бюджетної системи України полягає в тому, що в країні діють єдина правова база, єдина грошова система, єдине регулювання бюджетних відносин, єдина бюджетна класифікація, єдиний порядок виконання бюджетів і ведення бухгалтерського обліку і звітності.

Цілісність і єдність країни, закріплені в Конституції, дають можливість покласти цей принцип в основу фінансово-економічної політики держави для виконання нею своїх функцій шляхом забезпечення її фінансовими ресурсами.

Єдність	Забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдиним порядком виконання бюджетів та ведення бюджетного обліку й звітності
Збалансованість	Повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень бюджету за відповідний бюджетний період
Самостійність	Забезпечується закріпленням за місцевим самоврядуванням відповідних доходів; правом місцевих органів визначати напрям використання власних, закріплених, регульованих доходів; правом місцевих рад незалежно одна від одної розглядати та затверджувати місцеві бюджети
Повнота	До складу бюджетів належать всі надходження та видатки, передбачені нормативно-правовими документами; у звіті про виконання бюджету відображаються кінцеві касові операції за розрахунками Державного казначейства
Обґрунтованість	Бюджет формується на основі реальних макропоказників економічного й соціального розвитку та розрахунків доходів і видатків за встановленими правилами й методиками
Ефективність	Досягнення усіма учасниками бюджетного процесу поставлених завдань при мінімальному залученні бюджетних коштів
Субсидіарність	Розподіл видатків між ланками бюджетної системи на засадах максимального наближення суспільних послуг до їх безпосередніх споживачів
Цільове використання коштів	Бюджетні асигнування використовуються лише на цілі, визначені бюджетними призначеннями та закріплені бюджетним розписом
Справедливість та неупередженість	Бюджетна система будується на засадах справедливого та неупередженого розподілу суспільного багатства між галузями соціальної сфери, громадянами країни, територіями
Публічність і прозорість	Прийняття через парламент Закону «Про державний бюджет», затвердження звіту про його виконання; прийняття рішень місцевих органів влади щодо місцевих бюджетів; висвітлення в ЗМІ показників бюджетів і звітів про їх виконання
Відповідальність	Кожний учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу

Рис. 7.2. Принципи бюджетного устрою

Принцип збалансованості передбачає, що повноваження на здійснення видатків бюджету мають відповідати обсягу надходжень до бюджету на певний період.

Принцип самостійності полягає в тому, що всі бюджети України є самостійними. Держава коштами Державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання нижчих органів влади — Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування. Відповідно і нижчі органи влади коштами відповідних бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне перед одним, а також за бюджетні зобов'язання держави.

Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними певних дохідних джерел, правом відповідних органів державної влади, влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування на визначення напрямів використання коштів згідно з законодавством, а також правом Верховної Ради Автономної Республіки Крим і відповідних місцевих рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати і затверджувати відповідні бюджети.

Принцип повноти полягає у включенні до складу бюджетів усіх надходжень і видатків, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування.

Принцип обґрунтованості забезпечує формування бюджету на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави та розрахунках надходжень до бюджету і витрат з бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик і правил.

Макропоказники економічного і соціального розвитку держави затверджуються Кабінетом Міністрів України і є орієнтиром при складанні проекту бюджету.

Принцип ефективності зумовлює те, що під час складання та виконання бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути до досягнення запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів і досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів.

Принцип субсидіарності означає, що розподіл видів доходів між Державним бюджетом і місцевими бюджетами має ґрунтуватися на максимально можливому наближенні надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача. Тобто місцевим органам влади делеговані повноваження держави утримувати за рахунок коштів відповідних бюджетів заклади освіти і соціальної допомоги для сиріт та інвалідів, лікарняні та культурно-видовищні заклади.

Принцип цільового використання бюджетних коштів полягає в тому, що бюджетні кошти використовують тільки на ті цілі, що визначені бюджетними призначеннями. Такий підхід дає змогу контролювати рух бюджетних коштів у процесі виконання бюджету і встановити відповідальність учасників бюджетного процесу за нецільове та неефективне використання бюджетних коштів.

Принцип справедливості та неупередженості означає, що бюджетна система будується на засадах справедливості та неупередженості розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами. Цей принцип забезпечує рівні можливості доступу до бюджетних і соціальних послуг, що надаються державою в кожній адміністративно-територіальній одиниці країни на відносно однаковому рівні.

Принцип публічності та прозорості зумовлює те, що Державний бюджет України і місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються відповідно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим і відповідними місцевими радами. Бюджетним кодексом передбачається, що інформація про бюджет повинна бути оприлюднена в засобах масової інформації на всіх стадіях бюджетного процесу.

Принцип відповідальності учасників бюджетного процесу встановлює те, що кожен учасник бюджетного процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу. За кожним учасником бюджетного процесу Бюджетним кодексом закріплено його повноваження, введено поняття бюджетного правопорушення та встановлено відповідальність.

Розмежування доходів і видатків між бюджетами різних рівнів є важливим елементом бюджетного устрою. Воно починається з розмежування видатків, яке ґрунтується на розмежуванні функцій держави між різними рівнями влади: з центрального бюджету фінансуються видатки загальнодержавного характеру, з відповідних місцевих бюджетів — видатки регіонального значення. При цьому може застосовуватись два підходи: розподіл за територіальною ознакою і розподіл виходячи з відомчого підпорядкування.

Розмежування доходів є похідним відносно розмежування видатків і може проводитись на основі двох методів. Перший — закріплення доходів за кожним бюджетом у повній сумі або за твердо фіксованими нормативами в умовах автономності кожного бюджету. Другий метод полягає у встановленні системи бюджетного регулювання в умовах єдності бюджету, тобто у проведенні відрахувань до бюджетів нижчих рівнів, виходячи з їхніх потреб. При цьому всі доходи місцевих бюджетів поділяють на закріплені і регульовальні.

Доходи місцевих бюджетів складаються з таких елементів:

✓ власні джерела доходів: закріплені доходи; регульовальні доходи.

✓ додаткові джерела: дотації вирівнювання; субвенції; субсидії; кредитні ресурси.

Закріплені доходи — це кошти, які повністю надходять до відповідних бюджетів.

Регулюючі доходи — це кошти, які поділяються за нормативами від загальнодержавних податків бюджетам нижчих рівнів для збалансування їх видатків. Нормативи передбачаються у відсотках.

Дотації вирівнювання, субвенції — виділяються у твердій сумі бюджетам нижчих рівнів при затвердженні Державного бюджету, якщо закріплені та регулюючі доходи не покривають видатки місцевих бюджетів (головним чином обласних).

Кредитні ресурси — це кошти, залучені шляхом державних і місцевих позик під певні державні зобов'язання — облігації.

Організація взаємовідносин між бюджетами передбачає виділення їх напрямів, видів і форм. За напрямками

взаємовідносини між бюджетами поділяють на вертикальні — між бюджетами різних рівнів, і горизонтальні — між бюджетами одного рівня (в Україні тільки вертикальні).

Види взаємовідносин: регламентовані законодавчими та інструктивними документами; договірні — на підставі угоди.

Форми взаємовідносин: бюджетне субсидування, вилучення коштів, взаємні розрахунки, бюджетні позички.

Субсидування — це виділення коштів з бюджетів вищого рівня бюджетам нижчого рівня: субвенції, дотації.

Вилучення коштів — це передача коштів із бюджетів нижчого рівня до бюджетів вищого рівня.

Взаємні розрахунки — передача коштів із одного бюджету до іншого у зв'язку з перерозподілом між ними доходів чи видатків після затвердження бюджету.

Бюджетні позички — це запозичення коштів у зв'язку з виникненням тимчасового касового розриву (незбігання в часі фінансування видатків і надходження доходів). Можуть надаватись або з бюджету вищого рівня, або установами банківської системи. (Нині в Україні позички можна отримати тільки в банках.)

7.4. Державний бюджет України

Розділ II "Державний бюджет України" Бюджетного кодексу України починається ст. 29 "Склад доходів Державного бюджету України". Це положення здається не зовсім логічним. Складно зрозуміти, як можна аналізувати доходи й видатки Державного бюджету України, не визначивши, що таке "Державний бюджет". Показово, що і в ст. 2 "Визначення основних термінів" нема поняття "Державний бюджет", хоча бюджети місцеві і місцевого самоврядування визначено досить чітко. Щоправда, у ст. 2 дано поняття "Закон про Державний бюджет України", проте Державний бюджет і законодавчий акт, на підставі якого він існує, є різними поняттями.

Доходи Державного бюджету України є сукупністю безповоротних надходжень, передбачених чинним законодавством України, які використовують для фінансування виконання державних функцій.

Доходи Державного бюджету України є сукупністю безповоротних надходжень, передбачених чинним законодавством України, які використовують для фінансування виконання державних функцій. Ст. 29 Бюджетного кодексу деталізуються положенням ст. 9 "Класифікація доходів бюджету", де визначено чотири типи надходжень (податкові, неподаткові, доходи від операцій з капіталом, трансферти). Ст. 9, закладаючи засади бюджетної класифікації, закріплює відповідним розділом вичерпний перелік бюджетних доходів, уточнюється ст. 29 відповідно до Державного бюджету України.

При визначенні складу доходів Державного бюджету України використовують логіку "від зворотного" - це всі доходи, отримані згідно з податковим законодавством, за винятком надходжень до місцевих бюджетів. Останні визначаються статтями: 64 "Склад доходів, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів"; 66 "Склад доходів бюджету Автономної Республіки Крим, обласних і районних бюджетів, які враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів"; 69 "Доходи місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів".

Зауважимо, що ст. 14 і 15 Закону України "Про систему оподаткування" закріплено вичерпний перелік загальнодержавних і місцевих податків і зборів, які і становлять податкові надходження до відповідних бюджетів. Проте такий поділ їх на дві групи здійснено за принципом компетенції органу, що вводить відповідний платіж на певній території (держави чи територіальної громади). При цьому багато загальнодержавних податків і зборів надходить до місцевих бюджетів. Тому при визначенні напряму надходження коштів від податку чи збору

доцільніше орієнтуватися на законодавчий акт, яким закріплено правовий механізм справляння окремого податку чи збору, або на бюджетну класифікацію.

Видатки Державного бюджету України систематизують бюджетні призначення на конкретні цілі, передбачені Законом України «Про Державний бюджет» на поточний рік.

Видатки держбюджету на здійснення повноважень держави визначає встановленням бюджетних призначень головний розпорядник коштів. За бюджетною класифікацією, видатки держбюджету можуть розподілятися за функціональними, економічними, відомчими та програмними ознаками. Деталізований перелік видатків з Державного бюджету України визначено ст. 87 Бюджетного кодексу.

Державний бюджет України має містити пояснення всіх видатків, крім пов'язаних із державною таємницею (таємних видатків). Тому таємні видатки на діяльність органів державної влади і в інтересах національної безпеки зазначено в Державному бюджеті України без деталізації. Контроль за здійсненням таємних видатків покладено на Рахункову палату та Міністерство фінансів України в порядку, визначеному Верховною Радою України.

Звіти про здійснені таємні видатки розглядають такі комітети Верховної Ради України: з питань бюджету, з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією, з питань національної безпеки і оборони. Окремі звіти про здійснені таємні видатки розглядає Верховна Рада України на закритому засіданні.

7.5. Місцеві бюджети

Визначення місцевих бюджетів дає ст. 2 Бюджетного кодексу. До місцевих належать бюджет Автономної Республіки Крим; обласні, районні бюджети; бюджети органів у містах і бюджети місцевого самоврядування (ст. 2 і 5). Місцеві бюджети можуть складатись із загального та спеціального фондів (ст. 13

Кодексу), поділ на які в разі потреби визначається Законом України «Про Державний бюджет України».

До складу видатків загального фонду місцевого бюджету входить резервний фонд, кошти з якого виділяються на підставі рішень місцевих державних адміністрацій, виконавчими органами місцевого самоврядування (ст. 24 Кодексу). До спеціального фонду бюджету входить бюджет розвитку, деталізацію надходжень і витрат якого дає ст. 71 Бюджетного кодексу.

Усі надходження, визначені Бюджетним кодексом та іншими бюджетними законами, підлягають внесенню до відповідних бюджетів. Облік надходжень за межами бюджетів, утворення позабюджетних фондів забороняється (ст. 13 Бюджетного кодексу). Місцеві бюджети включають усі надходження та витрати на виконання повноважень органів влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Вони складають єдиний баланс відповідного місцевого бюджету, при цьому забороняється планувати і здійснювати видатки, закріплені виключно за Державним бюджетом України (ст. 82 Бюджетного кодексу), а також здійснювати їх протягом бюджетного періоду. Перелік видатків із Державного бюджету України закріплено у ст. 87 Бюджетного кодексу.

Склад доходів, що закріплюються за місцевими бюджетами та бюджетами місцевого самоврядування, визначено ст. 64, 66, 69 Кодексу.

Вони згруповані у двох частинах:

- доходи, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів;
- доходи, що не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів. За цими надходженнями і формуються підстави фінансування делегованих і власних повноважень.

Згідно зі ст. 63 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21.05.1997 р. доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок власних, визначених законом, джерел і закріплених у встановленому законом порядку загальнодержавних податків, заборів та інших обов'язкових

платежів. Доходи зараховуються до місцевих бюджетів відповідно до порядку, визначеного законами. У дохідній частині місцевого бюджету окремо виділяються доходи, спрямовані на виконання власних повноважень, і доходи, необхідні для забезпечення виконання делегованих законом повноважень органів виконавчої влади.

Ст. 64 Бюджетного кодексу дає вичерпний перелік податків і зборів, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування. За рахунок цих надходжень формується бюджет делегованих повноважень, тобто ресурси, які держава виділяє на виконання своїх функцій і завдань на місцях. Тому вони формуються за рахунок загальнодержавних податків і зборів, інших надходжень, справляння яких регулюється виключно законами (спеціальні податкові закони, Кодекс про адміністративні правопорушення та ін.).

Ст. 66 Бюджетного кодексу є певним відображенням загальних засад, що врегульовані ст. 64, але якщо останньою визначаються доходи бюджетів місцевого самоврядування (фактично базових бюджетів бюджетної системи України), то в ст. 66 закріплено склад доходів інших типів місцевих бюджетів, що спрямовуються на формування бюджетних коштів за рахунок загальнодержавних платежів. Згідно з ч. 6 і 7 ст. 63 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21.05.1997 р. кошти Державного бюджету, що передаються у вигляді дотацій, субвенцій, розподіляються обласними радами між районними бюджетами і бюджетами міст обласного значення в розмірах, необхідних для формування дохідних частин не нижче мінімальних розмірів місцевих бюджетів, визначених законом, а також використовуються для фінансування з обласного бюджету спільних проектів територіальних громад. Кошти обласних бюджетів, передані державою у вигляді дотацій, субвенцій, зараховуються до районних бюджетів і розподіляються районними радами між місцевими бюджетами в розмірах, необхідних для формування дохідних частин не нижче мінімальних розмірів місцевих бюджетів, визначених законом, використовуються для фінансування з районного бюджету спільних проектів територіальних громад.

Згідно з ч. 2 ст. 63 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" доходи місцевих бюджетів районних у містах рад (у разі їх створення) формуються відповідно до обсягу повноважень, що визначаються відповідними міськими радами. Згідно з ч. 2 ст. 64 цього закону районні в містах ради та їх виконавчі органи самостійно розпоряджаються коштами відповідних місцевих бюджетів, визначають напрями їх використання.

Видатки місцевих бюджетів відповідно до загальних засад регулювання диференціюються залежно від типу місцевого бюджету. При цьому треба виходити з певної кореспонденції норм Бюджетного кодексу України та норм Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" при регулюванні подібних відносин. Згідно з ч. 7 ст. 64 цього закону **видатки місцевих бюджетів поділяються на дві частини:**

1) **пов'язані з виконанням делегованих** законом повноважень органів виконавчої влади; визначаються функціями держави та передаються на місця для виконання з відповідною деталізацією (ст. 88-90 Бюджетного кодексу). Ці видатки враховують при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, регулюються державою, яка і забезпечує їх виконання відповідними ресурсами;

2) **пов'язані з виконанням власних** повноважень місцевого самоврядування (ст. 91 Кодексу); спрямовуються на реалізацію повноважень місцевих органів і враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів.

До видатків місцевих бюджетів належать бюджетні призначення (ст. 2 Кодексу), встановлені рішенням про місцевий бюджет на певні цілі. Джерелом цих видатків є кошти місцевих бюджетів і міжбюджетні трансферти з Державного бюджету України. Згідно з ч. 2 ст. 64 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" сільські, селищні, міські, районні в містах ради та їх виконавчі органи самостійно розпоряджаються коштами відповідних місцевих бюджетів, визначають напрями їх використання.

У **видатковій частині** місцевих бюджетів окремо передбачаються видатки поточного бюджету (спрямовуються на фінансування установ і закладів, що утримуються за рахунок

бюджетних асигнувань, і не належать до бюджету розвитку) і видатки бюджету розвитку (спрямовуються на реалізацію програм соціально-економічного розвитку відповідної території, пов'язаних зі здійсненням інвестиційної та інноваційної діяльності, фінансування субвенцій та інших видатків, пов'язаних із розширеним відтворенням) – ст. 64 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні". Ст. 67 цього закону передбачено фінансування витрат, пов'язаних зі здійсненням органами місцевого самоврядування повноважень органів виконавчої влади та виконанням рішень органів державної влади.

Повноваження органів виконавчої влади, надані законом, фінансуються державою в повному обсязі для здійснення їх органами місцевого самоврядування. Кошти для цього передбачаються щорічно в Законі України «Про Державний бюджет України». Рішення органів державної влади, які призводять до додаткових видатків органів місцевого самоврядування, обов'язково супроводжуються передачею їм фінансових ресурсів. Їх витрати, що виникли внаслідок рішень органів державної влади, які не були попередньо забезпечені відповідними фінансовими ресурсами, компенсуються державою.

Поняття бюджету розвитку визначено в ст. 1 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21.05.1997 р. як доходи і видатки місцевого бюджету, що утворюються і використовуються для реалізації програм соціально-економічного розвитку, зміцнення матеріально-фінансової бази. Ст. 71 Бюджетного кодексу визначено складові доходи і витрат бюджету розвитку. Доходи бюджету розвитку формуються за рахунок частини податкових надходжень, коштів, залучених від розміщення місцевих позик, трансфертів з інших бюджетів (ч. 5 ст. 63 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні").

Ст. 72 Бюджетного кодексу є певним продовженням ст. 2 (де визначено поняття дефіциту бюджету) і ст. 14 (де закріплено засади дефіциту бюджетів взагалі). Бюджети Автономної Республіки Крим і міські приймаються виключно щодо дефіциту бюджету розвитку, тобто перевищення видатків відповідних бюджетів над їх доходами, які утворюються і використовуються для реалізації програм соціально-економічного розвитку,

зміцнення матеріально-фінансової бази (ст. 1 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21.05.1997 р.). Цією нормою фактично закріплено заборону поширення дефіциту при затвердженні поточного бюджету.

Отже, фінансування обов'язкових, життєво необхідних витрат для територіальних громад здійснюється обов'язково (поточний бюджет) або забезпечується просте відтворення, а дефіцит поширюється виключно на витрати, пов'язані з розширеним відтворенням.

Питання для самоконтролю

1. Поняття бюджету: розкрийте різні аспекти його визначення.
2. Які складові частини бюджету?
3. Охарактеризуйте поняття бюджетної класифікації, її значення і структуру.
4. Як здійснюється класифікація доходів бюджету?
5. Як класифікуються видатки бюджету?
6. Якою є вертикальна структура бюджету? Поясніть сутність загального і спеціального фондів бюджету.
7. Дайте характеристику резервному фонду бюджету.
8. Яке співвідношення дохідної і видаткової частин бюджетів?
9. Якою є бюджетна система України?
10. Що таке бюджетний період?
11. Державний бюджет України: його доходи і видатки.
12. Місцевий бюджет: склад доходів і видатків. Диференціація видатків місцевих бюджетів.

Національний дохід не поширюється шляхом розподілу.

Я. Вейрох

8. ДОХОДИ І ВИДАТКИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ

8.1. Склад доходів Державного бюджету

Центральною ланкою державних фінансів і одним із найважливіших інститутів економічного суверенітету держави виступає бюджет. Він забезпечує не тільки акумулювання коштів, необхідних для фінансування держави, використовується не лише для часткового перерозподілу доходів із метою формування сприятливого соціального середовища в державі, але й активно впливає на економічні, соціальні, національні, регіональні процеси в суспільстві та впровадження вищими органами влади відповідної національної стратегії розвитку, спрямованої на зміцнення державної безпеки.

Державний бюджет включає доходи і видатки. Доходи і видатки бюджету – це об'єктивні категорії, кожна з яких має специфічне суспільне призначення: доходи служать фінансовою базою забезпечення діяльності держави, видатки задовольняють загальнодержавні потреби.

Доходами бюджету є ті грошові кошти, що надходять у розпорядження держави на безвідплатній і безповоротній основі згідно з чинним бюджетним і податковим законодавством.

Доходи бюджету виражають економічні відносини, які виникають у держави з юридичними і фізичними особами в процесі формування бюджетного фонду країни. Об'єктом цих відносин є валовий внутрішній продукт.

Склад доходів Державного бюджету визначається Бюджетним кодексом України та законом України «Про Державний бюджет» на відповідний рік.

Доходи бюджету класифікуються за такими розділами: податкові надходження, неподаткові надходження; доходи від операцій з капіталом, трансферти.

Податковими надходженнями визнаються передбачені податковим законодавством України загальнодержавні і місцеві податки, збори та інші обов'язкові платежі.

До неподаткових надходжень належать доходи від власності та підприємницької діяльності, адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу, надходження від штрафів і фінансових санкцій, інші неподаткові надходження.

Доходи від операцій з капіталом включають надходження від продажу основних засобів, державних запасів товарів, землі і нематеріальних активів.

Трансферти – це безоплатні та безповоротні кошти, одержані від інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій.

Загальний фонд бюджету включає всі доходи бюджету, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду, всі видатки бюджету за рахунок надходжень до загального фонду бюджету, фінансування загального фонду бюджету.

Спеціальний фонд бюджету включає всі доходи бюджету, що мають спеціальне призначення, у тому числі власні надходження бюджетних установ, гранти або дарунки на конкретну мету, всі видатки бюджету за рахунок доходів спеціального фонду бюджету.

Джерела спеціального фонду бюджету визначаються виключно законами України.

Передача коштів між загальним і спеціальним фондами бюджету дозволяється тільки в межах бюджетних призначень шляхом внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України».

Затвердження спеціального фонду бюджету з дефіцитом не допускається. Витрати спеціального фонду бюджету здійснюються в межах і за рахунок коштів, що надійшли до цього фонду на відповідну мету.

8.2. Класифікація видатків бюджету

Видатки бюджету – це економічні відносини, що виникають з приводу розподілу коштів бюджетного фонду держави.

Видатки бюджету класифікуються за функціями, з виконанням яких пов'язані видатки (функціональна класифікація видатків); економічною характеристикою операцій, при проведенні яких здійснюються ці видатки (економічна класифікація видатків); ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків); бюджетними програмами.

Функціональний поділ видатків дає змогу виявити пропорції в розподілі бюджетних коштів і, змінюючи їх, досягати необхідних зрушень у галузевій структурі суспільного виробництва.

Залежно від економічної характеристики операцій, під час проведення яких здійснюються бюджетні видатки, вони класифікуються на **поточні та капітальні (видатки розвитку)**.

Поточні бюджетні видатки пов'язані з фінансуванням мережі підприємств, які діють на початок бюджетного року, і видатками на соціальний захист населення.

Капітальні видатки пов'язані з інвестуванням бюджетних коштів в основні фонди і нематеріальні активи, зі створенням державних запасів і резервів.

Відомча класифікація дає можливість у кожній групі бюджетних видатків виділити безпосередніх розпорядників бюджетних коштів – відповідне міністерство, державний комітет, державне відомство або іншу юридичну особу, якій надаються асигнування з бюджету.

Практичне використання бюджетних відносин для реалізації покладених на державу функцій дає змогу визначити, що стан бюджетного фонду залежно від різного співвідношення дохідної і витратної частин бюджету може бути дефіцитним, профіцитним і збалансованим.

Коли видатки бюджету перевищують його доходи, виникає від'ємне бюджетне сальдо, або **дефіцит** бюджету. **Профіцит** — додатне сальдо бюджету, тобто перевищення доходів над

видатками. **Збалансованим** є бюджет, у якому видатки й доходи рівні. В економічній літературі існує також думка, що теоретично збалансованим є бюджет, у якому дефіцит або профіцит не перевищують 1 % сукупного обсягу видатків.

Основною причиною виникнення бюджетного дефіциту є відставання темпів зростання бюджетних доходів порівняно зі зростанням бюджетних видатків.

Конкретними причинами такого відставання можуть бути:

- ✓ кризові явища в економіці, що супроводжуються спадом виробництва, зниженням ефективності функціонування окремих галузей, інфляційними процесами;
- ✓ мілітаризація економіки в мирний час;
- ✓ надзвичайні обставини (війна, масштабні стихійні лиха);
- ✓ здійснення значних централізованих вкладень у розвиток виробництва і зміну його структури;
- ✓ надмірне зростання соціальних видатків порівняно з темпами зростання валового внутрішнього продукту.

Основними причинами виникнення дефіциту Державного бюджету в Україні були зниження обсягів виробництва й скорочення доходів бюджету, низька податкова дисципліна, наявність значного тіньового сектора в економіці, надмірні державні витрати за окремими статтями бюджету.

Причин бюджетного дефіциту може бути декілька:

- ✓ економічна криза;
- ✓ фінансова нестабільність;
- ✓ безконтрольне збільшення витрат бюджету;
- ✓ надмірні обсяги пільг та дотацій.

У світовій практиці використовують два основні методи покриття дефіциту: *беземісійний та емісійний*. Найбільш ефективним є беземісійний метод, що передбачає залучення до цього процесу зовнішніх і внутрішніх джерел.

Зовнішніми джерелами можуть бути кредити міжнародних фінансових організацій та іноземних держав, безоплатна та безповоротна фінансова допомога під цільові програми, що мають міжнародне значення.

Внутрішніми джерелами можуть бути кредити Національного банку України, доходи від операцій з цінними паперами.

Наявність зовнішніх і внутрішніх кредитних джерел зумовлює виникнення внутрішнього та зовнішнього боргу держави.

Емісійний метод покриття бюджетного дефіциту передбачає використання грошово-кредитної емісії. Цей метод може застосовуватися лише за умов жорсткого контролю з боку держави за використанням грошей. Грошово-кредитна емісія виправдана в разі спрямування коштів в інвестиції, що сприяє зростанню ВВП і викликає невисокі темпи інфляції.

За Бюджетним кодексом України, джерелами фінансування дефіциту бюджету є державні внутрішні та зовнішні запозичення. Слід зазначити, що держава зобов'язана формувати свою бюджетну політику таким чином, щоб не допустити збільшення дефіциту бюджету.

Надання бюджетних коштів здійснюється в таких формах:

- ✓ кошторисне фінансування окремих бюджетних програм — закладів, установ і організацій бюджетної сфери;
- ✓ трансферти населенню;
- ✓ бюджетні кредити юридичним особам (у тому числі податкові кредити на сплату податків);
- ✓ субвенції і субсидії фізичним і юридичним особам;
- ✓ бюджетні інвестиції у статутні капітали діючих або новостворюваних юридичних осіб;
- ✓ бюджетні позики державним позабюджетним фондам;
- ✓ міжбюджетні трансферти (дотації вирівнювання, субвенції, інші дотації);
- ✓ кредити іноземним державам.

Форми бюджетного фінансування в подальшому повинні удосконалюватись, аби повніше відповідати потребам розвитку ринкової економіки. Для України особливо актуальним є перехід від принципу утримання бюджетних установ до програмно-цільового підходу у використанні бюджетних коштів.

Питання для самоконтролю

1. Роль Державного бюджету у фінансовому забезпеченні економічного і соціального розвитку України.
2. Сутність і значення доходів і видатків бюджету.
3. Назвіть джерела формування бюджетних доходів.
4. Надайте характеристику основних напрямків видатків Державного бюджету.
5. Визначення бюджетного дефіциту.
6. Назвіть основні причини виникнення дефіциту бюджету.
7. Охарактеризуйте можливі джерела покриття бюджетного дефіциту.

Уряд не вирішує проблеми, він їх фінансує.

Р. Рейган

9. МІСЦЕВІ ФІНАНСИ

9.1. Сутність місцевих фінансів і причини їхнього виникнення

Окремою самостійною галуззю фінансової науки є наука про місцеві фінанси. Процес її формування відбувався у двох основних напрямках.

Історично склалося так, що спочатку виникла наука про державні фінанси, а потім від неї відокремилося самостійне вчення про місцеві фінанси. Таким чином, поняття «місцеві фінанси» виникло на протигагу поняттю «державні фінанси». Вчення про місцеві фінанси, як наука, виникло також і в процесі розширення розуміння предмета фінансової науки, коли фінансове господарство общин та інших територіальних колективів, яке до цього вважалося приватним, було включено до складу публічного фінансового господарства.

Отже, поняття місцеві фінанси розширило поняття публічні фінанси і стало їхньою невід'ємною, але відносно самостійною складовою. Вчення про місцеві фінанси як сукупність теоретичних положень про фінансове господарство та фінансову діяльність місцевих органів влади сформувалося в ХІХ ст., воно виокремилося в самостійну галузь фінансової науки. Це було пов'язано з завершенням становлення в більшості країн Західної Європи й Північної Америки органів місцевого самоврядування та регіональних органів влади, конституційним визнанням прав комун, общин, муніципалітетів, регіонів, провінцій, штатів та інших адміністративно-територіальних утворень.

Нині місцеві фінанси функціонують у різних формах залежно від державного і територіального устрою тієї чи іншої країни. У середньовічних державах міста (общини) мали повну автономію і не входили до загальної системи організації державної влади. У сучасних правових державах місцеві органи

влади входять до загальної системи організації державної влади і їхню компетенцію визначає центральна влада.

Функції місцевих фінансів визначають їхню роль і значення у фінансовій системі держави. Головне завдання під час формування місцевих фінансів – це розмежування тих завдань, які має вирішувати центральна влада, і тих, що покладають на місцеві органи. Якщо причиною функціонування фінансів взагалі є поява держави і товарно-грошових відносин, то причиною виникнення місцевих фінансів є наявність територіальних колективів, а також відокремлення функцій і завдань, які покладають на їхні органи влади. **Виділяють три основні теорії, що пояснюють суть і природу місцевого самоврядування як форми місцевої влади.**

Перша теорія – теорія природних прав общини, яка сформувалась у роки великої французької революції (1789 р.) як реакція на наполеонівську адміністративну реформу, що встановила міцний централізований бюрократичний механізм влади. За цією теорією, зміст органів місцевого самоврядування ототожнюється з поняттям общини. Оскільки община як колектив людей, що проживають на спільній території, виникла раніше, ніж держава, то вона має природні, невід'ємні права. Ці права общині держава не надавала, тому не може їх відняти. Тобто органи місцевого самоврядування мають власну компетенцію, не підпорядковані державній владі і перебувають поза нею.

Держава може впливати законодавчо на діяльність територіального колективу, але не може позбавити його природних прав. Природне право – це сукупність принципів, правил, норм, цінностей, які диктує природа людині і забезпечує їхню незалежність від конкретних соціальних умов і держави. Природне право використовує як своєрідну оцінну категорію стосовно наявних у суспільстві порядків: чи відповідають вони природному праву і природній справедливості. Ідея природного права зародилась в давні часи, розвивалась в античному світі, зокрема Греції. У середньовіччі вона стала складовою частиною релігійних учень. Пік розвитку цієї теорії припадає на XVIII ст., коли її використовували як ідеологічну зброю в боротьбі прогресивних сил суспільства з феодалізмом. Ідеї природного

права були покладені в основу американської Декларації незалежності (1776 р.) і французької Декларації прав людини і громадянина (1789 р.).

Основні постулати теорії природних прав общини полягали в такому:

1. Община старша від держави, тобто історично виникла раніше.
2. Общини не створені державою, а визнані нею.
3. Община є інституцією, рівною державі.
4. Держава існує для общин, а не общини для держави.

Друга теорія – державна теорія місцевого самоврядування, сформована в середині ХІХ ст. завдяки німецькій школі юристів, має діаметрально протилежні позиції. У її основі – положення про те, що органи місцевого самоврядування є органами державного управління, створеними державною владою для реалізації її функцій і завдань на місцевому рівні. Таким чином, вони перебувають у сфері державної влади та їй підпорядковані. Органи місцевого самоврядування не мають природних прав і виступають агентами держави на місцях. Функції і завдання органів місцевого самоврядування повністю визначає державна влада.

Третя теорія – теорія громадсько-господарського самоврядування, яка виникла в Німеччині у другій половині ХІХ ст. Її ще називають теорією муніципального дуалізму, оскільки вона синтезує ідеї двох попередніх теорій. Ця теорія заснована на тому, що органи місцевого самоврядування мають власну природну компетенцію тільки у сфері неполітичних відносин (у сфері місцевих справ). У місцеві справи державна влада не втручається, їх вирішують самостійно органи місцевого самоврядування. Але є й інша сфера відносин – політична, яка перебуває в компетенції державної влади. У цій сфері органи місцевого самоврядування – агенти держави на місцевому рівні.

Всі три теорії мали підтримку та визнання в тих чи інших країнах. Так, в Англії та США переважала теорія природних прав общини, у Франції – державна теорія, а в Німеччині та Росії – теорія громадсько-господарського місцевого самоврядування.

В Українській Народній Республіці, під час правління Центральної Ради в 1917–1918 рр., робилися спроби українізації

земського та міського самоврядування зі збереженням його інститутів і фінансових основ. Але після ліквідації Центральної Ради робота припинилася. Уряд СРСР, після 1917 р., поетапно здійснив заходи з ліквідації органів місцевого самоврядування, націоналізації їхнього майна, формування нової системи місцевої влади на базі її радянської моделі, автором якої був В. Ульянов (Ленін). Радянська влада не визнавала інституту місцевого самоврядування. Сам В. І. Ленін називав земське самоврядування п'ятим колесом до воза.

Більшовиками були сформовані місцеві ради, які вважалися органами державної влади і місцевого управління одночасно. Підхід радянської центральної влади до їхнього статусу та повноважень у галузі фінансів неодноразово змінювався. Але діяльність місцевих рад у той час була хаотичною і погано організованою.

З метою централізації управління фінансами друга сесія ВЦВК у червні 1920 р. скасувала поділ на державний і місцевий бюджети, їх об'єднали в єдиний загальний державний бюджет. Трохи згодом перехід до непу започаткував відновлення місцевих фінансів. Незважаючи на заходи з відбудови місцевих фінансів у період непу, реальної фінансової автономії місцеві ради так і не отримали. Місцеве самоврядування в СРСР навіть у той період не було визнано.

Податкова реформа 1930 р. різко скоротила кількість податків. Було встановлено жорстку систему контролю згори за доходами місцевих рад, прямого вилучення доходів місцевих бюджетів і регулювання їх на основі пайових відрахувань від загальносоюзних податків, було затверджено єдиний державний бюджет, до якого було включено і місцеві бюджети. Треба відзначити деякі теоретичні спроби обґрунтувати право існування місцевих фінансів в СРСР у 1950-х рр. у період реформ М. С. Хрущова. Відродження науки про місцеві фінанси розпочалося в 1990 р. в період керування країною М. С. Горбачовим з його "новим мисленням і перебудовою" в СРСР було визнано інститут місцевого самоврядування. У фінансовій літературі України термін місцеві фінанси стосовно СРСР вперше вживається лише на початку 1990-х рр.

Розглянуті вище теорії стали основою для визначення категорії «місцевих фінансів».

Місцеві фінанси – система формування, розподілу й використання фінансових ресурсів для забезпечення виконання місцевими органами влади покладених на них функцій і завдань як власних, так і делегованих.

Особливості місцевих фінансів полягають у такому:

- в основі місцевих фінансів лежить система економічних відносин, пов'язаних з розподілом і перерозподілом вартості валового внутрішнього продукту;
- процес реалізації цих відносин супроводжується формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів;
- цільова підпорядкованість цієї системи відносин - забезпечення органів місцевого самоврядування фінансовими ресурсами, необхідними для виконання покладених на них функцій і завдань.

В Україні відомі декілька форм місцевих фінансів (рис. 9.1.)

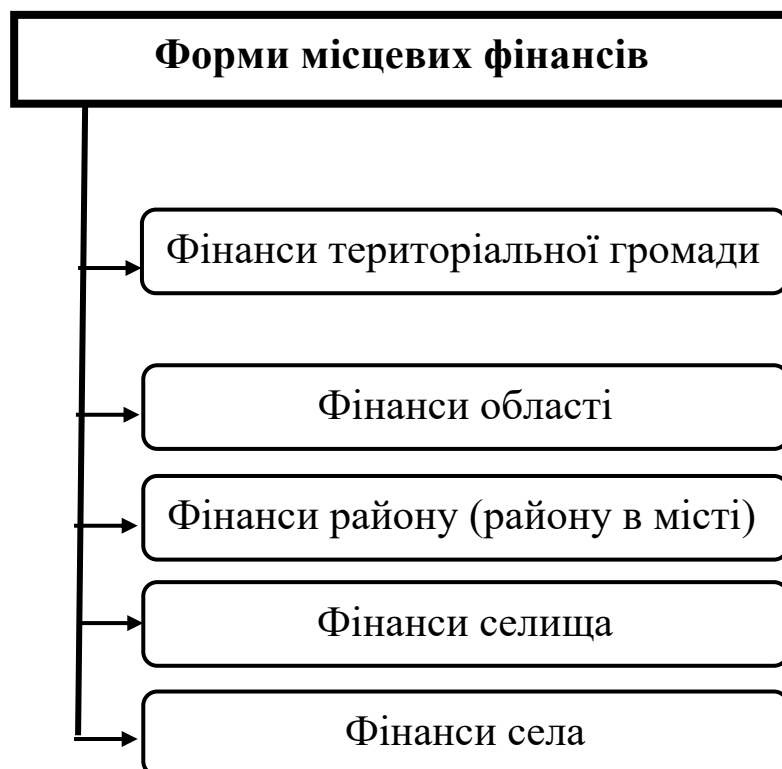

Рис. 9.1. Форми місцевих фінансів в Україні

Процес формування місцевих фінансів в Україні пов'язаний з певними труднощами:

- необхідність ліквідації деформацій у фінансовій системі, що сформовані в попередній період;
- відсутність сучасного управлінського досвіду організації фінансової системи;
- недостатня сформованість правового поля;
- відсутність політичної культури і традицій.

На сьогодні фінанси місцевих органів влади України лише формують. Схема системи місцевого самоврядування в Україні наведена на рис. 9.2.

Рис. 9.2. Система місцевого самоврядування в Україні

Завдання та функції місцевих органів влади можна поділити на дві основні групи:

1) завдання та функції, які передані місцевим органам влади з урахуванням місцевих інтересів, і вони є їхньою компетенцією (власні повноваження);

2) завдання та функції, доручені місцевим органам влади центральною владою (делеговані повноваження). Для виконання делегованих повноважень орган, який їх визначає, передає місцевим органам влади фінансові ресурси для компенсації витрат.

Особливо великі труднощі виникають з визначенням першої групи завдань. Поділ функцій між державою та органами місцевого самоврядування слід здійснювати на основі принципів доцільності й ефективності. Проблема визначення функцій місцевих органів самоврядування в сучасній Європі є дискусійною. **Останнім часом там дискутують про концепцію субсидіарності:** повноваження між органами влади розподіляють таким чином, що поточні проблеми вирішує той орган влади, який є найближчим до місця подій. За однакових умов пріоритет надають нижчим, а не вищим рівням влади, оскільки вони є найбільш близькими до громадян і можуть ефективніше контролювати процес вирішення проблем.

Визначено сфери, що входять у більшості країн до компетенції місцевих органів самоврядування:

- соціальне обслуговування;
- початкова і середня освіта;
- охорона здоров'я;
- дороги місцевого значення;
- ветеринарна допомога;
- благоустрій;
- догляд за бідними та сиротами;
- житлово-комунальне господарство;
- водозабезпечення;
- міські електричні мережі;
- економічна інфраструктура;
- працевлаштування безробітних;
- перепідготовка кадрів для працевлаштування;
- ритуальні послуги;
- збирання та утилізація сміття;
- екологічні проблеми;
- організація землекористування;
- житлове будівництво.

У ХХ ст. сталися зміни в організації місцевого самоврядування, у більшості європейських країн у 1985 р. підписано Європейську хартію про місцеве самоврядування, у якій закладено загальноєвропейські принципи організації місцевого самоврядування. У листопаді 1996 р. до Європейської хартії місцевого самоврядування приєдналася й Україна.

Наявність завдань і функцій, що покладають на місцеві органи влади, є об'єктивною причиною необхідності фінансів для цих органів влади. Як було зазначено раніше, причиною функціонування фінансів є поява держави і товарно-грошових відносин, а причиною виникнення місцевих фінансів є наявність територіальних колективів, відокремлення функцій, які покладають на їхні органи влади.

9.2. Функції місцевих фінансів та економічний механізм управління територіями

Зміст місцевих фінансів як системи економічних відносин, пов'язаних з формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів, необхідних органам місцевого самоврядування для виконання покладених на них завдань, детальніше виявляється у функціях, які вони виконують. Як відомо, функції – це прояв сутності кожної економічної категорії, що розкриває призначення і роль тієї чи іншої категорії.

Оскільки місцеві фінанси не можна розглядати відокремлено від фінансів загалом, а місцеві фінанси – це складова частина фінансової системи країни, то функції фінансів і місцевих фінансів тісно пов'язані між собою, а призначення останніх зумовлено сутністю, функціями і роллю фінансів як однієї з найважливіших економічних категорій ринкового господарства. Функції місцевих фінансів відображені на рис. 9.3.

Рис. 9.3. Функції місцевих фінансів

Розподільча функція місцевих фінансів проявляється в порядку формування доходів і видатків місцевих бюджетів, цільових фондів органів місцевого самоврядування, за допомогою яких відбувається складний процес забезпечення їх фінансовими ресурсами, необхідними для виконання покладених на місцеве самоврядування функцій і завдань. Кошти, які акумулюють у місцевих бюджетах і цільових фондах, розподіляють і використовують на задоволення різноманітних місцевих потреб. Крім того, через систему міжбюджетних відносин фінансові ресурси, акумульовані на обласному і районному рівні, перерозподіляють між окремими адміністративно-територіальними одиницями для забезпечення фінансового вирівнювання.

Контрольна функція місцевих фінансів реалізується, зокрема, у діяльності органів місцевого самоврядування під час складання проектів місцевих бюджетів, їхнього розгляду і затвердження, а також виконання місцевих бюджетів і складання звіту про їх виконання. Сфера контрольної функції не обмежується місцевими бюджетами, а включає інші фонди грошових коштів і загалом усі фінансові ресурси, які перебувають у розпорядженні органів місцевого самоврядування. Контрольна функція місцевих фінансів спрямована на забезпечення передбачених пропорцій розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів, їхнє цільове й економне використання.

Стимулююча функція місцевих фінансів полягає у створенні таких умов, за яких органи місцевого самоврядування будуть безпосередньо зацікавленими у збільшенні обсягів доходів бюджетів, додатковому залученні надходжень як загальнодержавних, так і місцевих податків і зборів, пошуку альтернативних джерел доходів, ефективному використанні фінансових ресурсів, які надходять у їхнє розпорядження. Реальним втіленням стимулюючої функції є чинний порядок формування власних доходів місцевих бюджетів, заохочення перевиконання запланованих показників надходжень загальнодержавних податків і зборів, самостійність у використанні додатково залучених коштів та ін.

Місцеві фінанси відіграють надзвичайно велику і багатопланову роль в економічній системі кожної держави, де

визнано й діє ефективно у фінансовому плані місцеве самоврядування.

Протягом останніх років близько 10 % вартості валового внутрішнього продукту України перерозподіляють через систему місцевих фінансів; закономірно, що основну частину цих коштів акумулюють у місцевих бюджетах. Зосередження доволі значних грошових засобів у місцевих бюджетах відповідає новим більш широким і складним завданням, які постають перед органами місцевого самоврядування на сучасному етапі розвитку України.

Кошти, які надходять до місцевих бюджетів, використовують на утримання установ соціально-культурної сфери, підприємств житлово-комунального господарства, спрямовують на виплати різних видів допомоги, на соціальний захист і соціальне забезпечення. Таким чином, через місцеві фінанси, у тому числі місцеві бюджети, відбувається перерозподіл суспільного продукту між різними сферами діяльності і соціальними групами населення.

В умовах ринкових трансформацій місцеві фінанси й місцеві бюджети стають основними фінансовими гарантами наявності й розвитку демократії та надання населенню суспільних послуг і благ, задовольняти які за рахунок державного бюджету недоцільно і неефективно. *Місцеві бюджети* стали основним джерелом фінансових ресурсів, необхідних органам місцевого самоврядування для виконання покладених на них функцій відповідно до чинного в державі розподілу повноважень між рівнями й гілками влади. У зв'язку з цим особливої ваги набувають проблеми забезпечення місцевого самоврядування фінансовими ресурсами, які б відповідали новим завданням, що стоять перед ними.

Місцеві фінанси відіграють важливу роль у забезпеченні фінансової безпеки держави, що є одним з найважливіших складників економічної безпеки країни. Фінансова безпека має вирішальне значення у функціонуванні економічної системи загалом, впливає на всі сфери суспільного життя; без її забезпечення неможливе досягнення як поточних, так і перспективних загальнонаціональних цілей розвитку.

Фінансова безпека – порівняно нова і надзвичайно широка за своїм змістом категорія, яку протягом останніх років активно

досліджують у вітчизняній економічній літературі. До основних індикаторів фінансової безпеки відносять перш за все ступінь виконання зведеного і Державного бюджету, дефіцит Державного бюджету та його фінансування, формування і використання позабюджетних фондів, рівень перерозподілу валового внутрішнього продукту через зведений бюджет тощо.

Дослідження цих показників дає змогу зробити висновок про безпосередній вплив на них загального стану місцевих фінансів і місцевих бюджетів, їх збалансованість, забезпечення власними дохідними джерелами, механізм надання бюджетних трансфертів з Державного бюджету. Оскільки місцеві бюджети є складовою частиною зведеного бюджету України і впливають на його характеристики, то параметри, які характеризують їхнє функціонування, слід віднести до найважливіших критеріїв фінансової безпеки.

Центральним інститутом системи місцевих фінансів є місцеві бюджети, до складу яких належать обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах і бюджети місцевого самоврядування (бюджети територіальних громад міст, селищ, сіл і їхніх об'єднань). Місцеві бюджети мають вирішальне значення у фінансуванні державних видатків, головним чином тих, які безпосередньо пов'язані з вирішенням проблем економічного та соціального розвитку територій.

З місцевих бюджетів здійснюють переважну частину державних видатків на житлово-комунальне господарство, охорону здоров'я, освіту, фізичну культуру і спорт, культуру, мистецтво та засоби масової інформації, соціальний захист і соціальне забезпечення населення, транспорт, дорожнє господарство, зв'язок та інформатику.

Майже три чверті всіх коштів місцевих бюджетів спрямовують на соціальні цілі, а саме соціальний захист і соціальне забезпечення населення, утримання закладів і об'єктів, які належать до соціально-культурної сфери. На місцевих бюджетах лежить достатньо відчутний тягар соціальних видатків, спрямованих на вирішення в складних умовах перехідного періоду соціальних конфліктів і проблем, що виникають внаслідок різкого розшарування суспільства, зростання кількості безробітних, необхідності захисту найбільш вразливих верств

населення – дітей, одиноких матерів, пенсіонерів, малозабезпечених громадян та ін.

Місцеві бюджети в сучасних умовах значною мірою зумовлюють рівень суспільного добробуту, є одним із основних джерел задоволення життєвих потреб громадян. За рахунок їхніх коштів здійснюють оплату праці працівникам бюджетної сфери, додаткові виплати населенню для покриття витрат на оплату житлово-комунальних послуг, допомог і пільг ветеранам війни та праці, сім'ям з дітьми, малозабезпеченим верствам населення, одиноким громадянам похилого віку, які потребують догляду, та ін. За допомогою місцевих бюджетів забезпечують надання таких суспільних послуг населенню, гарантованих Конституцією України, як освіта, охорона здоров'я, медична допомога, соціальний захист тощо. З коштів місцевих бюджетів утримують заклади культури, фізичної культури і спорту, фінансують молодіжні програми.

Приблизно чверть коштів місцевих бюджетів України використовують на розвиток економіки адміністративно-територіальних одиниць, сприяючи забезпеченню нормального функціонування промисловості, сільського господарства, транспорту, дорожнього, житлового і комунального господарства. Стабільно зростають видатки місцевих бюджетів на утримання земельних ресурсів, водне, лісове і риболовецьке господарство, мисливство, благоустрій міст, сприяння науково-технічному прогресу.

За рахунок бюджетних коштів забезпечують розвиток стратегічно важливих регіонів, здійснюють структурну перебудову народного господарства, фінансують капітальне будівництво. Як показує досвід, фінансова підтримка конкретних підприємств найбільш ефективна саме на місцевому рівні, що створює можливості для обґрунтованого підходу, контролю за витрачанням виділених коштів.

Місцевим бюджетам відведена важлива роль у вирішенні екологічних проблем. Починаючи з 1998 р. в дохідну частину місцевих бюджетів надходить частина зборів за забруднення навколишнього природного середовища.

Через місцеві бюджети реалізують загальнодержавні програми, пов'язані з розвитком галузей народного господарства,

у першу чергу сільського господарства; здійснюють підтримку вітчизняних виробників; фінансують програми з підвищення життєвого рівня населення, створення нових робочих місць, реабілітації та працевлаштування інвалідів; виплачують допомоги реабілітованим, незаконно депортованим особам, біженцям; фінансують проведення превентивних, оздоровчих, спортивних, культурних заходів.

Місцеві бюджети стали головним інструментом реалізації регіональної економічної політики, основними завданнями якої є децентралізація влади і делегування додаткових функцій з управління економічним розвитком органам місцевого самоврядування, ліквідація значних диспропорцій і підвищення рівнів соціально-економічного розвитку регіонів, забезпечення державних соціальних стандартів і гарантій соціального захисту населення незалежно від економічних можливостей територій та ін.

Місцеві бюджети сприяють досягненню пропорційності в розвитку регіонів, є одним з інструментів міжтериторіального перерозподілу виробленого валового внутрішнього продукту і здійснення фінансового вирівнювання. На практиці цю функцію місцевих бюджетів реалізують шляхом надання бюджетних трансфертів (дотацій і субвенцій) з Державного бюджету України. У процесі бюджетного регулювання здійснюють вирівнювання бюджетної забезпеченості територій і поступове усунення відмінностей.

Докорінно змінюються погляди на сутність однієї з основних категорій державних фінансів – бюджету, формування якого в умовах ринку має відбуватися на основі концепції суспільних благ. Держава й органи місцевого самоврядування надають своїм громадянам різноманітні суспільні блага, пов'язані з організацією освіти, охорони здоров'я, культури, науки, спорту, оборони країни, управління, охорони правопорядку тощо.

Потреба в суспільних благах визначає обсяги головного фінансового фонду держави, адміністративно-територіальних формувань і територіальних громад – бюджету, основним джерелом якого стають податки. Система оподаткування, механізм справляння податків і загальний рівень оподаткування здебільшого визначаються сукупною потребою в суспільних

благах, для надання яких держава мобілізує необхідні кошти за допомогою податків.

Ринковий механізм господарювання змінює акценти у витрачаннях державних коштів. Соціальна орієнтація ринкової економіки передбачає направлення більшої частини бюджетних ресурсів на задоволення потреб населення – утримання об'єктів соціально-культурної сфери й соціальної інфраструктури, надання допомоги незахищеним верствам громадян. Відповідно спостерігають зменшення як абсолютних, так і відносних обсягів коштів, що спрямовують на розвиток народного господарства, утримання підприємств державного сектора, датування збиткових структур.

Нові завдання у сфері державних і місцевих фінансів, що постають у зв'язку з ринковими перетвореннями, потребують реформування бюджетної системи, яке передбачає чітке розмежування завдань і повноважень органів державної влади і місцевого самоврядування, відокремлення Державного бюджету від місцевих бюджетів, забезпечення реальної самостійності бюджетів всіх рівнів і видів, використання нових підходів в організації міжбюджетних відносин на основі бюджетного федералізму і фіскальної автономії місцевого самоврядування. Під час цих процесів істотно зростає роль місцевих бюджетів як центрального інституту місцевих фінансів. Разом із державним місцеві бюджети стають найважливішим важелем перерозподілу валового внутрішнього продукту і дієвим інструментом макроекономічного регулювання.

Наявність місцевого самоврядування в Україні закріплена Конституцією України. Первинним об'єктом органів місцевого самоврядування визнана територіальна громада.

Територіальна громада – це сукупність громадян України, які спільно проживають у міському чи сільському поселенні, мають колективні інтереси і визначений законом правовий статус.

До початку ХХ ст. в Україні громада була основною територіальною одиницею, яка формувала свої органи управління; була власником частини землі; відповідала перед державою за сплату податків; обкладала податками членів громади.

У радянській Україні громади було ліквідовано і замінено місцевими радами. Нині територіальні громади в Україні наділені правами юридичної особи, виступають суб'єктами підприємницької діяльності у сфері надання громадських послуг і суб'єктами фінансово-кредитних відносин.

Основне право територіальної громади – право на самоврядування. Органами місцевого самоврядування є сільські, селищні, міські ради та їхні виконавчі органи. Ради обирають голів.

Функції територіальної громади відображені в Конституції України (ст. 143).

Територіальні громади безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування:

- ✓ управляють майном, що є в комунальній власності;
- ✓ затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку, контролюють їх виконання;
- ✓ затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання;
- ✓ встановлюють місцеві податки і збори відповідно до законодавства;
- ✓ забезпечують проведення місцевих референдумів і реалізацію їхніх результатів;
- ✓ утворюють, реорганізують і ліквідують комунальні підприємства, організації й установи, а також здійснюють контроль за їхньою діяльністю;
- ✓ вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законодавством до їхньої компетенції.

Територіальна громада має такі правові ознаки:

- наділена правом юридичної особи;
- може бути суб'єктом цивільно-правових відносин;
- має право здійснювати господарські операції, набувати і відчужувати майнові права, вести процеси, стягувати примусові збори зі своїх членів на задоволення спільних потреб;
- має право на формування власного бюджету, створення позабюджетних, валютних, страхових, резервних та інших цільових фондів грошових ресурсів;
- є суб'єктом підприємницької діяльності у сфері надання громадських послуг;

➤ має право бути засновником підприємств, мати частку у статутних фондах господарських товариств, отримувати доходи від дивідендів;

➤ є суб'єктом фінансово-кредитних відносин, може розміщувати місцеві позики, отримувати кредити в банківських установах і надавати кредити фізичним і юридичним особам, має право створювати комунальні банки, довірчі і страхові товариства, пенсійні фонди й інші комунальні фінансово-кредитні установи, виступати гарантом кредитів;

➤ користується, володіє та розпоряджається майном комунальної власності. Майно комунальної власності належить територіальній громаді на правах колективного володіння її членами.

Перетворення місцевих бюджетів у важливий стимул розвитку територіальної економіки потребує розроблення нових підходів до побудови місцевих бюджетів, а саме розмежування фінансових потоків між державою і самоврядуванням, яке ґрунтується на розподілі повноважень і функцій відповідно до принципу субсидіарності. Тобто стоїть завдання вдосконалити систему відносин у сфері утворення дохідної і видаткової частин у системі місцевих бюджетів, у межах яких на вищому рівні управління прийматимуть рішення лише з тих питань, які не здатні самостійно вирішити на нижчому рівні, а на нижчому рівні приймають рішення тільки в тих межах, наскільки це допускає вищий рівень влади. Реалізація цього принципу потребує розширення бюджетних прав місцевих органів влади.

Конституція дала змогу територіальним громадам об'єднувати на договірних засадах об'єкти комунальної власності, кошти бюджетів для виконання спільних проектів.

Функціонування місцевих фінансів забезпечується чинною законодавчою базою. До базових нормативних актів необхідно віднести Конституцію України (1996 р.), Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" (1997 р.), Бюджетний кодекс України (2015 р.), щорічні Закони України "Про Державний бюджет України".

Прийнята 28 червня 1996 р. Конституція України закріпила існування місцевого самоврядування, яке в Україні визнається і гарантується. В основному законі країни знайшли відображення

найважливіші фінансові аспекти забезпечення функціонування інституту місцевого самоврядування. Так, **матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме та нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних та обласних рад.**

Конституцією **територіальним громадам надана можливість** об'єднувати на договірних засадах об'єкти комунальної власності, кошти бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій і установ. Важливим є положення основного закону про те, що *держава підтримує у фінансовому плані місцеве самоврядування, бере участь у формуванні доходів відповідних бюджетів.* Крім того, зазначено, що *витрати органів місцевого самоврядування, які виникають внаслідок рішень державної влади, компенсуються державою.*

Органам місцевого самоврядування законом можуть надаватися окремі повноваження органів виконавчої влади. Держава фінансує здійснення цих повноважень у повному обсязі за рахунок коштів Державного бюджету України або шляхом віднесення до місцевого бюджету у встановленому законом порядку окремих загальнодержавних податків, передає органам місцевого самоврядування відповідні об'єкти державної власності.

Територіальним громадам сіл, селищ, міст, районів у містах належить право комунальної власності на рухоме та нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, природні ресурси, підприємства, установи та організації, у тому числі банки, страхові товариства, а також пенсійні фонди, частку в майні підприємств, житловий фонд, нежитлові приміщення, заклади культури, освіти, охорони здоров'я, науки, соціального обслуговування та інше майно і майнові права, рухомі та нерухомі об'єкти, а також кошти, отримані від їхнього відчуження.

Органи місцевого самоврядування самостійно розробляють, затверджують і виконують відповідні місцеві

бюджети згідно з чинними законами. Втручання державних органів у ці процеси не допускається. Держава фінансово підтримує місцеве самоврядування, бере участь у формуванні доходів місцевих бюджетів, здійснює контроль за законним, доцільним, економним, ефективним витрачанням коштів і належним їх обліком. Держава гарантує органам місцевого самоврядування дохідну базу, достатню для забезпечення населення послугами на рівні мінімальних соціальних потреб.

У випадках, коли доходи від закріплених за місцевими бюджетами загальнодержавних податків і зборів перевищують мінімальний обсяг місцевого бюджету, держава вилучає з цього бюджету до Державного бюджету частину надлишку у встановленому порядку. Законом передбачено визначення мінімальних обсягів місцевих бюджетів на основі нормативів бюджетної забезпеченості на одного жителя, які мають враховувати економічний, соціальний, природний та екологічний стан територій, а також з огляду на рівень мінімальних соціальних потреб.

Закон закріплює один з визначальних принципів функціонування місцевих бюджетів – самостійність, тобто невключення місцевих бюджетів до бюджетів інших рівнів і видів. Крім того, зазначено, що самостійність місцевих бюджетів гарантується власними та закріпленими за ними на стабільній основі доходами, а також правом самостійно визначати напрями використання коштів місцевих бюджетів відповідно до чинного законодавства (ст. 1 і 61).

Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" визначив концептуальні підходи до формування доходів і збалансування місцевих бюджетів, а також витрачання бюджетних коштів (ст. 63, 64 і 65). Передбачено **поділ місцевих бюджетів** на поточний бюджет і бюджет розвитку; виділення в дохідній і видатковій частинах коштів, пов'язаних з виконанням власних і делегованих повноважень органів місцевого самоврядування. Кошти поточного бюджету спрямовують на фінансування бюджетних закладів і установ. З бюджету розвитку здійснюють фінансування програм соціально-економічного розвитку відповідної території, інвестиційної та інноваційної

діяльності, субвенцій та інших видатків, пов'язаних з розширеним відтворенням.

Такі доходи і суми перевищення доходів над видатками, які утворилися в результаті збільшення надходжень до бюджету чи економії у видатках, вилученню не підлягають і використовують за рішеннями відповідної ради (крім випадків, передбачених законодавством).

Місцеві бюджети мають бути достатніми для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування наданих їм законом повноважень і надання населенню послуг на рівні, не нижчому за мінімальні соціальні потреби. Якщо дохідні джерела виявляються недостатніми, держава забезпечує збалансування місцевих бюджетів шляхом передачі необхідних коштів у вигляді дотацій, субвенцій і субсидій.

Держава фінансує в повному обсязі здійснення органами місцевого самоврядування повноважень органів виконавчої влади, необхідні для цього кошти щороку передбачають у Законі України «Про Державний бюджет України». А рішення органів державної влади, які призводять до додаткових видатків органів місцевого самоврядування, мають обов'язково супроводжуватися передачею їм необхідних фінансових ресурсів. Витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади і попередньо не забезпечені відповідними коштами, компенсуються державою.

Ст. 68 Закону надає право органам місцевого самоврядування мати позабюджетні (у тому числі валютні) кошти, які зберігаються на спеціальних рахунках в установах банків.

Таким чином, **основними цілями місцевих фінансів є:**

- 1) забезпечення фінансової незалежності органів місцевого самоврядування;
- 2) формування самодостатніх територіальних утворень;
- 3) реалізація завдань державної регіональної політики;
- 4) стимулювання підприємницької діяльності та інвестиційної активності;
- 5) вирішення соціальних, демографічних, економічних та інших проблем регіонів.

9.3. Склад і структура місцевих фінансів

Процес становлення місцевих фінансів України, що розпочався в 1990-х рр., зумовлює значні інституціональні зміни в усій фінансовій системі держави. Із цим пов'язана необхідність становлення інституціональних підходів і методів дослідження місцевих фінансів.

Слід зазначити, що система місцевих фінансових інститутів в Україні ще не має завершеного характеру і перебуває в стадії становлення. Ця система ще не набула такої найважливішої ознаки, як цілісність. Не повністю сформована структура системи місцевих фінансових інститутів. Як наслідок, місцеві фінанси України поки що не забезпечують реалізації функцій і завдань, які покладають на місцеві органи влади.

Фінанси місцевої влади як система включають декілька взаємопов'язаних елементів:

- ✓ витрати;
- ✓ доходи;
- ✓ методи формування доходів;
- ✓ інститути системи;
- ✓ суб'єкти й об'єкти системи;
- ✓ відношення між підсистемами системи та іншими ланками державної системи.

Головним елементом місцевих фінансів є витрати, оскільки вони відображують функції і завдання, які покладають на місцеву владу. Витрати місцевих органів влади залежно від їхніх завдань у більшості країн поділяють на кілька функціональних видів.

Насамперед законодавство виділяє так звані ***обов'язкові витрати***. Це витрати, спрямовані на виконання обов'язкових завдань, які покладають на всі органи місцевої влади для забезпечення певних стандартів послуг у масштабах всієї країни.

До обов'язкових належать також витрати місцевих органів влади, пов'язані з їхніми борговими зобов'язаннями за кредитами і позиками. У структурі витрат місцевих органів влади виділяють також витрати для реалізації делегованих центральною владою завдань.

Крім функціонального розподілу є розподіл витрат відповідно до їх економічного призначення. У зв'язку з цим

законодавство більшості країн виділяє дві великі групи витрат. Це так звані *поточні, або адміністративні, витрати й капітальні, або інвестиційні, витрати.*

Доходи місцевих органів влади можуть бути класифіковані за джерелами й економічною природою.

За джерелами доходи місцевих органів влади поділяють:

- на податкові доходи;
- неподаткові доходи (платежі, доходи від майна, що належить місцевій владі, і від господарської діяльності підприємств комунальної форми власності, залучені місцевими органами влади на ринку позичкового капіталу);
- доходи за рахунок кредитів і позик;
- трансферти від центральної влади й органів влади вищого територіального рівня.

За економічною природою доходи місцевих органів влади поділяють на власні доходи й доходи, передані місцевій владі.

Власні доходи – це доходи, які мобілізує місцева влада самостійно на основі власних рішень і за рахунок джерел, що належать місцевим органам влади. До власних доходів належать місцеві податки й збори, доходи від майна, що належить місцевій владі, від господарської діяльності комунальних підприємств, комунальні платежі, а також доходи за рахунок комунальних кредитів і позик.

До переданих доходів належать доходи, що передають місцевій владі центральна влада або органи влади вищого територіального рівня.

В Україні за економічною природою доходи місцевих органів влади, згідно із законодавством, поділяють на власні, закріплені та регульовані:

- закріплені доходи – це одна з форм переданих доходів місцевим органам влади на стабільній, довгостроковій основі;
- регульовані доходи – це також одна з форм доходів, що центральна влада передає місцевим органам влади або передають з бюджетів територій вищого адміністративного рівня до бюджетів територій нижчого адміністративного рівня.

Основним способом формування доходів місцевих органів влади в більшості розвинутих країн є місцеві податки і збори.

Важливими способами є:

- ✓ комунальні платежі;
- ✓ доходи від комунального майна та землі;
- ✓ доходи від діяльності комунальних підприємств;
- ✓ залучення кредитних ресурсів;
- ✓ мобілізація коштів за рахунок комунальних позик.

Велику роль відіграють дотації та інші трансферти, закономірним явищем у практиці надання яких є перехід у більшості країн від спеціальних (цільових) трансфертів до загальних субсидій.

В Україні основним способом формування доходів місцевих органів влади нині є відрахування від регульованих доходів.

Місцеві податки і збори, кредити та інші способи формування доходів місцевих органів влади, характерні для розвинутих індустріальних країн, в Україні відіграють незначну роль.

Під інститутами в системі місцевих фінансів, з одного боку, слід розуміти сукупність норм права, звичаїв, традицій, культурних зразків. З іншого боку, це сукупність організаційних структур, які забезпечують функціонування місцевих фінансових систем.

У системі місцевих фінансів з'явилися і розвиваються такі інститути, як самостійний місцевий бюджет, позабюджетні, валютні та цільові фонди, комунальна власність, місцеві податки і збори, комунальний кредит, комунальні позики, фінансові ресурси комунальних підприємств, комунальні платежі, поточні видатки і видатки розвитку, поточний бюджет і бюджет розвитку та ін.

В окремих країнах до таких інститутів належить і комунальне страхування. У зарубіжних країнах ключова роль належить інституту громадських послуг.

У структурі системи місцевих фінансових ресурсів України формують такі інститути:

- ✓ самостійні місцеві бюджети;
- ✓ місцеві податки і збори;
- ✓ комунальна форма власності;
- ✓ комунальний кредит, комунальні платежі;

- ✓ фінанси комунальних підприємств;
- ✓ інститут громадських послуг (у зародковому стані).

Сутність місцевих фінансів як економічної категорії та зміст їхніх функцій розкриваються у складі місцевих фінансових інститутів (рис. 9.4).

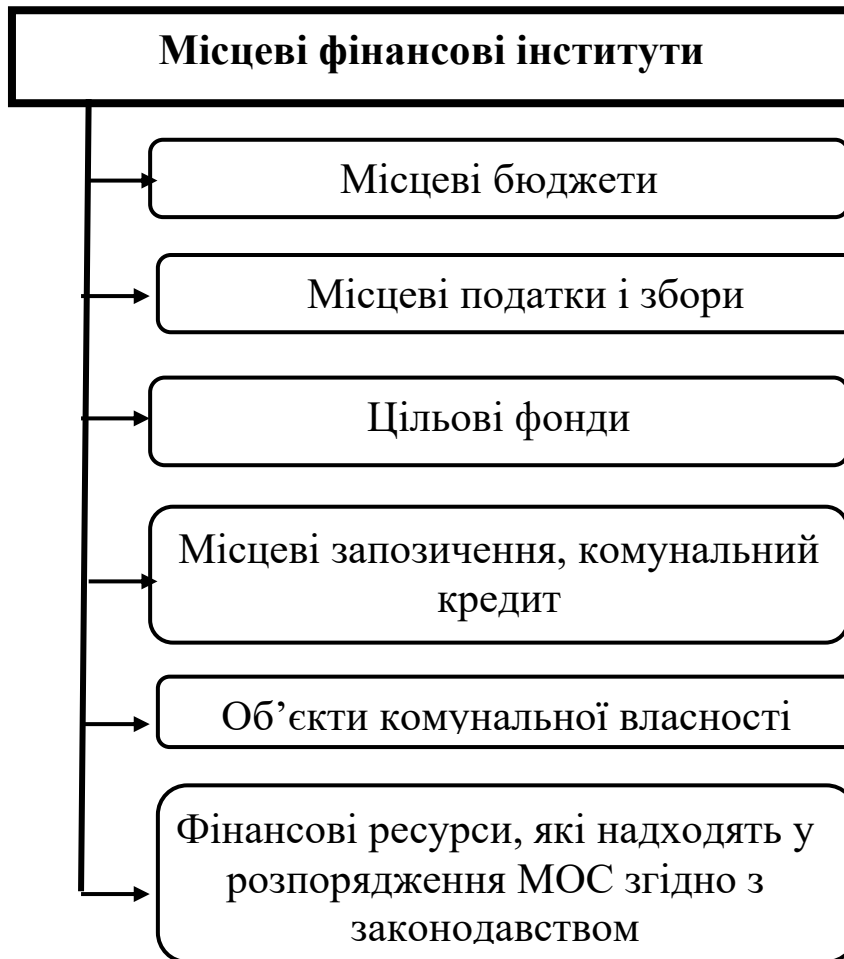

Рис. 9.4. Форми місцевих фінансів в Україні

Головним суб'єктом фінансових відносин в Україні є територіальна спільнота й органи місцевого самоуправління, правовий статус яких визначається Конституцією України (територіальна громада села чи громада жителів; територіальна громада міста (селища), сільські, міські ради, їхні голови та виконавчі органи, обласні й районні ради; держава в особі її органів).

Об'єктом місцевих фінансів є фінансові ресурси, які мобілізують, поділяють і використовують місцеві органи самоврядування для виконання їхніх завдань і функцій.

Фінансові ресурси місцевих органів влади формують як у фондovій, так і нефондовій формі.

Головні фінансові фонди: місцеві бюджети, резерви, позабюджетні, валютні і цільові фонди та грошові фонди комунальних суб'єктів господарювання.

Нефондову форму мають ресурси, які залучають місцеві органи влади у вигляді банківських кредитів, розміщення місцевих позик та ін.

Інститути місцевих фінансів

1. Найважливіша роль в ієрархії місцевих фінансових інститутів належить *самостійним* місцевим бюджетам. Саме місцеві бюджети є фондами, у яких мобілізують основну частину фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення надання громадських послуг. Особливе значення для становлення системи місцевих бюджетів мають такі їхні складові частини, як поточні бюджети, бюджети розвитку, видатки, власні та закріплені доходи.

2. З інститутом самостійних місцевих бюджетів тісно пов'язаний ***інститут місцевих податків і зборів***. Саме місцеві податки і збори мають забезпечити фіскальні передумови самостійності місцевих бюджетів у частині формування їхніх доходів.

За рахунок місцевих податків у США в середині 90-х рр. минулого століття забезпечували 65 % доходів місцевих бюджетів, у Франції – 60 %, Німеччині – 45 %, Великобританії – 36 %, Японії – 33 %. Характерною рисою є значна кількість місцевих податків. Зокрема в Бельгії на той час було близько 100 місцевих податків і зборів, в Італії – 70, у Франції – понад 50. Країни, у яких місцеві податки мали лише один або декілька видів, є винятками. Зокрема Великобританія мала один (майновий подушний) місцевий податок. З погляду фахівців, велика кількість місцевих податків забезпечує універсальність можливостей їх використання в різних за потенціалом та економічними умовами адміністративних утвореннях.

3. Винятково важлива роль у структурі місцевих фінансових інститутів належить ***місцевим запозиченням***. Завершення формування цього місцевого фінансового інституту створить

передумови для відновлення інвестиційної активності місцевих органів влади, яку в останній період майже повністю згорнуто.

Муніципальні позики є одним з можливих напрямів розширення фінансової бази територіальних громад і залучення інвестицій у місцеву інфраструктуру. У європейських країнах за рахунок таких позик формують 10–15 % доходів бюджетів органів місцевого самоврядування.

Перевагами боргового фінансування є можливість залучення ресурсів, обсяг яких значно перевищує поточні доходи бюджету; можливість рівномірного розподілу витрат між поколіннями, які користуватимуться вигодами від місцевих інвестиційних проектів. Для здійснення запозичень субнаціональні органи влади можуть використовувати одне з перелічених джерел: прямі позики з державного бюджету, запозичення через фінансових посередників, діяльність яких фінансує або контролює держава (муніципальні фонди розвитку або державні банки комунального кредиту), внутрішні й зовнішні – ринки капіталу (випуск муніципальних облігацій, комерційний банківський кредит).

За законодавством, органи місцевого самоврядування можуть також створювати комунальні банки та інші фінансово-кредитні установи, виступати гарантами кредитів підприємств, установ та організацій, що належать до комунальної власності відповідних територіальних громад, розміщувати належні їм кошти в банках інших суб'єктів права власності, отримувати відсотки від їхніх доходів відповідно до законодавству із зарахуванням їх до дохідної частині відповідного місцевого бюджету.

4. Зазначимо, що ключову роль у системі місцевих фінансових інститутів відіграє інститут **комунальної форми власності**. Комунальна форма власності на фінансові ресурси та майно місцевих органів влади є необхідною передумовою автономного існування місцевих фінансів.

5. Важливу роль у системі місцевих фінансових інститутів відіграють **фінанси комунальних підприємств**. За обсягами ресурсів фінанси комунальних підприємств у багатьох зарубіжних країнах можна порівняти з місцевими бюджетами. В Україні реальний процес становлення фінансів комунальних

підприємств розпочався лише після ухвалення Конституції 1996 р., коли комунальні підприємства було роздержавлено.

Процес формування комунальної власності був започаткованим постановою Кабінету Міністрів України "Про розмежування державного майна України між загальнодержавною (республіканською) власністю та власністю адміністративно-територіальних одиниць (комунальною власністю)", ухваленою ще в жовтні 1991 р. Ця постанова визначала типи об'єктів і порядок їх передачі до комунальної власності областей, міст Києва та Севастополя. У період з 1992 р. по 1994 р. у комунальну власність було передано в основному збиткові й нерентабельні житлово-експлуатаційні, житлово-комунальні, ремонтно-будівельні та інші організації, міський електротранспорт, а також об'єкти соціальної інфраструктури.

Ухвалення Конституції України змінило правовий статус комунальної власності: з різновиду державної власності вона стала власністю територіальних громад села, селища, міста. З ухваленням Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" було визначено склад комунального майна, а також органи управління ним – відповідні місцеві ради. Згодом, у 1998 р., було ухвалено Закон України "Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності", яким було врегульовуване питання про підпорядкування об'єктів комунальної власності обласному рівню.

За Законом України „Про місцеве самоврядування”, територіальним громадам сіл, селищ, міст, районів у містах належить право комунальної власності на рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, землю, природні ресурси, підприємства, установи та організації, у тому числі банки, страхові товариства, а також пенсійні фонди, частку в майні підприємств, житловий фонд, нежитлові приміщення, заклади культури, освіти, спорту, охорони здоров'я, науки, соціального обслуговування та інше майно і майнові права, рухомі та нерухомі об'єкти, визначені відповідно до закону як об'єкти права комунальної власності, а також кошти, отримані від їхнього відчуження.

6. Водночас чимало питань у сфері комунальної власності й досі залишаються неврегульованими. Відсутність окремого

закону про комунальну власність призводить до виникнення постійних конфліктів щодо приналежності комунальних підприємств. Слід зазначити, що в розвинутих країнах світу за рахунок прибутку комунальних підприємств, а також *платежів за комунальні послуги* формують значну частину доходів місцевих бюджетів. Так, для невеликих комун у Франції основним доходом є надходження від підприємств, що експлуатують комунальні ліси. Муніципальні платежі становлять 22 % доходів місцевих бюджетів у Греції, 16 % – Іспанії й Німеччині, 13% – Нідерландах тощо.

В Україні процес передачі об'єктів державної власності в комунальну одночасно призвів як до розширення фінансової бази органів місцевого самоврядування, так і до посилення навантаження на місцеві бюджети. З огляду на збільшувані борги фізичних і юридичних осіб за надані житлово-комунальні послуги, а також борги місцевих бюджетів за відшкодування різниці в тарифах більшість підприємств житлово-комунального господарства є збитковими.

Відтак додаткові витрати місцевих бюджетів виникають через необхідність відшкодувати комунальним підприємствам різницю між фактичним і 100-відсотковим тарифом (за різними оцінками, величина бюджетного відшкодування дорівнює близько 1 млрд грн), а також через додаткові виплати населенню на покриття витрат щодо сплати житлово-комунальних послуг (субсидії). Починаючи 2001 р. пільги з оплати житлово-комунальних послуг для спеціальних категорій населення (ветеранам війни і праці, ветеранам військової служби) покривають за рахунок окремої субвенції з державного бюджету.

7. У системі місцевих фінансових інститутів виділяють *позабюджетні валютні й цільові фонди* органів місцевого самоврядування та комунальні платежі. Позабюджетні валютні й цільові фонди та комунальні платежі надають локальним фінансовим системам більшої гнучкості, що сприяє стабілізації місцевих фінансів. Ст. 13 (п. 8) Бюджетного кодексу України забороняє створювати позабюджетні фонди на будь-якому рівні державної влади.

Позабюджетні фонди є особливою формою перерозподілу та використання фінансових ресурсів, які виконавчі органи

державної влади залучають з господарського обігу. Переважна більшість цих фондів має виключно цільове призначення і їх використовують для забезпечення додатковими коштами економічних і соціальних потреб відповідних територій.

8. Зарубіжний досвід показує: ключовим інститутом у системі місцевих фінансів є *інститут громадських послуг*. Він визначає модель системи місцевих фінансів. Це пов'язано з тим, що обсяги й форма місцевих фінансів зумовлені розподілом відповідальності держави та місцевої влади щодо надання громадських послуг. Модель системи місцевих фінансів також визначається кількісними характеристиками громадських послуг, їхнім переліком, структурою, обсягом, якістю.

Питання для самоконтролю

1. Чи входять місцеві фінанси до системи загальнодержавних фінансів?
2. Як розвивалася наука про місцеві фінанси?
3. Охарактеризуйте внесок учених у розвиток місцевих фінансів.
4. Якими є об'єктивні передумови розвитку місцевих фінансів?
5. Назвіть зміст місцевих фінансів.
6. Охарактеризуйте роль місцевих органів влади в реалізації фінансової політики.
7. Назвіть основні теорії, що пояснюють природу місцевого самоврядування.
8. Вкажіть форми місцевих фінансів в Україні.
9. Назвіть функції місцевих фінансів і охарактеризуйте їх.
10. Які основні закони становлять правову базу місцевих фінансів?
11. Назвіть правовий статус територіальної громади.
12. Які сфери діяльності обслуговують місцеві фінанси?
13. Порівняйте ключові положення Європейської хартії місцевого самоврядування, Конституції України, Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" у сфері місцевих фінансів. У чому проявляється відмінність цих нормативно-правових документів?

Економічний контроль є невід'ємним від контролю над всім життям людей, бо, контролюючи засоби, не можна не контролювати і цілі.

Фридрих Август фон Хайек

10. ДЕРЖАВНІ ЦІЛЬОВІ ФОНДИ

10.1. Сутність державних цільових фондів і їх призначення

Державні цільові фонди є самостійною ланкою фінансової системи і входять до складу державних фінансів.

Державні цільові фонди – це форма перерозподілу і використання фінансових ресурсів, що залучаються державою для фінансування суспільних потреб з певних джерел, які мають цільове призначення.

Головна причина створення фондів цільового призначення – необхідність виділення дуже важливих для суспільства витрат у спеціальні групи й забезпечення їх самостійними джерелами фінансування.

Матеріальною основою цільових фондів є національний дохід, у процесі розподілу якого формуються фонди.

Порядок формування і використання державних цільових фондів регламентується відповідним законодавством.

Джерела формування державних цільових фондів визначаються характером і масштабністю завдань, для реалізації яких вони створені:

- єдиний соціальний внесок;
- доходи від інвестування власних коштів;
- добровільні внески, спонсорська допомога;
- бюджетне фінансування;
- надходження за рахунок фінансових санкцій;
- інші джерела.

Напря́м витрача́ння ко́штів зале́жить від призначення фондів, конкретних економічних умов і змісту розроблених програм, що реалізуються.

Частина коштів спрямовується на засновницьку діяльність і вкладається в цінні папери.

За періодом функціонування цільові фонди можуть бути постійними і тимчасовими. Створення постійних фондів пов'язане з виділенням і реалізацією окремих функцій держави. Тимчасові фонди створюються для вирішення певних актуальних проблем.

Постійні фонди: Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування на випадок тимчасової втрати працездатності, Фонд соціального страхування на випадок безробіття, Фонд загальнообов'язкового соціального страхування від нещасних випадків.

Тимчасові фонди: Фонд ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту населення, Державний фонд охорони природного навколишнього середовища.

Залежно від цільового призначення державні цільові фонди поділяються на економічні і соціальні.

Економічні фонди: Державний фонд охорони навколишнього природного середовища та ін.

Соціальні фонди: Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування на випадок тимчасової втрати працездатності, Фонд соціального страхування на випадок безробіття, Фонд загальнообов'язкового соціального страхування від нещасних випадків, Фонд України соціального захисту інвалідів.

Відповідно до рівня управління фонди поділяються на державні і регіональні (місцеві).

За критерієм відносин із Державним бюджетом державні цільові фонди поділяються на бюджетні й позабюджетні.

Бюджетні – це фонди, які входять до складу Державного бюджету, фінансування видатків яких здійснюється за рахунок коштів держбюджету (Фонд ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту населення, Державний фонд

охорони природного навколишнього середовища, Фонд України соціального захисту інвалідів).

Позабюджетні цільові фонди – це фонди, які не включаються до Державного бюджету, мають самостійні джерела надходжень і здійснюють видатки незалежно від держбюджету (Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування на випадок тимчасової втрати працездатності, Фонд соціального страхування на випадок безробіття, Фонд загальнообов'язкового соціального страхування від нещасних випадків).

10.2. Пенсійний фонд України

Пенсійний фонд України входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики з питань пенсійного забезпечення та збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Пенсійний фонд був створений у грудні 1990 р. як Українське республіканське відділення Пенсійного фонду СРСР, яке з січня 1992 р. було перетворено в Пенсійний фонд України.

Починаючи з 2004 р. в Україні здійснюється реформування пенсійного забезпечення, **головна мета якого полягає:**

- в удосконаленні державного пенсійного забезпечення шляхом наближення середньої пенсії до рівня середньої заробітної плати і її прямої залежності від рівня заробітної плати;
- розвитку недержавного добровільного пенсійного забезпечення.

Нова система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів.

Перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду.

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у

Накопичувальному фонді та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат.

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, яка базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців і їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах і в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

Перший і другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні складають систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Другий і третій рівні системи пенсійного забезпечення в Україні складають систему накопичувального пенсійного забезпечення.

Громадяни України можуть брати участь і отримувати пенсійні виплати різних рівнів системи пенсійного забезпечення в Україні (але відповідно до законодавства).

Основними завданнями Пенсійного фонду України є:

➤ реалізація державної політики з питань пенсійного забезпечення та збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску;

➤ внесення пропозицій Міністру щодо формування державної політики з питань пенсійного забезпечення та збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску;

➤ керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

➤ призначення (перерахунок) пенсій, щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці та підготовка документів для їх виплати;

➤ забезпечення своєчасного і в повному обсязі фінансування та виплати пенсій, допомоги на поховання, інших виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України та інших джерел, визначених законодавством;

➤ ефективне та цільове використання коштів, удосконалення методів фінансового планування, звітності та системи контролю за витрачанням коштів;

➤ забезпечення збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску, інших коштів відповідно до законодавства та здійснення контролю за їх сплатою;

➤ виконання інших завдань, визначених законами України та покладених на Пенсійний фонд України Президентом України.

За рахунок коштів Пенсійного фонду в солідарній системі призначаються такі пенсійні виплати: пенсія за віком; пенсія по інвалідності унаслідок загального захворювання (у тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства), пенсія у зв'язку з втратою годувальника.

За рахунок коштів Накопичувального фонду здійснюються такі пенсійні виплати: довічна пенсія зі встановленим періодом, довічна обумовлена пенсія, довічна пенсія подружжя, одноразова виплата.

У солідарній системі надаються соціальні послуги за рахунок коштів Пенсійного фонду (допомога на поховання пенсіонера).

Кошти Пенсійного фонду України використовуються:

1) на виплату пенсій, передбачених законодавством (у солідарній системі – пенсія за віком; пенсія по інвалідності, внаслідок загального захворювання (у тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства); пенсія у зв'язку з втратою годувальника; за рахунок Накопичувального фонду – довічна пенсія з установленим періодом; довічна обумовлена пенсія; довічна пенсія подружжя; одноразова виплата);

2) надання соціальних послуг (допомога на поховання пенсіонера);

3) фінансування адміністративних витрат, пов'язаних з виконанням функцій, покладених на органи Пенсійного фонду;

4) оплату послуг з виплати і доставки пенсій;

5) формування резерву коштів Пенсійного фонду.

Накопичувальний фонд створюється Пенсійним фондом України як цільовий позабюджетний фонд. Адміністративне управління Накопичувальним фондом здійснює виконавча дирекція Пенсійного фонду.

Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» №1057-IV, прийнятим 09.07.2003 р., визначаються правові, економічні і організаційні основи недержавного пенсійного

забезпечення в Україні. Цей закон регулює правовідносини, пов'язані з цим видом діяльності.

Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється:

➤ пенсійними фондами шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів і вкладниками таких фондів;

➤ страховими організаціями шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду відповідно до цього Закону та законодавства про страхування;

➤ банківськими установами шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, що встановлюється згідно з законодавством.

10.3. Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування

З 2011 р. Україна перейшла на систему єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. ***Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ) – консолідований страховий внесок***, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб і членів їхніх сімей на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Пенсійний фонд України – орган, уповноважений вести облік платників єдиного внеску, забезпечувати збір і ведення обліку страхових коштів, контролювати повноту і своєчасність їх сплати, вести Державний реєстр загальнообов'язкового державного соціального страхування та виконувати інші функції, передбачені законодавством.

Платниками ЄСВ є страхувальники та застраховані особи.

База для нарахування та утримання ЄСВ:

- 1) заробітна плата найманих працівників, яка включає основну, додаткову зарплату, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, що визначаються згідно з Законом України «Про оплату праці»;
- 2) винагорода фізособі за виконання робіт (надання послуг) за цивільно-правовим договором;
- 3) оплата перших днів тимчасової непрацездатності за рахунок коштів роботодавця;
- 4) допомога по тимчасовій непрацездатності;
- 5) допомоги або компенсації згідно з законодавством;
- 6) грошове забезпечення.

Нарахування внеску. Для бюджетних установ єдиний внесок у частині нарахувань установлюється в розмірі 36,3 %; для сільськогосподарських підприємств – 37,19 %.

Утримання внеску. Щодо внеску в частині утримань, то для звичайних працівників загальний розмір ЄСВ, який утримує роботодавець за рахунок нарахованого ним доходу, становить 3,6 %.

Роботодавці зобов'язані сплачувати ЄСВ під час кожної виплати зарплати (доходу), на яку нараховано ЄСВ (у тому числі на авансові платежі), одночасно з видачею таких сум. Кошти перераховують одночасно з отриманням (перерахуванням) коштів на оплату праці (виплату доходу, грошового забезпечення), у тому числі в безготівковій або натуральній формі.

Сплачений ЄСВ розподіляється за видами соціального страхування (до бюджету Пенсійного фонду України, Фонду соціального страхування на випадок тимчасової втрати працездатності, Фонду соціального страхування на випадок безробіття, Фонду загальнообов'язкового соціального страхування від нещасних випадків) пропорційно сумах ЄСВ у відсотках.

10.4. Фонд соціального захисту інвалідів

Сьогодні соціальна політика держави зорієнтована на реалізацію конституційних гарантій понад 2,4 млн інвалідів,

створення середовища рівних можливостей для їхньої повної адаптації в соціумі. Суттєвим чинником у вирішенні проблем інвалідів є щорічне зростання їхньої частини в загальній структурі населення. Саме для фінансування державних соціальних програм, для підтримки і захисту найбільш незахищених верств населення (інвалідів) 18 липня 1991 р. за постановою Кабінету Міністрів України № 92 було створено Фонд соціального захисту інвалідів України.

Із 11 липня 2002 р., відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 954 Фонд соціального захисту інвалідів реорганізовано в урядовий орган державного управління у складі Міністерства праці та соціальної політики України.

Ст. 19 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» № 875 від 21.03.1991 р. для підприємств, установ, організацій, у тому числі підприємств, організацій громадських організацій інвалідів, фізичних осіб, що використовують найману працю, встановлюється норматив робочих місць для працевлаштування інвалідів у розмірі 4 % середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, а якщо працює від 8 до 25 осіб, – у кількості одного робочого місця.

Головними завданнями Фонду є:

- реалізація в межах своєї компетенції державної політики у сфері соціального захисту інвалідів;
- здійснення контролю за виконанням підприємствами, установами, організаціями, у тому числі підприємствами і організаціями громадських організацій інвалідів, фізичними особами, які використовують найману працю, нормативу робочих місць для працевлаштування інвалідів, встановленого Законом України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»;
- фінансування заходів щодо соціального захисту інвалідів.

Пріоритетними напрямками діяльності Фонду є забезпечення ефективності використання бюджетних коштів шляхом надання адресної допомоги; участь у створенні та реалізації концепції реабілітації інвалідів, до комплексу якої входить реабілітація інвалідів, у тому числі дітей-інвалідів,

профнавчання або навчання, працевлаштування, створення належних умов праці.

Питання для самоконтролю

1. Які цільові фонди створюються в Україні?
2. Якими є джерела формування і напрями використання коштів Пенсійного фонду?
3. Які існують рівні системи пенсійного забезпечення?
4. Що є базою для нарахування і утримання єдиного соціального внеску?
5. У якому розмірі здійснюється нарахування єдиного соціального внеску сільськогосподарськими підприємствами?
6. Який розмір утримань єдиного соціального внеску з заробітної плати різних категорій працівників?
7. У чому полягає призначення Фонду соціального захисту інвалідів?

Історичний та економічний досвід показує, що борг – це, загалом, нормальне економічне явище (стан).

С. Цвейг

11. ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ І ДЕРЖАВНИЙ БОРГ

11.1. Економічна сутність і роль державного кредиту

Державний кредит за своєю економічною сутністю – це сукупність економічних відносин між державою в особі органів влади й управління, з одного боку, і фізичними та юридичними особами – з іншого, за яких держава є позичальником, кредитором і гарантом.

Державний кредит являє собою специфічну ланку державних фінансів. Він не має ні окремого фінансового фонду, ні окремого органу управління.

Основна класична форма державно-кредитних відносин – коли держава виступає позичальником коштів. При цьому за допомогою державного кредиту залучаються вільні фінансові ресурси юридичних і фізичних осіб, які використовуються для задоволення державних потреб.

Будучи кредитором, держава за рахунок коштів бюджету надає на платній основі за умови обов'язкового повернення кредити юридичним і фізичним особам. Обсяг таких операцій значно менший, ніж при попередній, класичній, формі.

У тих випадках, коли держава бере на себе відповідальність за погашення позик або виконання інших зобов'язань, взятих на себе фізичними чи юридичними особами, вона є гарантом (умовний державний кредит).

Як економічна категорія державний кредит поєднує в собі фінансові та кредитні відносини. Як ланка фінансової системи він обслуговує формування і використання централізованих грошових фондів держави. Державний кредит є

зворотним, терміновим і платним. Разом з тим між державним і банківським кредитом, як класичною формою кредитних відносин, існують суттєві відмінності.

Банківський позиковий фонд використовується для кредитування підприємств з метою забезпечення безперебійності процесу розширеного відтворення і підвищення його ефективності. Кредити можуть одержувати й приватні особи.

Коли ж ідеться про державний кредит, то отримані через державну позику кошти надходять у розпорядження органів державної влади, перетворюючись на їх додаткові фінансові ресурси. Вони використовуються на покриття бюджетного дефіциту. Джерелом погашення державних позик і виплати відсотків за ними виступають кошти бюджету.

Об'єктивна необхідність використання державного кредиту на задоволення потреб суспільства обумовлена постійною суперечністю між величиною цих потреб і можливостями держави щодо їх задоволення за рахунок бюджетних фондів.

Доцільність використання державного кредиту визначається значно меншими негативними наслідками для державних фінансів і грошового обігу країни порівняно з валютними прийомами (наприклад, емісія грошей) балансування доходів і витрат уряду.

Призначення державного кредиту виявляється насамперед у тому, що він є засобом мобілізації державою додаткових фінансових ресурсів. У випадку дефіцитності державного бюджету додатково мобілізовані фінансові ресурси використовуються на покриття різниці між бюджетними видатками і доходами.

Державний кредит як фінансова категорія виконує три функції: розподільчу, регулюючу і контрольну.

Через розподільчу функцію державного кредиту забезпечується формування централізованих грошових фондів держави або їх використання на принципах строковості, платності і повернення.

Сутність регулюючої функції державного кредиту виявляється в тому, що, вступаючи в кредитні відносини,

держава впливає на стан грошового обігу, рівень відсоткових ставок на ринку грошей і капіталів, на виробництво і зайнятість.

Контрольна функція державного кредиту органічно переплітається з контрольною функцією фінансів. Контроль поширюється як на залучення позикових коштів, так і на їх погашення. В основному контролюється цільове використання коштів, строки їх повернення і своєчасність сплати відсотків.

11.2. Форми державного кредиту

Державний кредит може бути внутрішнім і зовнішнім.

Внутрішній державний кредит виступає в таких формах: державні позики, перетворення частини вкладів населення в державні позики, запозичення коштів загальнодержавного позичкового фонду, казначейські позики, гарантовані позики.

Державні позики як основна форма внутрішнього державного кредиту характеризуються тим, що тимчасово вільні кошти населення, підприємств і організацій залучаються на фінансування суспільних потреб через випуск і реалізацію облігацій, казначейських зобов'язань та інших видів державних цінних паперів.

Облігація – найбільш поширений вид державних цінних паперів. Вона символізує державне боргове зобов'язання і надає право її власникові після закінчення певного терміну одержати назад суму боргу і відсотки. Продаючи облігацію, держава зобов'язується повернути суму боргу у визначений термін із відсотками або виплачувати відсотки протягом усього терміну користування позиковими засобами, а після закінчення цього терміну повернути і суму боргу.

Держава встановлює номінальну вартість облігацій, яка зазначається на ній і виражає грошову суму, надану власником облігації державі в тимчасове користування. Саме ця сума виплачується власникові облігації в момент погашення і на неї нараховуються відсотки.

Казначейські зобов'язання (векселі) мають характер боргового зобов'язання, спрямованого тільки на покриття бюджетного дефіциту. Виплата доходу здійснюється у формі

відсотків. Казначейськими зобов'язаннями оформляються короткострокові позики (іноді середньострокові – казначейські ноти).

Перетворення частини вкладів населення в державні позики, призначені на потреби держави, здійснюється через купівлю особливих цінних паперів (наприклад, казначейських ощадних сертифікатів) або ринкових цінних паперів (облігацій, казначейських зобов'язань), а також оформлення безоблігаційних позик. У нашій країні зараз це досягається через придбання Ощадбанком державних цінних паперів.

Використання державою коштів позикового фонду як форма державного кредиту характеризується тим, що державні кредитні установи передають частину кредитних ресурсів на покриття витрат уряду. Ця форма державного кредиту економічно не виправдана і зумовлює інфляційні процеси.

Казначейські позики як форма державного кредиту виражають відносини з надання фінансової допомоги підприємствам і організаціям органами державної влади й управління за рахунок бюджетних коштів на умовах строковості, платності і зворотності. У нашій країні ця форма державного кредиту поки що використовується не дуже активно.

Казначейські позички видаються на пільгових умовах за строками і нормою відсотка. Вони можливі у випадку фінансових труднощів підприємств і господарських організацій через їхнє особливе становище на ринку або погіршення економічної ситуації в країні. Казначейські позики не мають комерційної мети, а є засобом підтримання життєво важливих для народного господарства економічних структур.

В окремих випадках уряд може гарантувати безумовне погашення позики, випущеної органами влади й управління нижчого підпорядкування або окремими господарськими організаціями, а також виплату відсотків по ній. У цих випадках ідеться про умовний державний кредит – гарантовані позики. За гарантованими позиками уряд реально несе фінансову відповідальність тільки в разі неплатоспроможності платника.

Міжнародний державний кредит являє собою сукупність відносин, у яких держава виступає на світовому фінансовому ринку в ролі позичальника або кредитора. Ці відносини

отримують форму державних зовнішніх позик. Як і внутрішні позики, вони надаються на умовах зворотності, строковості і платності. Сума отриманих зовнішніх позик із нарахованими відсотками включається в державний борг країни. Країнам, що мають значні економічні і фінансові труднощі, зовнішні позики можуть даватися на пільгових умовах.

Зовнішній державний кредит виступає в таких формах: державні зовнішні позики, позики міжнародних фінансових органів, міжурядові позики, банківські кредити держави.

Надання зовнішніх позик здійснюється за рахунок бюджетних коштів або спеціальних урядових фондів. Одержувачами позик можуть бути центральні уряди, республіканські й місцеві органи влади. Кредиторами можуть бути Всесвітній банк, Міжнародний валютний фонд, Європейський банк реконструкції та розвитку, держави Європейського співтовариства.

11.3. Державний борг і його формування

Існування державного кредиту призводить до появи державного боргу і необхідності чіткої системи управління ним. ***Державний борг*** – це сума заборгованості держави перед внутрішніми і зовнішніми кредиторами.

Загальна сума державного боргу складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави (внутрішніх і зовнішніх) і відсотків за ними, включаючи видані гарантії за кредитами, що надаються іноземним позичальникам, місцевим органам влади, державним підприємствам.

Розрізняють поточний і капітальний державний борг.

Поточний борг – це сума заборгованості, що підлягає погашенню в поточному році, і належних до сплати в цей період відсотків за всіма випущеними на даний момент позиками.

Капітальний борг – це загальна сума заборгованості й відсотків, що мають бути сплачені за позиками.

Структурно державний борг поділяється на внутрішній і зовнішній.

Внутрішній борг – це заборгованість кредиторам держави в даній країні (сукупність зобов'язань держави перед резидентами).

Зовнішній борг – це заборгованість кредиторам за межами даної країни (сукупність зобов'язань держави перед нерезидентами).

Особливістю сьогоденної ситуації в Україні є фактичне існування двох типів державного внутрішнього боргу: **номінального і реального**.

Номінальний трактується як сукупність державних запозичень на кредитних і фондових ринках і передбачає погашення основної суми боргу з виплатою відсотків у визначені строки.

Реальний внутрішній державний борг, крім номінального, включає також невиконані фінансові зобов'язання держави перед суб'єктами економіки (заборгованість по заробітній платі перед працівниками бюджетної сфери, невідшкодований податок на додану вартість і т. ін.).

Внутрішній борг має певні переваги над зовнішнім. Повернення внутрішнього боргу і виплати відсотків за ним не зменшують фінансового потенціалу держави, тоді як зовнішній борг має у своїй основі відтік капіталу з держави. Державний внутрішній борг гарантується всім майном, що перебуває у власності держави.

Платоспроможність за внутрішніми позиками забезпечується за рахунок внутрішніх джерел.

Платоспроможність держави за зовнішніми позиками залежить від валютних надходжень.

Державний борг має економічно обґрунтовані межі. Однією з головних характеристик стану боргової залежності країни є відношення суми державного боргу до ВВП. Міжнародний банк реконструкції та розвитку критичним рівнем цього показника вважає 80-100 %. В Україні величина основної суми державного боргу не повинна перевищувати 60 % фактичного річного обсягу ВВП.

До боргових зобов'язань Уряду України належать випущені ним цінні папери, інші зобов'язання в грошовій формі, гарантовані Урядом України, а також отримані ним кредити.

Боргові зобов'язання Уряду України можуть бути короткостроковими (до 1 року), середньостроковими (1-5 років) і довгостроковими (5 і більше років). Вони виступають у вигляді

облігацій внутрішньої державної позики і зобов'язань державного казначейства України.

11.4. Управління державним боргом та його обслуговування

Ефективність використання державних позик значною мірою залежить від системи управління боргом. *Управління державним боргом* – це комплекс заходів, що здійснює держава в особі її уповноважених органів з визначення умов залучення коштів, їх розміщення і погашення та забезпечення платоспроможності держави.

Мета політики управління боргом – одержати найвищий ефект від фінансування за рахунок позичених коштів та уникнути макроекономічних труднощів і проблем платіжного балансу в майбутньому.

Процес управління державним боргом включає три етапи:

- залучення коштів;
- розміщення позичених коштів;
- повернення боргу і виплата відсотків.

1. На стадії залучення позик Законом України «Про Державний бюджет» на відповідний рік установлюються граничні розміри боргу, вказуються обсяги державних запозичень із чіткою класифікацією на внутрішні і зовнішні. *На цій стадії основну увагу слід акцентувати на мінімізації затрат при погашенні боргу, враховуючи такі основні аспекти:*

- обсяги позик;
- форми і умови запозичення (валюта запозичення, відсоткові ставки, строки погашення і пільговий період тощо);
- структура позик (за кредиторами й формами позик).

2. *Управління розміщенням запозичених коштів є основним елементом системи управління державним боргом.* Воно має базуватися на принципі максимізації доходу від залучених коштів і створення джерел його погашення.

3. *Останнім етапом управління державним боргом є його погашення та обслуговування, яке здійснюється шляхом проведення платежів з виконання боргових зобов'язань перед*

кредиторами щодо погашення основної суми боргу, сплати відсотків і супутніх витрат, передбачених умовами випуску державних цінних паперів, угодами про позику, державними гарантіями та іншими документами.

Погашення боргу – це виконання боргових зобов'язань перед кредиторами щодо сплати основної суми боргу, тобто суми позики, визначеної угодою про позики, або номінальної вартості державних цінних паперів.

Обслуговування державного боргу – це погашення позик, виплати відсотків за ними, уточнення і зміни умов погашення випущених позик. Погашення позик здійснюється за рахунок бюджетних коштів.

В Україні обслуговування зовнішнього боргу здійснюється в процесі виконання Державного бюджету. Розрахунки належних до сплати сум із погашення та обслуговування зовнішнього боргу виконуються в доларах США. Перерахунок у національну валюту проводиться за прогнозним курсом валют до гривні. Безпосередньо оплату здійснює Державне казначейство.

Джерела погашення зовнішнього боргу:

- бюджет;
- золотовалютні резерви;
- кошти, отримані від приватизації державного майна;
- нові запозичення.

Обслуговування державного внутрішнього боргу здійснюється Міністерством фінансів через банківську систему шляхом проведення операцій з розміщення державних цінних паперів, їх погашення і виплати доходу. Граничні розміри державного внутрішнього і зовнішнього боргу встановлює Верховна Рада України одночасно з затвердженням Державного бюджету України на наступний рік.

В управлінні державним боргом в Україні беруть участь Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України (департамент державного боргу), НБУ, Державне казначейство України.

Міністерство фінансів України та НБУ беруть участь у залученні та розміщенні коштів, а функцію погашення та обслуговування державного боргу виконує Державне казначейство України.

З метою забезпечення платоспроможності держави, тобто можливості погашення боргів, застосовуються різноманітні **методи коригування позикової політики:**

➤ рефінансування державного боргу – це погашення основної заборгованості й відсотків за рахунок коштів, отриманих від розміщення нових позик;

➤ реструктуризація заборгованості – на певних умовах відстрочується виплата частки боргу.

Методами управління державним боргом є:

➤ конверсія – це зміна дохідності позики. Держава, як правило, зменшує розмір відсотків, які мають виплачуватися за позиками;

➤ консолідація – збільшення строків дії випущеної позики;

➤ уніфікація позик – це об'єднання кількох позик в одну, коли облігації раніше випущених кількох позик обмінюються на облігації нової позики;

➤ обмін облігацій на акції національних підприємств чи національну валюту – передбачає надання кредиторам права продажу боргів з дисконтом за національну валюту, на яку в результаті можна придбати акції національних компаній;

➤ відстрочення погашення позики (продлонгація боргу) проводиться тоді, коли випуск нових позик є фінансово недоцільним, оскільки всі доходи від позик використовують на обслуговування раніше випущених позик;

➤ анулювання боргу – відмова уряду від його погашення, зумовлена фінансовою неспроможністю держави, тобто банкрутством, або політичними мотивами.

Реструктуризація зовнішнього боргу проводиться в рамках Паризького клубу офіційних кредиторів (реструктуризація міжурядових позик і позик, гарантованих урядом) і Лондонського клубу приватних кредиторів (реструктуризація комерційного боргу). Борг перед МВФ і Світовим банком реструктуризації не підлягає.

В управлінні державним боргом виділяють такі принципи:

➤ безумовності – забезпечення безумовного виконання державою всіх зобов'язань перед інвесторами і кредиторами, які

держава як позичальник взяла на себе, оформляючи договір запозичення коштів;

➤ єдності – урахування в процесі управління державним боргом усіх видів зобов'язань, емітованих як центральним урядом, так і місцевими Радами;

➤ зниження ризиків – розміщення і погашення позик у такий спосіб, щоб максимально знизити вплив коливань кон'юнктури світового ринку капіталів і спекулятивних тенденцій ринку цінних паперів на ринок державних зобов'язань;

➤ оптимальності структури – підтримання оптимальної структури боргових зобов'язань держави за строками обігу і погашення, пом'якшення «піків» платежів;

➤ збереження фінансової незалежності – підтримання оптимальної структури боргових зобов'язань держави між інвесторами-резидентами і інвесторами-нерезидентами, поступове заміщення зовнішнього запозичення внутрішнім;

➤ зниження вартості обслуговування державного боргу, у тому числі й за рахунок дострокового викупу боргових зобов'язань держави;

➤ прозорості – дотримання відкритості і повної прозорості позик, починаючи від розгляду їх доцільності до остаточного погашення, забезпечення доступу міжнародних рейтингових агентств до достовірної інформації про економічне становище в країні-позичальнику.

11.5. Класифікація державних позик

Державні позики є основною формою державного кредиту. Класифікація державних позик здійснюється за такими ознаками:

1) за правовим оформленням розрізняють державні позики:

✓ які оформляються підписними зобов'язаннями або надаються на підставі угод (безоблігаційні) – кредити від урядів інших країн, міжнародних організацій і фінансових інституцій;

✓ забезпечені випуском цінних паперів (облігаційні). За допомогою цінних паперів мобілізуються кошти на фінансовому ринку;

2) залежно від місця розміщення позик:

✓ внутрішні – на внутрішньому фінансовому ринку (надаються юридичними і фізичними особами даної країни);

✓ зовнішні – надходять ззовні від урядів, юридичних і фізичних осіб інших країн, міжнародних організацій і фінансових інституцій;

3) за правом емісії:

✓ державні – випускаються центральними органами управління. Надходження від них спрямовуються в Державний бюджет;

✓ місцеві позики – випускаються місцевими органами управління і спрямовуються у відповідні місцеві бюджети;

4) за характером використання цінних паперів:

✓ ринкові – облігації (казначейські зобов'язання) ринкових позик вільно купуються, продаються і перепродаються на ринку цінних паперів;

✓ неринкові позики – не допускають виходу цінних паперів на ринок, тобто їх власники не можуть їх перепродати;

5) залежно від установаження забезпеченості:

✓ заставні – відображують один з головних принципів кредитування – матеріальна забезпеченість. Заставні позики забезпечуються державним майном чи конкретними доходами;

✓ беззаставні – не мають конкретного матеріального забезпечення. Їх надійність визначається авторитетом держави, її статусом у світовому співтоваристві;

6) відповідно до строку погашення заборгованості:

✓ короткострокові (строк погашення до одного року);

✓ середньострокові (від 1 до 5 років);

✓ довгострокові (понад 5 років);

7) за характером виплати:

✓ відсоткові – дохід виплачується у вигляді позикового відсотка;

✓ виграшні – виплата доходу здійснюється на підставі проведення тиражів-виграшів. Якщо позики виграшні, то дохід у такий спосіб отримують не всі кредитори, а тільки ті, чії облігації виграли;

✓ дисконтні (з нульовим купоном) – державні цінні папери купуються з певною скидкою, а погашаються за номінальною

вартістю. Зазначена різниця формує дохід кредитора. За такими цінними паперами відсутні купони, тому їх ще називають облігаціями з нульовим купоном;

8) за характером погашення заборгованості:

✓ одноразова виплата;

✓ виплата частинами;

9) залежно від зобов'язань держави в погашенні боргу:

✓ з правом дострокового погашення – дає змогу державі враховувати ситуацію на фінансовому ринку;

✓ без права дострокового погашення.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає економічна сутність і призначення державного кредиту?

2. Функції державного кредиту.

3. Які існують форми державного кредиту?

4. Які випускаються види облігацій державних позик?

5. Дайте визначення державного боргу.

6. Які існують види державного боргу?

7. У чому полягає сутність управління державним боргом?

8. Які етапи включає процес управління державним боргом?

9. Сутність обслуговування державного боргу.

10. Які існують принципи управління державним боргом?

11. Назвіть джерела погашення зовнішнього боргу.

12. Які існують методи управління державним боргом?

13. Які є способи коригування державного боргу?

14. Які існують види державних позик відповідно до їх класифікації?

Страховання – це система гарантованого капіталу, призначена для взаємодопомоги фінансових партнерів з метою їх продуктивного обміну соціальними та економічними можливостями.

К. Мадей

12. СТРАХУВАННЯ І СТРАХОВИЙ РИНОК

12.1. Необхідність і зміст страхування

Страховання є економічною категорією, що входить в економічну систему держави. Воно зумовлене рухом грошових засобів у процесі розподілу і перерозподілу грошових доходів та нагромаджень юридичних і фізичних осіб з метою відшкодування матеріальних чи інших втрат.

Страховання – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій).

Об'єктами страхування можуть бути майнові інтереси, що не суперечать законодавству України, які пов'язані:

- з життям, здоров'ям, працездатністю і додатковою пенсією страхувальника або застрахованої особи (особисте страхування);
- володінням і розпорядженням майном (майнове страхування);

➤ відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі (страхування відповідальності).

Конкретні види страхування, на які видається відповідна ліцензія, визначаються на основі встановлених страховиком правил (умов) страхування (страхових продуктів). Страховики мають право займатися тими видами страхування, що визначені в ліцензії.

Звернемо увагу на *функції страхування*.

Ризикова. Страховий ризик як вірогідність збитку безпосередньо пов'язаний з основним призначенням страхування – надавати грошове відшкодування. Саме в рамках реалізації цієї функції відбувається перерозподіл грошової форми вартості серед учасників страхування у зв'язку з настанням наслідків випадкових страхових подій.

Попереджувальна – фінансування за рахунок страхового фонду заходів зі зниження страхового ризику.

Збережна – реалізація потреб громадян у страховому захисті досягнутого рівня життя нагромадженням коштів при застосуванні страхування на дожиття.

Контрольна – контроль за цільовим формуванням і використанням коштів із страхового фонду.

У практичній діяльності страхових спеціалістів доцільно розрізняти страховий випадок і страхову подію. Під останньою слід розуміти потенційно можливе завдання збитку об'єкту страхування. Страховий випадок означає реалізовану гіпотетичну можливість нанесення збитку об'єкту страхування. Наслідки страхового випадку виражаються в частковому пошкодженні або певному знищенні об'єкта страхування (тут не йдеться про страхування людей). Не належать до страхових випадків події, які хоча й викликали збиток, але не суперечать нормальному технологічному циклу в процесі виробництва. Тому при занесенні в договір умов страхування необхідно чітко формулювати події, що включаються в обсяг відповідальності страховика.

12.2. Суб'єкти страхування

В Україні юридичною основою регулювання державою страхової діяльності є Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про страхування” від 04.10.2001 р. Цей Закон спрямований на утворення ринку страхових послуг, посилення страхового захисту майнових інтересів підприємств, установ, організацій і громадян.

Згідно з названим Законом страховиками визнаються фінансові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю згідно з Законом України “Про господарські товариства” з урахуванням особливостей, передбачених цим Законом, а також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності. Страхова діяльність в Україні здійснюється виключно страховиками – резидентами України. В окремих випадках, встановлених законодавством України, страховиками визнаються державні організації за умови, що єдиним власником такого страховика є держава.

Предметом безпосередньої діяльності страховика може бути лише страхування, перестраховування і фінансова діяльність, пов'язана з формуванням, розміщенням страхових резервів і їх управлінням.

Страховики можуть утворювати спілки, асоціації та інші об'єднання для координації своєї діяльності, захисту інтересів своїх членів і здійснення спільних програм, якщо їх утворення не суперечить законодавству України. Об'єднання страховиків діють на підставі статутів і набувають прав юридичної особи після їх державної реєстрації.

Страхувальниками визнаються юридичні особи та дієздатні громадяни, які уклали зі страховиками договори страхування або є страхувальниками відповідно до законодавства України.

Страхувальники можуть укласти зі страховиками договори про страхування третіх осіб (застрахованих осіб) лише за їх згодою. Застраховані особи можуть набувати прав і обов'язків страхувальника за договором страхування.

Громадяни та юридичні особи з метою страхового захисту своїх майнових інтересів можуть створювати товариства взаємного страхування в порядку і на умовах, визначених законодавством України.

12.3. Організація та регулювання страхування

Головною принциповою ознакою організації страхової діяльності на сучасному етапі є її демонополізація. Можна передбачити, що з формуванням страхового ринку України на ньому будуть на рівноправних засадах діяти державні, акціонерні та страхові товариства. Це зумовить конкуренцію між страховиками за залучення коштів бажаючих застрахуватись, створення їм зручних умов, вигідне інвестування частини страхового фонду з метою досягнення високих кінцевих фінансових результатів. Конкуренція, як правило, належить до проведення добровільного страхування.

З добровільних видів страхування, що здійснюються в Україні, найпопулярнішими є такі види страхування (відсоток загальної суми надходжень страхової плати):

- добровільне майнове страхування – 32 %, з них страхування вантажів і багажу – 15 %;
- страхування майна юридичних осіб – 15,9 %;
- страхування відповідальності – 10,1 %;
- добровільне особисте страхування – 23 %.

Організація страхових операцій у ринкових умовах передбачає наявність і аналіз інформації про діяльність всіх страхових організацій. Тільки за наявності такої інформації в бажаючих застрахуватись буде реальна можливість свідомо і виважено вибрати собі партнера.

Роботу з особистого і майнового страхування серед населення безпосередньо проводять позаштатні агенти державного страхування. Їм надано право від імені органів державного страхування заключати з громадянами договори страхування і видавати страхові свідоцтва встановленого зразка. Характерною ознакою державного страхування є участь у ньому багатьох державних і громадських організацій. Вона реалізується

при розробленні умов страхування, врахуванні й оцінці майна і проведенні обов'язкового страхування.

Державний нагляд за страховою діяльністю в Україні здійснюється Комітетом у справах нагляду за страховою діяльністю з метою дотримання вимог законодавства України про страхування, ефективного розвитку страхових послуг, запобігання неплатоспроможності страховиків і захисту інтересів страхувальників.

Основними функціями вказаного Комітету є:

- 1) ведення єдиного державного реєстру страховиків (перестраховальників);
- 2) видача ліцензій на проведення страхової діяльності;
- 3) контроль за платоспроможністю страховиків щодо виконання інших страхових зобов'язань перед страхувальниками;
- 4) встановлення правил формування, розміщення та обліку страхових резервів;
- 5) розроблення нормативних і методичних документів з питань страхової діяльності;
- 6) участь у здійсненні заходів щодо підвищення кваліфікації кадрів для страхової діяльності тощо.

12.4. Страховий ринок

Поняття страхового ринку трактується в економічній літературі у двох аспектах.

По-перше, **страховий ринок** — це особлива сфера грошових відносин, де об'єктом купівлі-продажу є специфічна послуга — страховий захист і де формується її пропонування і попит на неї.

По-друге, **страховий ринок** являє собою складну інтегровану систему страхових і перестрахових організацій (страховиків), що здійснюють страхову діяльність.

Об'єднавши ці два підходи, можна визначити страховий ринок як сукупність страхових компаній і послуг, що ними надаються.

Функціонування страхового ринку базується на таких принципах:

- демонополізація страхової справи;

➤ конкуренція страхових організацій з надання страхових послуг, залучення страхувальників і мобілізації грошових коштів у страхові фонди;

➤ свобода вибору для страхувальників умов надання страхових послуг, форм і об'єктів страхового захисту;

➤ надійність і гарантія страхового захисту.

Суб'єктами страхового ринку є страховики (страхові компанії), які надають страхові послуги, страхувальники (фізичні і юридичні особи і держава).

Посередниками в проведенні страхування виступають страхові агенти і страхові брокери (брокерські фірми).

Страхові агенти – це, як правило, фізичні особи, які укладають угоди страхування зі страхувальниками від імені страховика. Страховими агентами в деяких випадках можуть бути юридичні особи. Це транспортні підприємства, що здійснюють обов'язкове особисте страхування від нещасних випадків на транспорті, нотаріальні контори, банки, які разом із послугами з основної діяльності можуть укласти договори страхування. Взаємовідносини страхових агентів — юридичних осіб зі страховиками регулюються відповідними угодами.

Із розвитком страхової справи набуває поширення і така форма посередництва, як генеральні страхові агенти. **Генеральні агенти** — це фізичні особи, уповноважені одним або кількома страховиками у тому чи іншому адміністративно-територіальному регіоні. Вони мають право наймати на роботу страхових агентів, яким виділяється зона обслуговування й види страхування, які вони можуть здійснювати.

Взаємовідносини між генеральним страховим агентом і страховою компанією здійснюються на основі договору. Генеральний страховий агент має свій рахунок у банку, на який страхова компанія переказує кошти для організації страхової діяльності. Страхові брокери, також виконуючи функції укладання угод, діють від імені страхувальника, добираючи йому найвигідніші умови і надійні страхові компанії. Вони можуть надавати консультаційні послуги і страховикам. За свою роботу страховий брокер отримує винагороду у формі комісійних виплат.

Розрізняють такі організаційно-правові форми страхових компаній:

- ✓ державна страхова компанія;
- ✓ акціонерні страхові товариства;
- ✓ товариства взаємного страхування;
- ✓ страховий пул.

Серед нових господарсько-організаційних форм страхової справи, які, на жаль, ще не набули достатнього розвитку в Україні, можна виділити такі:

1) ***концерн*** — об'єднання підприємств, включаючи страхове товариство, що здійснюють сумісну діяльність;

2) ***господарські асоціації*** — договірні об'єднання підприємств і страхової компанії, утворені для сумісного здійснення однієї чи кількох функцій;

3) ***консорціум*** — тимчасові договірні об'єднання виробничих підприємств і страхових компаній для вирішення конкретних завдань, реалізації великих цільових програм і проектів.

Обов'язковим складовим елементом страхового ринку є спеціалізовані консалтингові фірми (компанії) страхових експертів.

Держава, як учасник ринку страхових послуг, створює правові основи страхової діяльності і здійснює контроль за дотриманням чинного законодавства. У законах і прийнятих нормативних актах сформульовано вимоги до страховиків, порядок їх створення та реєстрації, вимоги до договорів і правила страхування, обов'язки страховиків і страхувальників у кожній конкретній ситуації.

Страховий нагляд здійснюється також за рівнем страхових тарифів, формуванням запасних і резервних фондів страховиків, проведенням інвестиційної політики, організацією обліку і звітності, своєчасною і повною сплатою податків у бюджет, за рівнем фахової підготовки страхових працівників.

Специфічним товаром на страховому ринку є страхові послуги.

Страховий ринок залежно від масштабів попиту і пропозиції на страхові послуги можна поділити:

- на місцевий (регіональний);

- національний (внутрішній);
- світовий (зовнішній, глобальний).

Місцевий (регіональний) страховий ринок — це, як правило, обмежений певною територією та вузькоспеціалізований ринок страхових послуг. Його функціонування забезпечує потреби конкретного регіону у страховому захисті.

Національний (внутрішній) страховий ринок покликаний задовольняти економічні потреби та реалізувати економічні інтереси страховиків і страхувальників у межах національної економіки. Він характеризує досягнутий рівень розвитку страхування тієї чи іншої країни. Наприклад, страховий ринок України поділено на чотири великі регіони: західний, східний, південний, центральний. Найбільше страховиків зосереджено в центральному регіоні, зокрема у м. Києві та Київській області.

Світовий (зовнішній, глобальний) страховий ринок сприяє задоволенню потреби у страховому захисті страхувальників усього світу. На світовому страховому ринку урівноважується пропонування страхових продуктів і попит на них у глобальному масштабі та вимірі, де взаємодіють страховики різних країн. Між ними укладаються угоди, вони ділять між собою не тільки певні сегменти ринку, а й території, утворюють міжнародні об'єднання страховиків.

За галузевими критеріями структура страхового ринку поділяється:

- ✓ на ринки особистого страхування;
- ✓ майнового страхування;
- ✓ страхування відповідальності.

Ринок особистого страхування в Україні поділяється на такі сегменти:

- страхування життя;
- страхування від нещасних випадків;
- страхування додаткової пенсії;
- медичне страхування.

Ринок майнового страхування включає:

- страхування майна підприємств;
- страхування врожаю сільськогосподарських культур;
- страхування домашнього майна громадян;
- страхування транспортних засобів та ін.

Особливість галузевої структури страхового ринку виявляється в тому, що кожен із цих ринків має свою внутрішню структуру, елементи якої формують сегменти страхового ринку в цілому, визначають специфіку взаємодії страховиків і страхувальників у процесі купівлі-продажу страхової послуги та під час задоволення потреби у страховому захисті.

Ціна страхової послуги виражається у страховому тарифі і складається на конкурентній основі під впливом попиту і пропонування.

Страхові організації в процесі розвитку страхового ринку повинні прагнути до розширення асортименту видів страхування, поліпшення кількості та якості страхових послуг, до стабілізації страхових тарифів. Цьому сприятиме не тільки конкуренція, а й співробітництво між страховиками в різноманітних формах, включаючи участь у перестраховуванні і формуванні гарантійних фондів на випадок банкрутства окремих страховиків.

За останні роки у страхуванні спостерігається зростання основних показників. Водночас не всі резерви вичерпано. У державі застраховано лише близько 10 % ризиків, тоді як у більшості розвинутих країн цей показник досягає 90—95 %. На думку спеціалістів, існуюча структура страхового ринку України не сприяє зміцненню соціального захисту громадян і забезпеченню внутрішніх інвестицій. Українські компанії передають іноземним до 90 % страхової премії під час страхування авіаційних і морських ризиків, ризиків здоров'я осіб, які від'їжджають за кордон, до 50 % — під час страхування великих майнових ризиків. Галузеву структуру страхового ринку України наведено на рис. 12.1, 12.2.

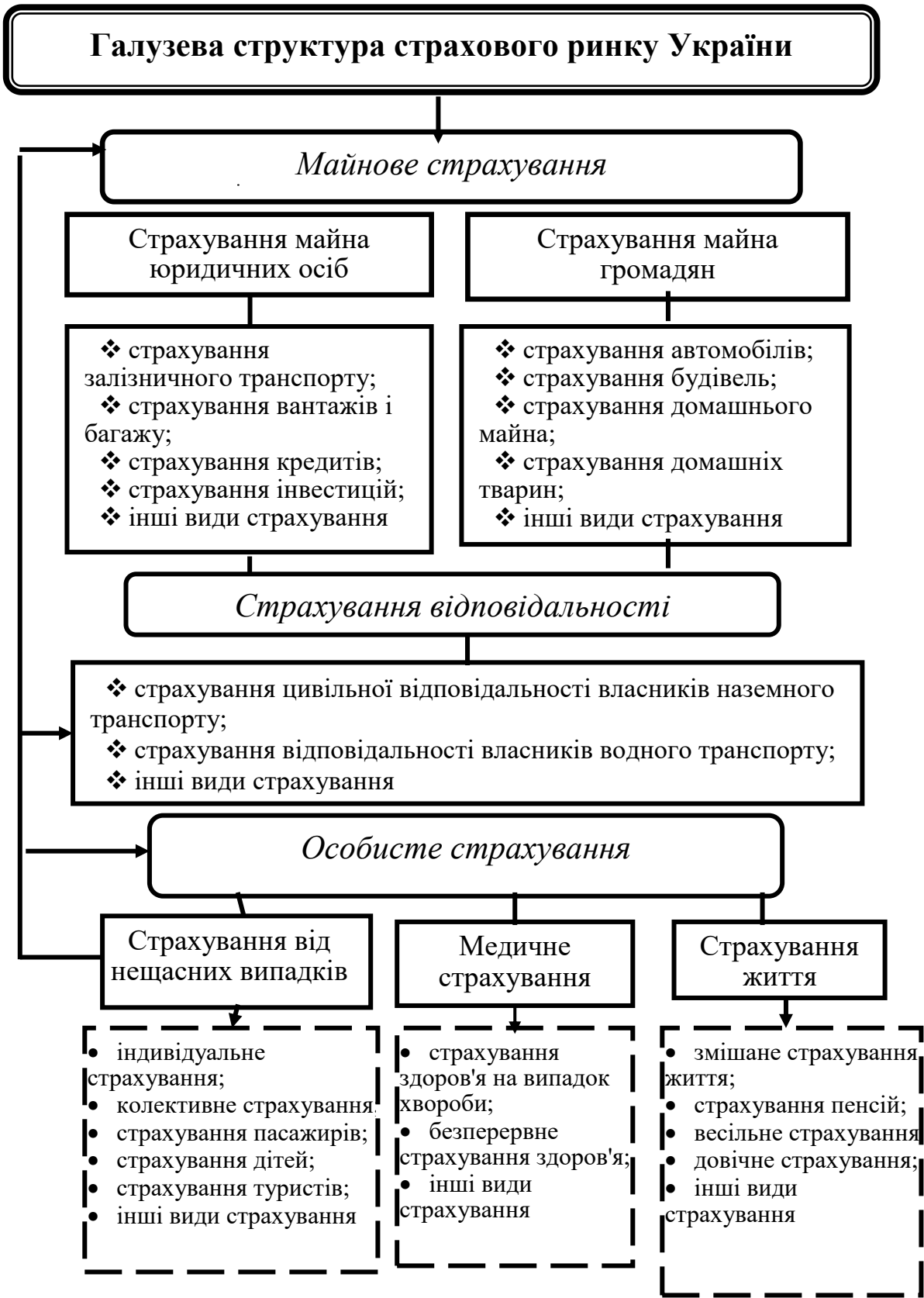

Рис. 12.1. Галузева структура страхового ринку України

Рис. 12.2. Інституційна структура страхового ринку України

Питання для самоконтролю

1. Які існують характерні ознаки економічної категорії страхування?
2. Назвіть функції, властиві страхуванню.
3. Хто визнається страховиком?
4. Хто визнається страхувальником?
5. У чому полягає монополізація страхової діяльності в Україні на сучасному етапі?
6. У чому полягає зміст державного регулювання страхової діяльності в Україні?
7. Які сегменти відносять до ринку особистого страхування в Україні?
8. Наведіть інституційну структуру страхового ринку України.
9. Наведіть галузеву структуру страхового ринку України.
10. Охарактеризуйте принципи, на яких базується функціонування страхового ринку.

Біржа – це храм найновіших язичників: їх боги – злитки золота; їх святі ікони – банківські білети або державні облигації; їх благочестиві дії – спекуляції, спрямовані на збільшення або зменшення фондів; їх показання – ліквідація.

М. Макаров

13. ФІНАНСОВИЙ РИНОК

13.1. Поняття фінансового ринку, його роль і місце в системі фінансово-економічних відносин

Функціонування ринкової економіки базується на функціонуванні різноманітних ринків, які можна згрупувати в два класи: ринки продукції (товарів, робіт, послуг) і ринки ресурсів (трудових, фінансових).

На ринку фінансових ресурсів зустрічаються, з одного боку, суб'єкти, у яких у процесі господарювання виникає потреба в коштах для розширення діяльності, а з іншого – суб'єкти, у яких накопичуються заощадження, що можуть бути використані для інвестицій. Саме на ринку фінансових ресурсів (фінансовому ринку) відбувається перелив коштів, при якому вони переміщуються від тих, хто має їх надлишок, до тих, хто потребує інвестицій.

На фінансовому ринку ті, що мають вільні фінансові ресурси, передають їх на різних умовах іншим учасникам ринку, які опосередковано через суб'єктів ринку або безпосередньо використовують залучені ресурси для фінансування різних галузей економіки, забезпечення потреб населення і потреб бюджетів різних рівнів. Фінансові ресурси надаються на умовах позики або на умовах співвласності, коли інвестор набуває прав власності на придбані за інвестовані кошти матеріальні чи нематеріальні активи.

Передача в користування фінансових ресурсів на фінансовому ринку оформляється тим чи іншим фінансовим інструментом. Якщо ресурси передаються на умовах позики, це

оформляється відповідними інструментами позики – борговими цінними паперами (облігаціями, векселями, ощадними сертифікатами тощо) або різними видами кредитних інструментів. Якщо інвестор вкладає кошти в акціонерний капітал, така операція оформляється інструментами власності – акціями. Платою за надані в позику ресурси виступає відсоток, а при безстроковому інвестуванні коштів в акціонерний капітал – прибуток у вигляді дивідендів.

На фінансовому ринку відбувається мобілізація тимчасово вільних коштів фізичних і юридичних осіб, їхній розподіл і перерозподіл на комерційній основі між різними секторами економіки. Цей ринок дозволяє відкласти поточне споживання, накопичити заощадження й направити їх у сферу підприємницької діяльності.

У літературі зустрічаються різні визначення фінансового ринку.

Фінансовий ринок – це:

- механізм перерозподілу капіталів між кредиторами і позичальниками за допомогою посередників на основі попиту й пропозиції на капітал;
- сукупність кредитно-фінансових інститутів, які направляють потоки коштів від власників до позичальників і назад;
- грошові відносини, що складаються у процесі купівлі–продажу фінансових активів під впливом попиту й пропозиції на позичковий капітал;
- загальне позначення ринків, де виявляються попит і пропозиція на різні платіжні засоби.

Усі ці визначення мають одне спільне, яким є визнання кругообігу фінансових ресурсів, у процесі якого в однієї частини суб'єктів накопичуються заощадження, а інша частина потребує додаткових коштів для функціонування та розвитку.

Фінансовий ринок вирішує такі завдання:

1) надає емітентам можливість мобілізувати внутрішні джерела фінансування і тимчасово вільні кошти для довгострокових інвестицій і задоволення інших потреб;

2) забезпечує перерозподіл капіталу між його учасниками, сприяючи концентрації фінансових ресурсів у найбільш рентабельних сферах економіки;

3) надає інвесторам (юридичним і фізичним особам) можливість сформувати свій інвестиційний портфель якнайкраще з погляду збереження капіталу і з метою отримання додаткового доходу.

Основними ознаками розвинутого фінансового ринку є:

➤ стабільність нормативно-правової бази;
➤ інформаційна прозорість операцій і учасників ринку (емітентів і інвесторів);

➤ досить велике коло учасників;

➤ високотехнічна інфраструктура.

Наявність цих ознак забезпечує швидке і ефективне залучення коштів фінансового ринку для задоволення різноманітних потреб.

Будучи оптимальним розподільчим механізмом, фінансовий ринок створює умови для вільного міжгалузевого обігу капіталів, дозволяє перетворювати заощадження в робочі інвестиції, сприяє зниженню витрат, що виникають у процесі руху капіталу.

13.2 Структура і функції фінансового ринку

Фінансовий ринок виконує ряд важливих функцій, основними серед яких є:

✓ забезпечення процесу розподілу фінансових ресурсів в економіці;

✓ трансформація бездіяльних коштів у позичковий капітал (позичковий капітал – це своєрідний товар, споживча вартість якого визначається здатністю продуктивно використовуватися позичальником, забезпечуючи останньому прибуток);

✓ забезпечення такої взаємодії покупців і продавців фінансових активів, у результаті якої встановлюються ціни на фінансові активи, що зрівноважують попит і пропозицію на них.

Фінансовий ринок сприяє знаходженню для кожного з кредиторів (позичальників) контрагента угоди, а також суттєво зменшує витрати на проведення операцій та інформаційних витрат.

Фінансовий ринок допомагає зустрітися продавцям і покупцям особливого товару – фінансових зобов'язань. На цьому ринку діють, з одного боку, індивіди, компанії, державні органи, які мають вільні кошти і згодні передати їх користувачу (продавцеві), а з другого – суб'єкти, які потребують фінансових коштів і готові платити за їх використання (покупці).

Структуру фінансового ринку можна визначити за різними ознаками:

1. *Фінансовий ринок як ринок фінансових ресурсів існує як сукупність взаємозалежних і взаємодоповнюючих ринків:*

- ✓ кредитного;
- ✓ валютного;
- ✓ ринку цінних паперів.

Кредитний ринок – це специфічна сфера економічних відносин, де об'єктом операцій виступає наданий на певних умовах у позику капітал.

Валютний ринок – це механізм, за допомогою якого встановлюються правові й економічні відносини між продавцями й покупцями валют.

Ринок цінних паперів – це сфера економічних відносин, що виникають з приводу купівлі-продажу цінних паперів.

2. *У структурі фінансового ринку виділяють:*

- ✓ ринок готівки;
- ✓ ринок короткострокових платіжних коштів, які виконують функції, подібні готівці (чеки, векселі);
- ✓ ринок валюти;
- ✓ ринок цінних паперів;
- ✓ ринок позикового капіталу, тобто ринок банківських кредитів.

3. Залежно від строку дії фінансових інструментів фінансовий ринок розглядають як сукупність грошового ринку й ринку капіталів.

Грошовий ринок – це ринок готівки, короткострокових кредитних операцій, валюти. На цьому ринку обертаються надійні короткострокові інструменти. Їхній рух обумовлений різницею в рівнях прибутку й ризику.

Ринок капіталів – це частина фінансового ринку, де формуються попит та пропозиція на середньостроковий і довгостроковий позиковий капітал.

Грошовий ринок у першу чергу підтримує ліквідність на фінансовому ринку, а ринок капіталів сприяє рентабельному використанню коштів.

4. З погляду джерел залучення коштів (умов передачі фінансових ресурсів у користування) **фінансовий ринок включає:**

✓ *боргові ринки або ринки позикового капіталу.* На ринку позикового капіталу фінансові ресурси передаються на умовах позики на визначений строк і під відсотки за допомогою боргових цінних паперів та кредитних інструментів;

✓ *ринки акціонерного капіталу.* На ринку акціонерного капіталу кошти вкладаються на невизначений строк. При цьому інвестор отримує право на частину прибутку у вигляді дивідендів, право співвласності на активи підприємства й повністю поділяє підприємницькі ризики з іншими акціонерами підприємства. За допомогою акцій інвестори мають можливість об'єднати кошти, вкласти їх у певний проект, а прибуток розподілити пропорційно вкладеним грошам.

Незалежно від трактування структури фінансового ринку, головною метою є розподіл надлишку коштів або заощаджень, їхня мобілізація і перерозподіл між сферами й секторами економіки.

За допомогою фінансового ринку відбувається трансформація вільних коштів у позичковий капітал.

Фінансовий ринок робить рівнодоступними грошові фонди для всіх його учасників (держави, підприємств, домогосподарств). Цей ринок забезпечує максимальне узгодження процесів нагромадження та інвестування як за обсягами, так і за структурою.

Одночасне існування різних складових фінансового ринку зі своїми специфічними властивостями, рівнем доходу й ризику дозволяє реалізувати різні методи і форми фінансових інвестицій, а також залучення капіталу, у тому числі за рахунок того, що ці ринки доповнюють один одного, забезпечуючи більш ефективний перерозподіл коштів. Окрім взаємного доповнення, окремі ринки, що належать до фінансового, конкурують один з одним. Конкуренція між ринками виражається в різному рівні доходу і ризику, що характеризують у кожний момент часу вкладення коштів у різні сектори фінансового ринку, у різні цінні папери.

Прикладом конкуренції ринків є тенденція, що спостерігається у країнах з розвинутим фінансовим ринком, до скорочення використання банківських кредитів крупними компаніями і віддання переваги виходу на ринок цінних паперів, що дозволяє отримати більш дешевий капітал.

13.3. Товари і суб'єкти фінансового ринку

Товарами фінансового ринку є гроші й цінні папери, що виступають об'єктом купівлі-продажу.

Гроші є специфічним видом товару, що обертається на фінансовому ринку. Розподіл, придбання і продаж грошового капіталу та цінних паперів через фінансовий ринок відбувається під впливом попиту і пропозиції залежно від очікуваного доходу й ризику інвестицій.

Цінні папери – основний товар фінансового ринку. Як інструмент фінансового ринку цінні папери являють собою документи – свідоцтва про боргові зобов'язання або права власності.

У ролі суб'єктів фінансового ринку із правового погляду виступають індивідуальні, інституціональні учасники й органи державного регулювання.

Індивідуальні учасники – це фізичні особи (громадяни даної держави, особи без громадянства й іноземні громадяни).

Інституціональні учасники – юридичні особи (підприємства, організації, товариства, компанії, фонди і т. п.).

Органи державного регулювання (органи законодавчої, виконавчої і судової влади).

Залежно від функцій, які виконують суб'єкти ринку, їх поділяють на основні та інфраструктурні.

Основні учасники своїми діями створюють ринок, підтримують рух фінансових інструментів і забезпечують стійкість і безперервність взаємодій на ньому.

Інфраструктурні учасники фінансового ринку повинні допомагати й прискорювати процеси взаємодії між основними учасниками, сприяти підвищенню ефективності і якості проведення операцій.

Головними суб'єктами фінансового ринку є домашні господарства, фірми й підприємства, фінансові інститути, держава.

Через фінансові інститути (банки, страхові компанії, цільові фонди) заощадження домогосподарств і підприємств надходять до інших суб'єктів господарювання і дають їм можливість задовольнити потребу в коштах для розширення своєї діяльності.

Держава відіграє важливу роль на фінансовому ринку. Свій вплив вона здійснює через управління відсотком, грошовою масою, кредитами, валютним курсом.

Суб'єкти фінансового ринку можуть виступати в ролі позичальника й інвестора. Фінансові інститути відіграють роль посередника.

Позичальники – юридичні й фізичні особи, які залучають кошти інших суб'єктів для розвитку своєї діяльності.

Інвестори – громадяни і юридичні особи, фірми, держави, які приймають рішення щодо вкладення особистих, позикових або залучених коштів в об'єкти інвестування.

Фінансові інститути – це посередники між позичальниками й інвесторами. До них належать банки й спеціальні небанківські установи (страхові й інвестиційні компанії, фінансові, пенсійні, ощадні фонди).

13.4. Характеристика грошового ринку

Грошовий ринок – частина фінансового ринку, на якій здійснюються переважно короткострокові (до одного року) депозитно-позичкові операції, що обслуговують головним чином рух оборотного капіталу фірм, короткострокових ресурсів банків, установ, держави й приватних осіб.

Інструментами грошового ринку є короткострокові казначейські зобов'язання, векселі, депозитні й ощадні сертифікати, короткострокові облігації.

Його основні інститути – банки, облікові установи, брокерські й дилерські фірми. Джерелом ресурсів є в основному кошти банків.

Основними позичальниками є підприємства, кредитно-фінансові інститути, держава, населення.

Короткострокові цінні папери на грошовому ринку більш ліквідні й характеризуються меншим коливанням цін, ніж на ринку капіталів, тому здійснення інвестицій на грошовому ринку менш ризикове, ніж на ринку капіталів.

Грошовий ринок є об'єктом державного регулювання. Держава використовує його ресурси для фінансування своїх видатків і покриття бюджетного дефіциту.

Розмір відсотків за користування капіталом визначається не вартістю позикових коштів, а їхньою споживчою вартістю – здатністю надавати позичальнику необхідні блага. Зміна рівня

відсоткової ставки за користування позиковими коштами зачіпає як грошову сферу, так і реальну економіку: виробництво, інвестиційну сферу, сферу обігу.

Зміна ставки відсотка впливає на попит на грошовому ринку: при збільшенні ставки попит знижується, а при зниженні – збільшується. Оскільки пропозиція грошей автоматично не веде до зміни ставки, на ринку порушується рівновага: при підвищенні ставки виникає надлишок грошей, що веде до інфляції, а при зниженні ставки – нестача грошей, що загрожує дефляцією. Таким чином, виникає потреба в державному контролі за рухом відсоткових ставок.

Більш того, рівень відсотка стає об'єктом державного регулювання, а відсоткова політика центрального банку держави – важливим інструментом грошово-кредитного регулювання.

Кон'юнктура грошового ринку залежить насамперед від таких чинників:

- ✓ циклічні зміни в економіці;
- ✓ темпи інфляції;
- ✓ особливості національної грошово-кредитної політики.

Грошовий ринок відображує попит на гроші і їхню пропозицію. Грошовий ринок слід розглядати як механізм відносин між юридичними особами, які мають потребу в коштах для розвитку, з одного боку, і організаціями й населенням, які можуть надати ці кошти, – з іншого.

Грошовий ринок поєднує три складові:

- обліковий ринок;
- валютний ринок;
- міжбанківський ринок.

Всі ці ринки виконують кілька функцій, у чому й полягає їхня схожість:

1) об'єднання дрібних заощаджень населення, держави, приватного бізнесу й створення великих фондів;

2) трансформація вільних коштів у позичковий капітал, що забезпечує зовнішні джерела фінансування підприємств;

3) передача частини коштів на міжбанківський ринок, що забезпечує стійкість кредитної системи, а також процес розширеного відтворення через надання опосередкованих позичок НБ-КБ, КБ-КБ, КБ-підприємство, населення;

4) надання позичок державним органам для вирішення термінових завдань, покриття бюджетного дефіциту. Таким чином, грошовий ринок дає можливість здійснювати нагромадження, оборот, розподіл і перерозподіл грошового капіталу між сферами економіки, одночасно це – синтез ринків різних коштів платежу.

Дисконтні ставки значною мірою визначаються ставкою центрального банку, оскільки останній регулює операції грошового ринку й розмір грошової маси в обігу.

Обліковий ринок – частина грошового ринку, де короткострокові кошти перерозподіляються між кредитними інститутами шляхом купівлі-продажу векселів та інших цінних паперів зі строком погашення, як правило, до одного року.

Інституціональну структуру облікового ринку утворюють:

- центральний банк;
- комерційні банки;
- спеціальні кредитні інститути.

Основними інструментами на обліковому ринку є банківські цінні папери: казначейські й комерційні векселі, інші короткострокові цінні папери (депозитні сертифікати, банківські акцепти, чеки).

Інструменти облікового ринку відрізняються високою ліквідністю і мобільністю. Обліковий ринок і його інститути допомагають підприємствам здійснювати фінансування на підставі короткострокового залученого капіталу – вексельних кредитів.

Тимчасово вільні кошти виникають у банків через відсутність необхідного попиту на фінансовому ринку або невигідні умови розміщення кредитних ресурсів серед клієнтів.

Міжбанківський ринок – частина грошового ринку, на якій тимчасово вільні кошти кредитних установ залучаються і розміщуються банками між собою переважно у формі міжбанківських депозитів на короткі строки (в основному 1, 3 і 6 місяців).

Міжбанківські депозити пов'язані з активними депозитними операціями банків, тобто вкладенням тимчасово вільних коштів одних банків в інші кредитні установи, у тому числі центральний банк.

Міжбанківські кредити є одним з основних джерел формування банківських ресурсів. Одержання кредиту в інших банках дає можливість поповнювати власні кредитні ресурси. При надлишку ресурсів банк розміщує їх на міжбанківському ринку, при нестачі – купує на ринку.

Валютний ринок – це частина грошового ринку, на якій здійснюються операції з купівлі-продажу валюти. Валютні ринки обслуговують внутрішній і міжнародний платіжний обіг, пов'язаний з оплатою грошових зобов'язань юридичних і фізичних осіб різних країн.

Валютні ринки – це офіційні центри, де відбувається купівля-продаж валют на основі попиту й пропозиції. Іншими словами, валютний ринок можна охарактеризувати як механізм, за допомогою якого встановлюються правові й економічні відносини продавців і покупців валюти.

Основними учасниками валютного ринку є:

- ✓ комерційні банки;
- ✓ валютні біржі;
- ✓ центральні банки;
- ✓ фірми, які здійснюють зовнішньоторгові операції;
- ✓ інвестиційні фонди;
- ✓ брокерські компанії;
- ✓ приватні особи.

Комерційні банки здійснюють основний обсяг валютних операцій. У банках мають рахунки інші учасники ринку і здійснюють з ними необхідні конверсійні операції. Банки немовби акумулюють (через операції з клієнтами) сукупні потреби ринку у валютних конверсіях, а також у залученні й розміщенні коштів і виходять з ними на інші банки. Окрім задоволення заявок клієнтів, банки можуть проводити операції і самостійно за рахунок власних коштів.

Валютні біржі. До функцій валютних бірж входить здійснення обміну валют для юридичних осіб і формування ринкового валютного курсу. Держава звичайно активно регулює рівень обмінного курсу, користуючись компактністю біржового ринку.

Центральні банки. До їхньої функції входить управління валютними резервами, проведення валютних інтервенцій, що впливають на рівень обмінного курсу, а також регулювання рівня відсоткових ставок по вкладах у національній валюті.

Фірми, які здійснюють зовнішньоторговельні операції, – компанії, які беруть участь у міжнародній торгівлі, мають стійкий попит на іноземну валюту (імпортери) і пропозицію іноземної валюти (експортери). При цьому ці організації прямого доступу на валютні ринки, як правило, не мають і здійснюють конверсійні й депозитні операції через комерційні банки.

Інвестиційні фонди представлені різного роду міжнародними інвестиційними, пенсійними фондами, страховими компаніями і трастами, здійснюють політику диверсифікованого управління портфелем активів, розміщуючи кошти в цінних паперах уряду і корпорацій різних країн.

Брокерські компанії. До їх функції входить зведення покупця і продавця іноземної валюти і здійснення між ними конверсійної операції.

Приватні особи – фізичні особи, які здійснюють широкий спектр неторговельних операцій у частині закордонного туризму, переказів заробітної плати, пенсій, гонорарів, купівлі й продажу іноземної валюти. Це найбільша чисельна група, яка здійснює валютні операції зі спекулятивними цілями.

Валютний ринок є важливою складовою фінансового ринку. Ступінь його розвитку безпосередньо впливає на стан і розвиток

економіки. Операції, проведені на валютному ринку, тісно пов'язані з комплексом операцій і станом грошового ринку й ринку капіталів.

Валютний ринок – це механізм, за допомогою якого встановлюються правові й економічні взаємини між покупцями й продавцями валют. Попит на іноземну валюту обумовлений залежністю національної економіки від імпорту й конвертованості цієї валюти.

Основою проведення валютних операцій на валютних ринках є міжнародна торгівля й пов'язані з нею послуги, а також міжнародний рух капіталу й кредитів.

Валютний ринок виконує такі функції:

- ✓ своєчасне здійснення міжнародних розрахунків;
- ✓ регулювання валютних курсів;
- ✓ диверсифікованість валютних резервів;
- ✓ страхування валютних ризиків;
- ✓ одержання прибутку учасниками валютного ринку у вигляді різниці курсів валют;
- ✓ здійснення валютної політики.

13.5. Ринок капіталів як джерело довгострокових фінансових ресурсів

Ринок капіталів – частина фінансового ринку, де формуються попит та пропозиція в основному на середньостроковий і довгостроковий позиковий капітал.

Ринок капіталів сприяє зростанню виробництва й збільшенню товарообігу, руху капіталів усередині країни, трансформації грошових заощаджень у капіталовкладення, відновленню основного капіталу.

Економічна роль цього ринку полягає в здатності об'єднати дрібні, розрізнені кошти й активно впливати на концентрацію і централізацію виробництва й капіталу.

Ринок капіталів забезпечує акумуляцію і перерозподіл грошових капіталів з метою забезпечення процесу відтворення,

на цьому ринку також відбувається емісія грошових знаків в обіг через систему кредитування.

Ринок капіталів включає ринок середньострокових і довгострокових банківських кредитів і ринок цінних паперів.

Ринок капіталів є головним джерелом довгострокових інвестиційних ресурсів для підприємств, банків, держави. Якщо грошовий ринок надає високоліквідні кошти в основному для задоволення короткострокових потреб, то ринок капіталів забезпечує довгострокові потреби у фінансових ресурсах.

Кредит є формою руху позикового капіталу. Основним його джерелом є кошти, що вивільняються у процесі відтворення:

- ✓ амортизаційні фонди підприємств;
- ✓ частина оборотного капіталу в грошовій формі;
- ✓ прибуток, що направляється на відновлення і розширення виробництва;
- ✓ грошові доходи;
- ✓ заощадження населення.

На ринку капіталів кредити надаються на строк більше одного року.

Основні учасники цього ринку:

- ✓ первинні інвестори, тобто власники фінансових ресурсів, які мобілізовані банками й перетворені в позиковий капітал;
- ✓ спеціалізовані посередники – кредитно-фінансові установи, які здійснюють безпосереднє залучення (акумулявання) коштів, перетворення їх у позиковий капітал і подальшу передачу позичальникам на зворотній основі за плату у формі відсотків;
- ✓ позичальники – юридичні й фізичні особи, а також держава, які мають потребу у фінансових ресурсах і готові заплатити посередникові за тимчасове їх використання.

Середньострокові кредити використовуються на цілі виробничого й комерційного характеру (наприклад, кредитування інноваційних проектів із середніми обсягами інвестицій). Довгострокові позики здійснюють в інвестиційних цілях. Для таких кредитів характерний великий обсяг необхідних ресурсів.

В Україні ринок довгострокових кредитів недостатньо розвинений через загальну економічну нестабільність і меншу

прибутковість порівняно з короткостроковими кредитними операціями.

Ринок цінних паперів (фондовий ринок) – це частина ринку капіталів, на якій обертаються специфічні фінансові інструменти – цінні папери.

Фондовий ринок сприяє переміщенню капіталу від інвестора, який має вільні кошти, до емітента цінних паперів. Ринок цінних паперів є активною частиною сучасного фінансового ринку й дає можливість реалізувати цілі емітентів, інвесторів і посередників.

Мета функціонування ринку цінних паперів – акумулювання фінансових ресурсів і забезпечення можливості їхнього перерозподілу шляхом здійснення учасниками ринку різних операцій з цінними паперами.

Ефективно працюючий ринок цінних паперів виконує важливу макроекономічну функцію, сприяючи перерозподілу інвестиційних ресурсів, забезпечуючи концентрацію їх у найбільш прибуткових і перспективних галузях.

Таким чином, ринок цінних паперів є каналом перетікання заощаджень в інвестиції. Одночасно цей ринок дозволяє зберігати й збільшувати свої заощадження.

13.6. Тенденції розвитку та поточний стан фінансового ринку України

До 2008 р. фінансовий сектор розвивався динамічно. Пройшовши в 1991 – 2001 рр. шлях початкового формування, українська фінансова система в період економічного зростання 2000-х рр. стала одним із найпривабливіших фінансових ринків Східної Європи. Політичні зміни в країні, а також привабливі економічні перспективи зумовили приплив міжнародних інвестицій і зростання фінансової системи України, банків і фінансових груп світового рівня.

Розвиток фінансового ринку мав дискретний і непропорційний характер. Випереджаючими темпами зростала банківська система, емісійна діяльність на ринку акцій, корпоративних облігацій, а також підвищувалися обсяги випусків цінних паперів інститутів спільного інвестування. Разом з тим

розвиток небанківського фінансового ринку в цей період було ускладнено відсутністю ефективного законодавства, систем регулювання та пруденційного нагляду. Така ситуація створювала реальну загрозу виникнення “фінансових пірамід”, стримувала розвиток ринку фінансових послуг і призводила до поглиблення кризи недовіри до фінансового ринку в цілому.

Доступ до відносно дешевих зовнішніх ресурсів, бурхливе зростання обсягів кредитування, у тому числі в іноземній валюті, і прагнення банків до збільшення їх ринкової частки призводили до прийняття додаткових ризиків і створення дисбалансів.

Одночасно слабкі кредитні стандарти банків разом із низьким рівнем фінансової грамотності населення в умовах стабільного курсу національної валюти і відсутності обмежень на кредитування в іноземній валюті спричинили прийняття домогосподарствами валютних ризиків, якими вони не мали змоги управляти. Накопичення дисбалансів призвело чи не до найбільших втрат як в економіці, так і у фінансовому ринку України під час глобальної кризи 2008 – 2009 рр.

Унаслідок падіння курсу гривні з 5 до більш ніж 8 грн за 1 дол. США, значно зросли неплатежі за кредитами в іноземній валюті, зменшилася вартість капіталу банків, що створило тиск на коефіцієнт достатності капіталу. Перед банківським сектором постала проблема ліквідності: близько 90 % банків призупинили кредитування, було введено заборону на дострокове зняття депозитів. Усе це супроводжувалося негативними тенденціями й у реальній економіці: у 2009 р. реальний ВВП знизився на 15 %, реальний наявний дохід населення – на 10 %, а рівень безробіття населення працездатного віку (за методологією МОП) підвищився до 9,6 %, вартість нерухомості (у доларовому еквіваленті) почала стрімко знижуватися.

У цих умовах прибутковість банківського ринку суттєво погіршилася – збитки банківської системи у 2009 р. становили 38,5 млрд грн. У цей період загальні активи небанківського фінансового ринку зростали. Серед чинників, які мали позитивний вплив на небанківський фінансовий сектор, можна виділити зростання активів інститутів спільного інвестування та підвищення ринкової вартості фінансових інструментів, зокрема

тих, які утримувалися страховими компаніями і недержавними пенсійними фондами.

У 2010-2013 рр. фінансова система відновлювалася: середньорічні темпи зростання банківських кредитів становили 6 %, а депозитів – 19 %, водночас кредитування небанківськими фінансовими установами набуло особливо активного розвитку – обсяг кредитів, наданих кредитними установами за цей період, збільшився у 2,2 разу, ломбардами – у 2,6 разу, фінансовими компаніями – у 18 разів. Фінансові показники банківського ринку в цей період були помірними, зокрема після трьох років збитковості банківська система стала прибутковою лише у 2012 р., але показник рентабельності капіталу залишався на низькому рівні. У небанківському фінансовому ринку відбувалося відновлення динамічного зростання активів, частка яких досягла 18 % фінансового ринку. Загальний обсяг активів становив 386,6 млрд грн на кінець 2013 р.

У 2014 р. перед фінансовою системою постали нові виклики. Внутрішні та зовнішні шоки, а також ескалація конфлікту на сході країни негативно вплинули на розвиток економіки, знизили довіру та розбалансували фінансові ринки на початку 2015 р. Економічна активність скоротилася. Як наслідок, знецінення національної грошової одиниці та зростання адміністративних цін інфляція споживчих цін у 2014 році прискорилося. Так, на кінець 2014 р. інфляція досягла 25 % річних з огляду на те, що гривня втратила майже половину своєї вартості відносно долара США.

Такі тенденції призвели до погіршення якості кредитного портфеля, що спричинило необхідність створення значних резервів. У 2014 р. відрахування в резерви банками стало визначальним чинником збитковості банківської системи. Ситуацію ускладнювала наявність низки обмежень, насамперед у податковій сфері та в судочинстві. Українські банки мають коротку відкриту валютну позицію, що наражає їх на валютний ризик. Одночасно клієнти банків також перебувають під підвищеним валютним ризиком.

Так, станом на кінець 2014 р. частка кредитів в іноземній валюті становила майже 50 %. В умовах подальшої девальвації валютний ризик клієнтів, у яких нема джерел надходжень

валютної виручки, трансформується в кредитний ризик для банків. Перед банками знову постала проблема нестачі ліквідності. За 2014 р. відтік депозитів у національній валюті становив 56,3 млрд грн (13.3 %), а в іноземній – 11,4 млрд дол. (37 %), причому у 2014 р. ця тенденція була більш тривалою, ніж під час попередньої кризи (табл. 13.1).

Ринок фінансових послуг залишається дуже фрагментарним з низькою капіталізацією через нестабільні умови ведення бізнесу, незахищеність права власності та низький рівень корпоративного управління.

Таблиця 13.1

Активи фінансового ринку України

Фінансові активи, млрд грн	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014 (дані за 9 місяців)
1	2	3	4	5	6	7	8
Фінансовий ринок	1454,1	1549,9	1737,6	1882,9	1967,1	2134,5	2482,3
Депозитні корпорації	1267,9	1322,3	1468,9	1584,0	1608,7	1747,9	2046,0
Небанківський фінансовий ринок	196,2	227,6	268,7	298,8	358,4	386,6	436,2
Інші фінансові посередники	98,5	114,3	142,3	180,3	224,7	250,1	293,1
Допоміжні фінансові організації	54,2	70,2	79,0	70,1	76,5	70,9	75,1
Страхові корпорації та недержавні пенсійні фонди	43,5	43,1	47,4	48,5	57,3	65,7	68,0

Продовження табл. 13.1

1	2	3	4	5	6	7	8
Структура, %							
Фінансовий ринок	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Депозитні корпорації	86,6	85,3	84,5	84,1	81,8	81,9	82,4
Небанківський фінансовий ринок	13,4	14,7	15,5	15,9	18,2	18,1	17,6
Інші фінансові посередники	6,7	7,4	8,2	9,6	11,4	11,7	11,8
Допоміжні фінансові організації	3,7	4,5	4,5	3,7	3,9	3,3	3,0
Страхові корпорації та недержавні пенсійні фонди	3,0	2,8	2,7	2,6	2,9	3,1	2,7
Відсоток ВВП							
Фінансовий ринок	154,4	169,7	160,5	144,6	139,4	146,7	163,4
Депозитні корпорації	133,7	144,8	135,7	121,7	114,0	120,1	134,7
Небанківський фінансовий ринок	20,7	24,9	24,8	22,9	25,4	26,6	28,7
Інші фінансові посередники	10,4	12,5	13,1	13,8	15,9	17,2	19,3
Допоміжні фінансові організації	5,7	7,7	7,3	5,4	5,4	4,9	4,9
Страхові корпорації та недержавні пенсійні фонди	4,6	4,7	4,4	3,7	4,1	4,5	4,5

Крім того, подальший розвиток фінансового ринку стримують:

- ✓ недосконалість ефективного механізму захисту прав споживачів і кредиторів;
- ✓ низький рівень розвитку інституційних інвесторів;
- ✓ обмеженість фінансових інструментів;
- ✓ складність процедур реструктуризації;
- ✓ недовіра та необізнаність роздрібного інвестора;
- ✓ відсутність належних пруденційних вимог і регулювання ринку небанківських фінансових послуг;
- ✓ недосконалість податкового законодавства;
- ✓ обмеження валютного законодавства.

Також на сьогодні для економіки країни характерні високий рівень доларизації, готівкових розрахунків і відсоткових ставок, що є наслідком насамперед непослідовної та неефективної державної економічної політики минулих років. Невідповідність економічної політики економічним реаліям протягом останніх років призвела до накопичення внутрішніх дисбалансів у всіх сферах економіки. Бюджетна підтримка неефективних галузей економіки, невважена цінова політика щодо енергоносіїв для домогосподарств, утримання штучного фіксованого валютного курсу – *усе це спричинило втрату конкурентоспроможності українських виробників, зростання дефіциту поточних операцій, суттєвий фіскальний дефіцит і нарощування державного боргу.*

Для того щоб досягти активного зростання в середньостроковому періоді, країні необхідно рішучо просуватися шляхом зміцнення макроекономічної та фінансової стабільності, а також запровадження широкомасштабних та амбіційних структурних реформ, які б забезпечили поліпшення бізнес-клімату, залучення більшого припливу інвестицій і підвищили конкурентоспроможність України. Здійснення ефективної монетарної та фінансової політики допоможе «заякорити» інфляційні очікування, а впровадження глибоких і комплексних фінансових та економічних реформ, які вирішать вкорінені проблеми, що занадто довго обтяжують перспективи розвитку країни, забезпечать повернення довіри до фінансового ринку і відновлять доступ до ринків капіталів для державного та приватного секторів, що зробить Україну привабливим об'єктом

для інвестицій і поліпшить перспективи країни на середньостроковий період.

13.7. Становлення міжнародного фінансового ринку

Міжнародні фінансові ресурси поділяють на офіційні і приватні, які формують борги, і ті, що боргів не створюють. Останніми є безповоротні позики (дарунки або гаранті), а також прямі іноземні інвестиції та частина портфельних інвестицій, вкладених в акціонерний капітал.

Міжнародний фінансовий ринок виник на основі інтеграційних процесів між національними фінансовими ринками. Інтеграція ринків окремих країн розпочалася приблизно в середині 1960-х рр. і згодом стала розвиватись прискореними темпами. Вона виявлялася в зміцненні зв'язків, розширенні контактів між національними фінансовими ринками, їх прогресуючому переплетенні. Банки почали надавати, а їхні клієнти одержувати фінансові послуги за межами країн, де вони розташовані, одночасно в декількох валютах. Розвиток процесу інтеграції національних фінансових ринків поступово призвів до початку їх глобалізації.

Головне призначення міжнародного фінансового ринку полягає в забезпеченні перерозподілу між країнами акумульованих фінансових ресурсів для сталого економічного розвитку світового господарства й одержання від цих операцій певного доходу.

Головною функцією міжнародного фінансового ринку є забезпечення міжнародної ліквідності, тобто можливості швидко залучати достатню кількість фінансових засобів у різних формах на вигідних умовах на наднаціональному рівні.

Таким чином, залучення ресурсів на міжнародному фінансовому ринку значно розширює фінансові можливості кожної країни і сприяє вирівнюванню економічного розвитку країн і створенню умов для підвищення суспільного добробуту.

Валютний ринок – це система економічних та організаційних відносин, пов'язаних з операціями купівлі-продажу іноземних валют і платіжних документів в іноземних валютах.

Існує чотири суб'єкти валютного ринку:

- 1) *державні установи*, основне місце серед яких займають центральні банки та казначейства окремих країн;
- 2) *юридичні та фізичні особи*, що зайняті в різних сферах зовнішньоекономічної діяльності;
- 3) *комерційні банківські установи*, які забезпечують валютне обслуговування зовнішніх зв'язків, особливо брокерські контори;
- 4) *валютні біржі* та валютні відділи товарних і фондових бірж.

На сьогодні сформувалися такі найбільші регіональні валютні ринки:

- *Європейський* (з центрами в Лондоні, Парижі, Франкфурті-на-Майні, Цюріху);
- *Американський* (з центрами в Нью-Йорку, Чикаго, Лос-Анджелесі, Монреалі);
- *Азіатський* (з центрами в Токіо, Гонконгу, Сінгапурі, Бахреїні).

Денний оборот на трьох найбільших валютних ринках світу (Лондон, Нью-Йорк, Токіо) становить на сьогодні понад 1500 млрд дол. США. Річний обсяг на світових валютних ринках сягає 250 трлн дол. США.

Специфічним міжнародним ринком валют країн Західної Європи є *ринок євровалют*, де операції здійснюються у валютах цих країн, а сам ринок євровалют є одним із секторів євроринку. Суб'єктами ринку євровалют виступають великі та середні банки країн Західної Європи і США та деякі транснаціональні корпорації цих регіонів.

Таким чином, *євровалютний ринок* – це автономний і незалежний оптовий ринок, де оперують, як правило, великими сумами. Він майже не піддається регулюванню, не підлягає національному законодавству, майже не оподатковується.

Основним функціональним простором зовнішніх позичкових ресурсів виступає міжнародний ринок позичкових капіталів. Це ринок грошових ресурсів, учасниками якого є іноземні стосовно даної країни юридичні й фізичні особи (нерезиденти).

Міжнародний ринок позичкових капіталів — це глобальна система акумулювання вільних фінансових ресурсів та їх надання позичальникам із різних країн приватними позикодавцями на принципах ринкової конкуренції.

Головним джерелом акумулювання грошових ресурсів виступають промислово розвинуті країни та їхні агенти. Вони ж є і головними одержувачами міжнародних фінансових ресурсів.

Значним і динамічним сегментом міжнародного ринку позичкових капіталів виступає ринок синдигованих позик, принципом діяльності якого є створення синдикатів, пулів або консорціумів для надання великих банківських кредитів.

Найбільшим одержувачем є США. Так, у 1996 р. Сполучені Штати отримали 56,2 % загального обсягу наданих позик, у 1997 р. — 62,3 % (Велика Британія — відповідно 11,2 і 10,1 %). Серед найбільших кредиторів можна назвати банки Бенілюксу, Великої Британії, Німеччини, Італії, Швейцарії і Японії.

Другим сегментом міжнародного ринку позичкового капіталу виступають ринки міжнародних середньострокових і довгострокових цінних паперів — бондів (облігацій), векселів, акцій, купівля національних облігацій нерезидентами та ін.

Міжнародні бонди, або облігації, поділяються на іноземні та євробонди. Іноземні бонди продаються за межами країни-позичальника, у національному фінансовому центрі й у валюті країни-позикодавця. На ринку євробондів випускаються і продаються облігаційні зобов'язання, виражені в євровалютах. До його складу входять євроемісія і вторинний ринок. Євробонди гарантуються або виносяться на ринок на користь позичальника синдикатом банків із різних країн і розміщуються в країнах, які відрізняються від валюти позики. Ринок євробондів не має національних кордонів. В обігу переважають бонди з фіксованою відсотковою ставкою, меншу частину загального обсягу складають бонди з плаваючою ставкою. Цей ринок розпочав свою діяльність у 1963 р.

Отже, у сьогоденних умовах лібералізації міждержавного обміну товарів, послуг і капіталів відбувається інтенсивний процес глобалізації фінансових ринків.

Питання для самоконтролю

1. Зміст поняття фінансового ринку, його роль і місце в системі фінансово-економічних відносин.
2. Назвіть структуру і функції фінансового ринку.
3. Охарактеризуйте поняття товарів і суб'єктів фінансового ринку.
4. Надайте характеристику грошового ринку.
5. У чому полягає сутність ринку капіталів як джерела довгострокових фінансових ресурсів?
6. Охарактеризуйте сутність тенденцій розвитку та поточний стан фінансового ринку України.
7. Сутність становлення міжнародного фінансового ринку.

Будь – яка держава, в обігу якої перебуває більше грошей, ніж у сусідніх країнах, має над ними перевагу доти, доки підтримує такий рівень.

Р. Кантільйон

14. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ

14.1. Економічна сутність і призначення міжнародних фінансів

Зарубіжна фінансова наука трактує фінанси взагалі досить широко, не обмежуючись конкретними чіткими рамками: де існують товар і гроші, там є й фінанси.

Визначаючи *міжнародні фінанси* як економічну категорію, можна стверджувати, що це фонди фінансових ресурсів, які утворилися на основі розвитку міжнародних економічних (ринкових) відносин і використовуються для забезпечення безперервності й рентабельності суспільного відтворення на світовому рівні та задоволення спільних потреб, які мають міжнародне значення.

З *інституційної точки зору* – це сукупність банків, валютних і фондових бірж, міжнародних фінансових інституцій, регіональних фінансово-кредитних установ, міжнародних і регіональних економічних організацій і об'єднань, через які здійснюється рух світових фінансових потоків.

У сфері міжнародних фінансів, крім *національних суб'єктів* – держави, підприємства, громадян, виділяються *наднаціональні суб'єкти* – міжнародні організації і міжнародні фінансові інституції. Суб'єктами міжнародних фінансів виступають також *приватні юридичні особи*, які беруть участь у кредитно-фінансових операціях: надання банками кредитних ресурсів, одержання кредитів, операції на міжнародних валютних ринках і ринках цінних паперів тощо.

Залежно від простору функціонування та природи суб'єктів міжнародні фінанси можна поділити:

- на *національно-державні* (не виходять за межі території однієї держави; не залучають іноземних суб'єктів; здійснюються на основі національного законодавства і мають виключно внутрішньонаціональний характер). До них можна віднести внутрішні міжбанківські перекази, розрахунки між підприємствами, внутрішньодержавні кредити тощо;

- *міжнародні* (характеризуються участю в них іноземного елемента). До них належать міждержавні й транснаціональні кредитно-фінансові відносини.

Рух міжнародних фінансів здійснюється такими основними каналами:

- валютні операції;
- валютно-кредитне і розрахункове обслуговування купівлі-продажу товарів (у тому числі і особливого товару – золота);
- операції з цінними паперами і різними фінансовими інструментами;
- зарубіжні інвестиції в основний і оборотний капітал;
- перерозподіл частки національного доходу через бюджет у формі допомоги бідним країнам і внесків держав до міжнародних організацій та ін.

Таким чином, об'єктивною основою становлення і розвитку міжнародних фінансів виступають закономірності міжнародного кругообігу функціонуючого капіталу, на одному полюсі якого виникають тимчасово вільні кошти, на іншому – постійно з'являється попит на них.

14.2. Місце і роль міжнародних фінансів у сучасній світогосподарській системі

Виникнення і розвиток міжнародних фінансів зумовлено глобалізацією економічних зв'язків, посиленням інтеграційних процесів в економічній, політичній і соціальній сферах.

Міжнародна фінансова система, з одного боку, обслуговує міждержавний рух товарів, послуг і, з іншого – відіграє самостійну роль, яка виявляється через функціонування міжнародних фінансових ринків.

Однією з новітніх тенденцій у розвитку міжнародних фінансів останнім часом є їх глобалізація, яка є складною,

багатоаспектною проблемою, у зв'язку з чим породжує численні наукові дискусії.

Потенційно процес глобалізації надає значні переваги як інвесторам, так і позичальникам, оскільки, надаючи суб'єктам ринку максимально різномірний вибір, дозволяє укласти більш ефективні, з точки зору їхніх потреб, угоди, а також завдяки глибині і високій ліквідності ринків швидко переключатися з одних операцій на інші, вчасно реагуючи на зміну фінансового доквілля в режимі реального часу.

В умовах глобалізації найповніше можуть реалізовувати свої інтереси тільки найрозвинутіші країни світу, і саме вони досить активно використовують наслідки цього процесу. У результаті мільярдні суми "гарячих грошей", акумульовані в кількох світових спекулятивних фондах, піддавшись чуткам і паніці про ймовірну втрату активів, миттєво можуть бути переведені з однієї валюти в іншу натисканням на клавіатуру комп'ютера, чим здатні розладнати валютну систему будь-якої країни.

Необхідно зауважити, що МВФ і Світовий банк продовжують висувати стереотипні стандартні вимоги до всіх без винятку країн світу, які користуються їх кредитами, і відповідне стереотипне пояснення неефективності використання країнами цих кредитів. Рекомендації МВФ передбачають існування до початку реформування бодай зародкових ринкових процесів і структур, як це мало місце в постсоціалістичних країнах Центральної Європи та Балтії. В умовах пострадянського простору такої бази нема, тому стратегія МВФ і Світового банку на пострадянському просторі потребує радикальної переоцінки. Критичне ставлення до діяльності МВФ характерне сьогодні й для певної частини економічних і політичних кіл України. Критика ґрунтується переважно на тому, що за відсутності реальних позитивних зрушень в економічному становищі країни-позичальниці остання фактично потрапляє в залежність від кредитора, який диктує не завжди виправдані умови.

Таким чином, світ стоїть сьогодні на порозі формування та утвердження нових правил гри, які, безперечно, зменшать значення стихійних сил ринку і підвищать регулятивну роль міжнародних фінансових інститутів і держав із метою зменшення впливу дестабілізуючого чинника міжнародних фінансів.

14.3. Формування світових фінансових центрів

Об'єктивною основою становлення міжнародного фінансового ринку стали розвиток міжнародного поділу праці, інтернаціоналізація суспільного виробництва, концентрація і централізація фінансового капіталу. Нині *міжнародний фінансовий ринок* – це величезні фінансові центри, які мобілізують і перерозподіляють у всьому світі значні обсяги фінансових ресурсів. У цих центрах здійснюється переважна більшість усіх міжнародних валютних, депозитних, кредитних і страхових операцій.

Найбільшими світовими фінансовими центрами є Лондон, Нью-Йорк, Токіо. Світовими фінансовими центрами, розташованими в Європі, виступають також Франкфурт-на-Майні та Цюрих, які виборюють першість у Лондона за операціями з золотом, а також Люксембург, на частку якого припадає 1/4 всіх євровалютних кредитів.

Для того щоб перетворитись у розвинутий міжнародний фінансовий центр, здатний обслуговувати зростаючі світові потоки капіталу між собою та іншими міжнародними, регіональними та місцевими фінансовими ринками, центр має володіти всіма необхідними елементами підтримки як своїх національних, так і міжнародних операцій. Ці елементи включають у себе:

- стійку фінансову систему і стабільну валюту;
- інститути, що забезпечують функціонування фінансових ринків;
- гнучку систему фінансових інструментів, які забезпечили б кредиторам різноманітність варіантів щодо затрат, ризику, прибутку, строків ліквідності та контролю;
- відповідну структуру і достатні правові гарантії, які здатні викликати довіру в міжнародних позичальників і кредиторів;
- людський капітал, що вільно володіє спеціальними фінансовими знаннями, як результат систематичного навчання і перепідготовки;
- здатність спрямовувати іноземний капітал через активні, всеохоплюючі й мобільні ринки – комплексні ринки, як

довгострокові, так і короткострокові, які надають позичальникам та інвесторам великі можливості;

- економічну свободу: фінансовий ринок не може існувати без свободи діяльності, споживання, накопичення й інвестування.

Таким чином, світові *фінансові центри* – це місце зосередження банків і спеціалізованих кредитно-фінансових інституцій, які здійснюють міжнародні валютні, кредитні, фінансові операції, реалізують угоди з цінними паперами та золотом.

14.4. Міжнародні економічні організації як суб'єкти міжнародних фінансів

Економічні організації системи ООН

Міжнародні організації — це створені на основі міжнародного договору і статуту для виконання певних функцій об'єднання суверенних держав, які мають систему постійно діючих органів, володіють міжнародною правосуб'єктністю і засновані відповідно до міжнародного права.

Найвідомішою такою організацією є *Організація Об'єднаних Націй (ООН)*, яка функціонує понад півстоліття. Економічна діяльність ООН включає в себе чотири головні напрями:

- вирішення загальних для всіх країн глобальних економічних проблем;
- сприяння економічному співробітництву держав із різними рівнями соціально-економічного розвитку;
- сприяння господарському розвитку країн, що розвиваються;
- вирішення проблем регіонального економічного розвитку.

Основними структурними підрозділами системи органів економічного і фінансового співробітництва в рамках ООН є три з шести головних органів, вказаних у Статуті: Генеральна Асамблея, Економічна і Соціальна Рада та Секретаріат.

Генеральна Асамблея (ГА) згідно з відповідними статтями Статуту несе відповідальність за виконання функцій ООН у сфері міжнародного співробітництва і керівництво конкретною діяльністю у цій сфері Економічної і Соціальної Ради. Головне завдання Асамблеї — служити вищим форумом у рамках

Організації для обговорення найбільш важливих, ключових проблем економічного характеру.

Економічна і Соціальна Рада (ЕКОСОП) є другим за старшинством органом у системі економічного механізму ООН і по суті координує всю діяльність Організації в соціально-економічній сфері. Членами Ради є 54 країни — члени ООН, яких обирає Генеральна Асамблея ООН, причому 5 постійних членів Ради Безпеки є незмінними членами Ради. У діяльності Ради можна виділити три головні функції. Вона виступає як:

- відповідальний спеціалізований форум держав у рамках ООН для кваліфікованого обговорення міжнародних економічних і соціальних проблем і розроблення принципової політичної лінії;
- координатор всієї діяльності ООН з економічних і соціальних питань і діяльності спеціалізованих установ ООН;
- організатор підготовки кваліфікованих досліджень із загальних і спеціальних проблем економічного і соціального розвитку та міжнародного співробітництва.

Секретаріат ООН — третя основна ланка в системі органів економічного співробітництва. Це адміністративно-виконавчий орган, який обслуговує нормальне функціонування інших ООНівських інститутів та установ і виконує конкретні доручення. Переважна більшість співробітників центрального апарату працюють на економічну службу. До складу економічного апарату ООН входять також декілька спеціальних підрозділів, найбільшим з яких є Департамент з економічних і соціальних питань.

Крім вищеназваних трьох головних органів економічного і фінансового співробітництва, у рамках ООН успішно функціонують й інші організації ООН, діяльність яких у сфері економічних і фінансових відносин досить активна і помітна. Серед них — Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО), Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) і регіональні економічні комісії.

14.5. Міжнародні та регіональні економічні структури

Однією з основних міжнародних економічних організацій є *Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР)*.

Основними напрямками діяльності ОЕСР є сприяння ефективному використанню економічних і фінансових ресурсів, дослідженням і професійній підготовці в галузі науки і техніки; проведення політики забезпечення економічного зростання, а також внутрішньої і зовнішньої фінансової стабільності; зменшення або усунення перешкод на шляху обміну товарами, послугами, а також поточних платежів, подальша лібералізація руху капіталів; сприяння розвитку країн, що розвиваються.

Організація країн — експортерів нафти (ОПЕК) була створена в 1960 р. на конференції в Багдаді.

Головна мета діяльності ОПЕК — координація й уніфікація нафтової політики країн-членів і захист їхніх інтересів, у тому числі шляхом забезпечення їм сталих доходів; забезпечення стабільності цін на світовому ринку нафти і постачання нафтою країн-споживачів; забезпечення одержання справедливих доходів інвесторами від капіталовкладень у нафтову промисловість; забезпечення охорони навколишнього середовища; співробітництво з країнами — нечленами ОПЕК з метою реалізації ініціатив щодо стабілізації світового ринку нафти.

До групи регіональних багатосторонніх економічних організацій належить *НАФТА — Північноамериканська зона вільної торгівлі*. На регіональному рівні ця організація має унікальні, найдетальніше розроблені й реально діючі інструменти в галузі інвестиційної політики разом із ліквідацією бар'єрів на шляху торговельного обміну товарами та послугами.

Серед регіональних економічних організацій, у яких бере участь Україна, слід виділити *Чорноморське економічне співтовариство (ЧЕС)*, яке офіційно засноване на початку 1988 р., а фактично почало функціонувати з 1992 р. У складі цієї організації 11 країн-членів: Азербайджан, Албанія, Болгарія, Вірменія, Греція, Грузія, Молдова, Російська Федерація, Румунія, Туреччина, Україна. Секретаріат ЧЕС знаходиться у Стамбулі.

Основні напрями діяльності ЧЕС в економічній і фінансовій сферах: розвиток багатостороннього і двостороннього співробітництва в погоджених галузях; розширення диверсифікації співробітництва; поліпшення умов для підприємницької діяльності й стимулювання індивідуальних і колективних ініціатив підприємств і фірм; сприяння розвитку підприємництва

шляхом стимулювання співробітництва між малими і середніми підприємствами, інвесторами, підприємцями і промисловцями.

Іншою міжнародною економічною організацією субрегіонального характеру, у діяльності якої бере участь Україна, є *Співдружність Незалежних Держав* (СНД), заснована в 1991 р. Членами СНД є 12 країн: Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Російська Федерація, Таджикистан, Туркменія, Узбекистан, Україна.

У 1993 р. країни — члени СНД підписали Угоду про створення Економічного союзу, яка передбачає вільний рух товарів, послуг, капіталів і робочої сили; здійснення погодженої політики в таких сферах, як грошово-кредитні відносини, бюджети, ціни й оподаткування, валютні питання і митні збори; заохочування вільного підприємництва та інвестицій; підтримка виробничої кооперації і налагодження прямих зв'язків між підприємствами і галузями; узгодження господарського законодавства.

Ні в угоді про митний союз, ні в угоді про наміри, ні, тим більше, у Договорі про Співтовариство Україна участі не бере.

14.6. Особливості функціонування фінансової системи ЄС

Однією з найхарактерніших особливостей функціонування фінансової системи Європейського Союзу є те, що, на відміну від інших міжнародних економічних організацій, ЄС має самостійний бюджет, який об'єднує переважну частину спільних фінансових фондів. Бюджет ЄС — основна фінансова база інтеграційних заходів у межах Союзу, важливий інструмент наднаціонального регулювання економіки країн-учасниць. Створення власної фінансової бази — безпрецедентний випадок в історії створення інтеграційних угруповань.

Щодо національних бюджетів країн-учасниць ЄС, то практично з самого початку діяльності Співтовариства, згодом Союзу, було поставлено завдання гармонізації й уніфікації національних бюджетів, яке вимагало:

- наближення й уніфікації бюджетної документації, статистики і процедури;
- вирівнювання частки бюджетних доходів у ВВП;

- гармонізації структур бюджету;
- координації бюджетної політики;
- гармонізації податків і податкової політики.

Успішному функціонуванню фінансової системи ЄС активно сприяє діяльність Європейського інвестиційного банку (ЄІБ) і створених у його рамках фондів: Європейського інвестиційного фонду (ЄІФ), Тимчасового Единбурзького фонду кредитування (ЕФК) та Премії ЄІБ, а також Європейського фонду розвитку (ЄФР).

Європейський інвестиційний банк (European Investment Bank) — головний інвестиційний інститут Європейського Союзу, був створений у 1958 р. відповідно до Римського договору, підписаного в 1957 р. Статут ЄІБ є частиною Договору про Європейський Союз, а Банк — фінансово автономною і юридично самостійною організацією в рамках Союзу. Головні завдання банку визначаються на основі рішень Європейської ради. Із 15 членів ЄС до складу ЄІБ не входить лише Франція.

Європейський інвестиційний банк має відділення в Римі (Італія), Афінах (Греція), Лісабоні (Португалія), Лондоні (Велика Британія), Мадриді (Іспанія) і представництво в Брюсселі.

14.7. Міжнародні фінансові інституції

Міжнародний валютний фонд (МВФ) — міжнародна наднаціональна валютно-кредитна організація, що має статус спеціалізованої представницької установи Організації Об'єднаних Націй. МВФ розпочав свою діяльність з березня 1947 р. Місцеперебування — Вашингтон.

За Статутом, метою створення МВФ було сприяння міжнародному валютному співробітництву і стабілізації валют, створення багатосторонньої системи платежів і розрахунків, підтримування рівноваги платіжних балансів країн-членів Фонду, вжиття системи заходів, спрямованих на регулювання валютних курсів, підвищення ступеня конвертованості валют, надання короткострокових кредитів країнам-членам Фонду для покриття тимчасового дефіциту їхніх платіжних балансів, на ліквідацію валютних обмежень, організацію консультативної допомоги з фінансових та валютних питань.

Керівні органи Фонду — Рада управляючих, Директорат, Секретаріат. Вищим органом є Рада управляючих, яка приймає до Фонду нових членів, затверджує зміни паритетів валют країн-учасниць, переглядає квоти, розподіляє чистий прибуток Фонду. Директорат займається поточним регламентуванням діяльності цієї організації.

Завдяки членству в МВФ Україна може отримувати досить вагомі кредити для структурної перебудови економіки та стабілізації валюти і залучати іноземні інвестиції. Так, на початку 1999 р. Україна отримала чергові транші за кредитними лініями від МВФ на суму 77,8 млн дол. США. Загалом за останні роки від Міжнародного валютного фонду Україна одержала 2,7 млрд дол. США.

Після рішення Міжнародного валютного фонду збільшити загальний обсяг внесків країн-членів з 66,4 млрд СПЗ (близько 93 млрд дол. США) до 212 млрд СПЗ (близько 297 млрд дол. США) квота України зросте з 997,3 млн до 1372 млн СПЗ (1921 млн дол. США).

Збільшення сумарних ресурсів МВФ і квоти України дасть змогу розраховувати на відповідне збільшення фінансової допомоги з боку МВФ, оскільки загальний обсяг кредитів Фонду прямо прив'язаний до розміру квоти країни-позичальниці МВФ. І хоча частка квоти України в сумарному обсязі квот Фонду дещо зменшиться у відсотковому обчисленні (з 0,690 до 0,647 %), у кількісному вираженні вона зросте і буде на 0,001 % більшою за квоту Польщі (0,646 %).

У 1944 р. на Міжнародній валютно-фінансовій конференції в Бреттон-Вудсі, крім МВФ, було утворено *Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР)*. Місцеперебування його — Вашингтон. Це одна з найбільших у світі міжнародних фінансово-кредитних установ, яка надає довгострокові кредити під державні програми тільки урядам і центральним банкам країн-членів. Членами МБРР можуть бути тільки члени МВФ.

Прийнято вважати, що МБРР є головною складовою Світового банку (СБ), до складу якого також входять Міжнародна асоціація розвитку (МАР), Міжнародна фінансова корпорація (МФК); Багатостороннє агентство з гарантій інвестицій (БАГІ) і

Міжнародний центр із врегулювання інвестиційних суперечок (МЦВІС).

МБРР на початку своєї діяльності був призначений, за його Статутом, надавати потерпілим від війни країнам довгострокові кредити для відбудови їхньої економіки, а також гарантувати приватні інвестиції за кордоном. Нині Банк надає технічну та фінансову допомогу більше ніж 100 країнам світу, які є членами Міжнародного валютного фонду.

Позики МБРР надаються, як правило, на термін 15—20 років і мають п'ятирічний пільговий період. Ці позики надаються країнам, які продемонстрували певне економічне зростання та соціальний прогрес.

Загалом за останні роки Україна одержала від Світового банку 1,5 млрд дол. США.

Міжнародна асоціація розвитку (МАР) була створена як філія МБРР у 1960 р. з метою зберегти вплив розвинутих західних держав на країни, що розвиваються. МАР надавала безвідсотковий кредит на строк до 50 років (з 1986 р. строк надання кредитів скорочено до 40 років для найменш розвинутих країн і до 35 років — для інших країн "третього світу"). Погашення кредитів починається з 11-го року після початку їх використання. Кредити надаються урядам і приватним організаціям країн, що розвиваються, без відсотків. Кредити МАР призначені найбільш біднішим і найменш платоспроможним країнам і виділяються з урахуванням розмірів їх території, річного доходу на душу населення, ступеня ефективності економічної політики.

Членами МАР сьогодні є 159 країн світу.

Міжнародна фінансова корпорація (МФК) була створена в 1959, її мета — заохочування розвитку приватних підприємств у країнах, що розвиваються. МФК надає кредити високорентабельним приватним підприємствам без гарантії уряду на строк від 5 до 15 років за умови, що частину акцій компанії-позичальники продають МФК. Рівень відсоткових ставок відповідає існуючим на міжнародних фінансових ринках.

Міжнародний центр із врегулювання інвестиційних суперечок (МЦВІС) заснований у 1966 р. і призначений для сприяння зростанню потоків міжнародних інвестицій шляхом надання послуг з арбітражного розгляду і врегулювання

суперечок між урядами й іноземними інвесторами; надання консультативних послуг; проведення наукових досліджень; надання інформації про інвестиційне законодавство. Послугами МЦВІС сьогодні користуються 119 країн-членів цієї організації.

Специфічною міжнародною валютно-фінансовою організацією є заснований у 1930 р. Банк *міжнародних розрахунків* (БМР) з головною конторою у місті Базелі (Швейцарія). Він був створений як акціонерне товариство центральними банками Бельгії, Великої Британії, Італії, Німеччини, Франції, Японії і групою банків США. Статутний капітал БМР формується за рахунок продажу акцій центральним банкам країн-учасниць і на відкритому валютному ринку. Одночасно він, за Гаазькою угодою, був заснований як міжнародна організація, діяльність якої регулюється міжнародним правом і яка користується привілеями й імунітетами, необхідними для виконання своїх функцій. Банк не є об'єктом швейцарського законодавства про компанії. Фактично Банк міжнародних розрахунків має статус міжнародного банку, який координує дії національних центральних банків.

14.8. Регіональні фінансово-кредитні установи

Регіональні фінансово-кредитні організації в межах Західної Європи, Латинської Америки, Африки, Південно-Східної Азії та в регіоні колишнього СРСР (нині СНД) створюються поступово, відповідно до певних етапів розвитку світогосподарських зв'язків та інтенсивності інтеграційних процесів.

Вище вже йшлося про заснований у 1958 р. *Європейський інвестиційний банк* (ЄІБ). Він функціонує як фінансово автономна і юридично самостійна організація в рамках ЄС. Його створено з метою:

- сприяння збалансованому і стабільному розвитку спільного ринку в інтересах Співтовариства;
- надання позик і гарантій на некомерційній основі для поліпшення фінансування в усіх секторах економіки.

У 1991 р. розпочав свою діяльність новий регіональний міжнародний банк — *Європейський банк реконструкції та розвитку* (ЄБРР), засновниками якого стали 40 країн світу. Місцеперебування його — Лондон.

Основними функціями банку є підтримка проведення країнами-членами структурних і галузевих економічних реформ, включаючи демонополізацію, децентралізацію і приватизацію, з метою більш повної інтеграції їхніх господарських структур у світову економіку.

У 1992 р. декілька країн-членів Банку створили *Багатосторонній інвестиційний фонд (БІФ)*, який почав функціонувати в 1993 р. Його головна мета — сприяти інвестиційній програмі в регіоні шляхом надання позик і субсидій у невеликих розмірах. Програма роботи Фонду розрахована на 5 років.

Іншу структуру Банку — *Міжамериканську інвестиційну корпорацію (МІК)* створено як його автономну філію з метою сприяння економічному зростанню регіональних країн, що розвиваються, шляхом заохочування створення і модернізації приватних підприємств, особливо малих і середніх.

Азіатський банк розвитку (АзБР) надає позики державним організаціям і приватним підприємствам з розрахунку 6,75 % річних.

Органами управління АзБР є Рада керуючих, що складається з представників усіх країн-учасниць, і Правління (Рада директорів). Членами АзБР є 40 країн азіатського регіону та 16 нерегіональних країн.

Діяльність з кредитування ведеться у двох основних формах: звичайне кредитування за рахунок ресурсів Банку і спеціальні операції, які фінансуються спеціальними фондами. АзБР здійснює також спільне фінансування з офіційними, комерційними та експортно-імпортними організаціями.

Африканський банк розвитку (АфБР) був створений відповідно до угоди, підписаної в 1963 р., яка набрала чинності в 1964 р.

Основною метою створення АфБР було сприяння економічному розвитку й соціальному прогресу регіональних держав-членів АфБР; фінансуванню інвестиційних програм і проектів; мобілізації ресурсів шляхом організації спільного фінансування, що здійснюється Банком разом з дво- і багатосторонніми інститутами розвитку; заохоченню державних і

приватних інвестицій; наданню необхідної технічної допомоги в підготовці проектів розвитку.

З метою поповнення фінансових ресурсів Африканського банку розвитку в 1972 р. було створено *Африканський фонд розвитку (АФР)*, де 50 % голосів належить АфБР, хоча частка його капіталу у Фонді становить лише 2,8 %. До складу АфБР входить 26 країн світу.

Банк розвитку держав Центральної Африки (БРДЦА) виник у 1975 р. згідно з Договором про створення Митного й економічного союзу Центральної Африки. Його членами є 6 африканських країн і 5 інших акціонерів, у складі яких Німеччина, Франція, Кувейт, Африканський банк розвитку та Банк держав Центральної Африки.

У своїй діяльності головну увагу Банк приділяє фінансуванню проектів розвитку промисловості, енергетики, інфраструктури, транспорту, телекомунікацій і сільського господарства, а також фінансуванню досліджень. У 1989 р. країни-члени Банку створили Спеціальний фонд розвитку сільських районів з метою поліпшення системи фінансування базових проектів розвитку сільських районів.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає економічна сутність і призначення міжнародних фінансів?

2. Охарактеризуйте місце і роль міжнародних фінансів у сучасній світогосподарській системі.

3. Охарактеризуйте сутність та особливості формування світових фінансових центрів.

4. Назвіть особливості міжнародних економічних організацій як суб'єктів міжнародних фінансів.

5. Назвіть особливості міжнародних і регіональних економічних структур.

6. У чому полягають особливості функціонування фінансової системи ЄС?

7. У чому полягають особливості функціонування міжнародних фінансових інституцій?

8. У чому полягають особливості функціонування регіональних фінансово-кредитних установ?

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ КОНТРОЛЮ РІВНЯ ЗАСВОЄННЯ ПРОГРАМИ З КУРСУ ДИСЦИПЛІНИ «ФІНАНСИ»

1. Предмет науки про фінанси. Суб'єкти й об'єкти фінансових відносин.
2. Характеристика фінансів як історичної категорії, передумови їх виникнення.
3. Фінанси як економічна категорія: визначення, ознаки, зв'язок з грошима.
4. Фінансові категорії.
5. Зв'язок фінансів з іншими вартісними економічними категоріями (ціною, заробітною платою, кредитом).
6. Функції фінансів, їх зв'язок. Дискусійні питання щодо функцій фінансів.
7. Суспільне призначення фінансів і їх об'єктивна необхідність.
8. Вплив фінансів на суспільне виробництво (якісний і кількісний вплив, напрями впливу) і їх роль у ринковій економіці.
9. Сутність, склад і характеристика фінансової системи за її внутрішньою будовою.
10. Взаємозв'язок між сферами і ланками фінансових відносин.
11. Сутність, склад і характеристика фінансової системи за її організаційною структурою.
12. Органи управління та інституції фінансової системи: склад, функції і зв'язок зі сферами і ланками фінансової системи.
13. Поняття і завдання фінансової політики, її зв'язок з економічною політикою. Фінансова стратегія і фінансова тактика.
14. Характеристика типів фінансової політики.
15. Зміст напрямів фінансової політики. Характеристика сучасної фінансової політики України за її окремими напрямками.
16. Фінансова політика в умовах фінансової кризи. Стабілізація фінансового стану в Україні та шляхи її забезпечення.
17. Поняття фінансового механізму і його складові елементи.
18. Зв'язок фінансового механізму з господарським механізмом і фінансовою політикою.
19. Фінансові методи впливу на соціально-економічний розвиток держави.

20. Характеристика форм фінансового забезпечення розширеного відтворення.

21. Фінансове регулювання як підсистема фінансового механізму. Методи фінансового регулювання.

22. Фінансове планування: сутність, завдання, принципи і методи. Роль фінансового планування під час переходу до ринку.

23. Зміст і призначення фінансового контролю, його об'єкти і суб'єкти. Функції суб'єктів фінансового контролю.

24. Характеристика видів, форм і методів фінансового контролю.

25. Система фінансових планів, їх характеристика.

26. Управління фінансами і його види. Об'єкти і суб'єкти управління, функції останніх. Менеджмент державних фінансів.

27. Фінансовий менеджмент підприємницьких структур.

28. Податковий менеджмент.

29. Характеристика фінансових важелів і стимулів як складових фінансового механізму. Фінансові показники.

30. Фінансові норми і нормативи. Фінансові стимули.

31. Правове регламентування фінансових відносин і фінансової діяльності.

32. Сутність фінансів підприємств, їх функції та принципи організації.

33. Внутрішні та зовнішні фінансові відносини суб'єктів господарювання.

34. Порядок розподілу грошових надходжень від реалізації продукції, робіт і послуг.

35. Поняття фінансових ресурсів підприємств, характеристика їх складу.

36. Джерела формування фінансових ресурсів новостворюваних і функціонуючих підприємств.

37. Класифікація фінансових ресурсів.

38. Поняття доходів і витрат підприємства, їх класифікація.

39. Фінансові результати діяльності підприємств і макро- і мікроекономічні чинники, які їх визначають.

40. Особливості фінансів установ і організацій соціальної сфери.

41. Характеристика методів організації фінансової діяльності підприємств (принципи, мета, зміст і роль кожного методу).

42. Особливості організації і функціонування фінансів підприємств різних форм власності та видів діяльності.
43. Сутність державних фінансів, їх призначення і роль. Становлення і розвиток державних фінансів України.
44. Фінансові ресурси держави, їх склад і джерела формування. Фінансові методи державного регулювання економіки.
45. Об'єктивна необхідність, сутність і функції податків.
46. Класифікація податків за різними ознаками. Характеристика податків, виділених у процесі їх класифікації.
47. Прямі і непрямі податки, їх сутність, переваги і недоліки. Елементи системи оподаткування.
48. Взаємозв'язок між такими поняттями, як податки, податкова система і податкова політика.
49. Сутність і наукові принципи побудови податкової системи. Податкова система України, її характеристика і принципи побудови.
50. Становлення та розвиток податкової системи України, її сучасний стан.
51. Економічний зміст, форма і матеріальне втілення бюджету. Відмінності бюджету від інших ланок фінансової системи.
52. Функції бюджету як економічної категорії.
53. Місце бюджету в розподілі вартості ВВП і шляхи його впливу на цей розподіл.
54. Державний бюджет як універсальний інструмент контролю і основний фінансовий план держави.
55. Роль бюджету в соціально-економічному розвитку держави. Бюджетна система: поняття, склад, принципи побудови.
56. Ієрархічна будова бюджетної системи України. Бюджетний устрій, його сутність і основи.
57. Критерії розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи.
58. Міжбюджетні відносини і необхідність їх регулювання. Міжбюджетні трансферти. Зміст кожного з їх видів і практика використання в Україні.
59. Бюджетна резолюція, її зміст і призначення. Поняття бюджетного процесу і його етапи (зміст кожного, задіяні органи і їх функції).

60. Бюджетні права органів законодавчої і виконавчої влади (Верховна Рада України, Президент України, місцеві Ради народних депутатів, Кабінет Міністрів України, фінансові управління і відділи місцевих Рад).

61. Казначейська система виконання Державного бюджету. Економічна сутність бюджетних доходів і видатків, форми їх вияву і матеріального втілення.

62. Взаємозв'язок бюджетних доходів і видатків з державними доходами і видатками.

63. Роль доходів і видатків Державного бюджету в соціально-економічному розвитку країни.

64. Чинники, які визначають склад бюджетних доходів і вибір джерел їх формування.

65. Чинники, які визначають склад і структуру видатків бюджету. Класифікація бюджетних доходів.

66. Джерела формування доходів Державного бюджету. Аналіз тенденцій, які простежуються в дохідній частині Державного бюджету України.

67. Загальний і спеціальний фонди Державного бюджету України.

68. Класифікація бюджетних видатків. Характеристика структури видатків Державного бюджету України.

69. Аналіз тенденцій, які простежуються у видатковій частині Державного бюджету України.

70. Секвестр: зміст поняття, мета і умови проведення. Захищені статті Державного бюджету України.

71. Бюджетне фінансування: сутність поняття, принципи і форми бюджетного фінансування.

72. Бюджетний дефіцит: сутність, причини виникнення і заходи щодо зменшення його розміру. Поняття касового дефіциту бюджету.

73. Джерела фінансування бюджетного дефіциту, економічні наслідки їх застосування.

74. Поняття місцевих фінансів, їх склад і призначення. Складові елементи фінансів місцевих органів влади.

75. Об'єкти і суб'єкти місцевих фінансів. Економічна сутність, форма прояву і матеріальний зміст місцевих бюджетів.

76. Ієрархічна будова місцевих бюджетів. Склад і структура доходів місцевих бюджетів. Власні і передані доходи.

77. Склад і структура видатків місцевих бюджетів. Поточні видатки і видатки розвитку.

78. Зміцнення фінансової незалежності місцевого самоврядування в Україні.

79. Необхідність створення та призначення державних цільових фондів. Принципи їх організації.

80. Сутність державного кредиту, його необхідність і роль у формуванні фінансових ресурсів держави. Відмінності державного кредиту від банківського.

81. Функції державного кредиту.

82. Види і форми державного кредиту, їх зміст і характеристика. Класифікація державних позик.

83. Поняття державного боргу. Поточний і капітальний державний борг. Вплив державного боргу на фінансову безпеку держави.

84. Методи управління державним боргом, їх характеристика.

85. Зовнішній і внутрішній державний борг України: склад, причини виникнення, наслідки існування та заходи щодо його скорочення.

86. Обслуговування державного боргу.

87. Економічна необхідність, передумови виникнення і роль страхування. Особливості фінансових відносин у сфері страхування.

88. Поняття страхування, його функції та ознаки. Суб'єкти страхових відносин: страховик, страхувальник, застрахований і отримувач.

89. Форми і методи страхового захисту. Характеристика системи страхових фондів.

90. Класифікація страхування за об'єктами і за ознакою ризику. Характеристика майнового, особистого, соціального, медичного страхування, а також страхування відповідальності і фінансових ризиків.

91. Поняття страхового ринку, його організаційна структура. Державний нагляд за страховою діяльністю в Україні, його організація і зміст.

92. Розвиток страхового ринку в Україні, його стан на сучасному етапі.

93. Поняття фінансового ринку і його сегментів. Передумови виникнення фінансового ринку, його роль у ринковій економіці.

94. Взаємозв'язок фінансового ринку зі сферами і ланками фінансової системи і його місце в розподільчих процесах.

95. Призначення і функції грошового ринку, ринку кредитних ресурсів, ринку цінних паперів і ринку фінансових послуг.

96. Класифікація фондового ринку (за характером руху інструментів і за формою його організації).

97. Суб'єкти фінансового ринку (емітенти, інвестори, посередники, інфраструктура); склад і роль кожної групи суб'єктів.

98. Місце і роль держави на фінансовому ринку. Поняття і характеристика цінних паперів згідно з чинним законодавством.

99. Характеристика інструментів фінансового ринку, їх склад. Інструменти власності і позики. Похідні цінні папери.

100. Характеристика і призначення державних цінних паперів. Фондова біржа та її функції.

101. Сутність, призначення і роль міжнародних фінансів. Світові фінансові потоки: валютні, кредитні, фінансові ринки, їх характеристика.

102. Фінанси ООН і ЄС.

103. Міжнародні фінансові інституції, їх завдання, сфери діяльності, формування капіталів і ресурсів (Міжнародний валютний фонд, Група Світового банку, Банк міжнародних розрахунків, Європейський інвестиційний банк, Європейський банк реконструкції та розвитку).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://docs.dtkk.ua/ua/doc/1011.47.0>.
4. Про місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс]: закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/zn_19970521_280_.html.
5. Про страхування [Електронний ресурс]: закон України від 7.03.1996 р. № 85/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр>.
6. Про цінні папери та фондову біржу [Електронний ресурс]: закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>.
7. Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні [Електронний ресурс]: закон України від 26.01.1993 р. № 2939-XII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2939-12/ed20120429>.
8. Про аудиторську діяльність [Електронний ресурс]: закон України від 22.04.1993 р. № 3125-XII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>.
9. Про Національний банк України [Електронний ресурс]: закон України № 679-XIV від 20.05.1999 р. (із змінами та доповненнями). – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.
10. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс]: закон України № 2121-III від 07.12.2000 р. (із змінами та доповненнями). – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
11. Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні [Електронний ресурс]: закон України

від 21.12.2000 р. № 2157-III. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2157-14>.

12. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]: закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

13. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності [Електронний ресурс]: закон України від 04.11.2011 р. № 4014-VI. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4014-17>.

14. Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні [Текст]: закон України від 26.01.1993 р. № 2939-XII // ВРУ, Ін-т законодавства. – К., 1996. – Т. 5. – С. 13–20.

15. Про державну податкову службу в Україні [Текст]: закон України від 04.12.1990 р. № 509-12 // ВРУ, Ін-т законодавства. – К., 1996. – Т. 1. – С. 7–37.

16. Про місцеві податки і збори [Текст]: закон України від 18.07.1995 р. № 297/95-ВР // Місцеве самоврядування. – 1997. – № 3–4. – С. 138–146.

17. Про систему оподаткування [Текст]: закон України від 18.02.1997 р. № 77/97 // Право України. – 1997. – № 4. – С. 45–98.

18. Про статус гірських населених пунктів в Україні [Текст]: закон України від 15.02.1995 р. № 56/95 // Відомості ВРУ. – 1995. – № 39. – С. 20–42.

19. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування [Текст]: закон України від 15.07.1997 р. № 452/97-ВР // Відомості ВРУ. – 1997. – № 38. – С. 36–78.

20. Про бюджетну класифікацію та її впровадження [Текст]: наказ Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. № 604 // Відомості ВРУ. – 2001. – № 46. – С. 55–93.

21. Про затвердження Формули розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів (дотацій вирівнювання та коштів, що передаються до бюджету) між державним бюджетом та місцевими бюджетами [Текст]: постанова Кабінету Міністрів України від 05.09.2001 р. № 1932 // Офіц. вісник України. – 2001. – № 47. – С. 124–126.

22. Про затвердження методики розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів між районним бюджетом та

бюджетами міст районного значення, сіл, селищ [Текст]: постанова Кабінету Міністрів України від 24.12.2003 р. № 1994 // Офіц. вісник України. – 2003. – № 48. – С. 125–127.

23. Порядок фінансування видатків місцевих бюджетів на здійснення заходів з виконання державних програм соціального захисту населення за рахунок субвенції з державного бюджету [Текст]: постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2002 р. № 256 // Офіц. вісник України. – 2002. – № 51. – С. 135–137.

24. Про затвердження Порядку використання коштів резервного фонду бюджету [Текст]: постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2002 р. № 415 // Офіц. вісник України. – 2002. – № 27. – С. 145–147.

25. Про затвердження Порядку складання, розгляду та затвердження основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ [Текст]: постанова Кабінету Міністрів України від 28.02. 2002 р. № 228 // Офіц. вісник України. – 2002. – № 19. – С. 125–127.

26. Про затвердження Порядку здійснення запозичень до місцевих бюджетів [Текст]: постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2003 р. № 207 // Офіц. вісник України. – 2003. – № 25. – С. 116–117.

27. Концепція державної регіональної політики [Текст]: указ Президента України від 25.05 2001 р. № 341/2001 // Урядовий кур'єр. – 2001. – 30 лип.

28. Про державне казначейство України [Текст]: указ Президента України від 27.04.1995 р. IV 335/95 // Урядовий кур'єр. – 1995. – 30 трав.

29. Порядок казначейського обслуговування місцевих бюджетів [Текст]: наказ Держ. казначейства України від 04.11.2002 р. № 205 // Офіц. вісник України. – 2002. – № 47. – С. 126–127.

30. Василик, О. Д. Теорія фінансів [Текст]: підручник / О. Д. Василик. — К.: НІОС, 2000. — 416 с.

31. Венгер, В. В. Фінанси [Текст]: навч. посібник / В. В. Венгер. — К.: ЦНЛ, 2009. — 432 с.

32. Захарова, С. Є. Фінанси [Текст]: навч.-метод. посібник / С. Є. Захарова, О. В. Костіна. — К.: Аграрна освіта, 2003. – 116 с.

33. Ковальчук, С. В. Фінанси [Текст]: навч. посібник / С. В. Ковальчук, І. В. Форкун. — Львів: «Новий Світ – 2000», 2006. — 568 с.
34. Мочаліна, З. М. Фінанси [Текст]: підручник / З. М. Мочаліна, Н. І. Склярчук, І. А. Федоренко. — Харків: ХНАМГ, 2008. — 392 с.
35. Опарін, В. М. Фінанси (загальна теорія) [Текст]: навч. посібник / В. М. Опарін. — К.: КНЕУ, 2002. — 240 с.
36. Романенко, О. Р. Фінанси [Текст]: підручник / О. Р. Романенко. — 4-те вид. — К.: ЦНЛ, 2009. — 312 с.
37. Романенко, О. Р. Фінанси [Текст]: навч.-метод. посібник для самот. вивч. дисц. / О. Р. Романенко, С. Я. Огородник, М. С. Зязюн. — К.: КНЕУ, 2003. — 387 с.
38. Федосов, В. М. Теорія фінансів [Текст]: підручник / В. М. Федосов, С. І. Юрій. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 576 с.
39. Базилевич, В. Д. Страхова справа [Текст] / В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич. — 4-те вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2005. — 351 с.
40. Василик, О. Д. Бюджетна система України [Текст]: підручник / О. Д. Василик. — К.: ЦНЛ, 2004. — 544 с.
41. Василик, О. Д. Державні фінанси України [Текст]: підручник для студ. екон. спец. ВНЗ / О. Д. Василик, К. В. Павлюк; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К.: ЦНЛ, 2003. — 606 с.
42. Дем'яненко, М. Я. Фінанси в період реформування агропромислового виробництва [Текст] / М. Я. Дем'яненко. — К.: ІАЕ УААН, 2002. — 645 с.
43. Дьячкова, Ю. М. Страхування [Текст]: навч. посібник / Ю. М. Дьячкова. — К.: ЦНЛ, 2008. — 240 с.
44. Еш, С. М. Фінансовий ринок [Текст]: навч. посібник / С. М. Еш. — К.: ЦНЛ, 2009. — 528 с.
45. Лайко, П. А. Фінанси підприємств [Текст]: підруч. для студ. вузів / П. А. Лайко, М. В. Мних; Академія муніципального управління. — К.: Знання України, 2004. — 428 с.
46. Поддєрьогін, А. М. Фінанси підприємств [Текст]: підручник / А. М. Поддєрьогін. — К.: КНЕУ, 2004. — 546 с.
47. Савлук, М. І. Гроші та кредит [Текст] / М. І. Савлук. — К.: КНЕУ, 2001. — 602 с.

48. Щетинін, А. І. Гроші та кредит [Текст]: підручник. / А. І. Щетинін. — К.: ЦУЛ, 2008. — 432 с.
49. Петкова, Л. Муніципальні інвестиції та кредити [Текст]: навч. посібник / Л. Петкова, В. Проскурін. — К., 2006. — 158 с.
50. Радіонов, Ю. Д. Причини і наслідки неефективного використання міжбюджетних трансфертів [Текст] / Ю. Д. Радіонов // Економіка України. — 2013. — № 3. — С. 59–70.
51. Радіонов, Ю. Д. Управлінські рішення як фактор неефективного використання бюджетних коштів [Текст] / Ю. Д. Радіонов // Економіка України. — 2013. — № 12. — С. 41–51.
52. Рева, Т. М. Місцеві фінанси [Текст]: навч. посібник / Т. Рева, К. Ковальчук, В. Кучкова. — К.: Центр навч. л-ри, 2007. — 208 с.
53. Стефанюк, І. Б. Удосконалення механізму фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування [Текст] / І. Б. Стефанюк // Фінанси України. — 2013. — № 2. — С. 71–82.
54. Складання, розгляд та затвердження місцевих бюджетів на основі положень Бюджетного кодексу [Текст]: навч. посібник / С. І. Мельник, І. Ф. Щербина, Дж. Хансен [та ін.]. — К.: Міленіум, 2002. — 276 с.
55. Сунцова, О. О. Місцеві фінанси [Текст]: навч. посібник / О. О. Сунцова. — К.: Центр навч. л-ри, 2005. — 560 с.
56. Сторонянська, І. З. Проблеми організації та ефективність використання муніципальних запозичень [Текст] / І. З. Сторонянська, І. С. Музика // Фінанси України. — 2013. — № 11. — С. 45–56.
57. Чугунов, І. Я. Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку [Текст] / І. Я. Чугунов. — К.: НІОС, 2003. — 488 с.
58. Шабінська, С. А. Місцеві фінанси [Текст]: конспект лекцій / С. А. Шабінська, С. В. Шабінський, М. О. Євдокімова; ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. — Харків, 2008. — 200 с.
59. Юрій, С. І. Бюджетна система України [Текст]: навч. посібник / С. І. Юрій, Й. М. Бескид. — К.: НІОС, 2000. — 400 с.
60. Юрій, С. Казначейська система [Текст]: навч. посібник / С. Юрій, В. Стоян, М. Мац. — Тернопіль: Карт-бланш, 2002. — 591 с.
61. Яценко, Ю. О. Окремі аспекти впровадження програмно-цільового методу у бюджетний процес на рівні

місцевих бюджетів [Текст] / Ю. О. Яценко // Фінанси України. – 2013. – № 7. – С. 44–77.

62. Ярош, О.Б. Економічні ризики у сфері державної тарифної політики на послуги ЖКГ [Текст] / О. Б. Ярош, О. Б. Пушкарьова // Економіка України. – 2013. – № 11. – С. 76–83.

63. Комплексна програма розвитку фінансового ринку України на 2015-2010 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nssmc.gov.ua/user_files/content/965/1427444686.pdf.

64. Карачарова, К. А. Бюджетування як інструмент ефективного управління інвестиційною діяльністю підприємств залізничного транспорту [Текст] / К. А. Карачарова, Г. В. Обруч // Вісник економіки транспорту і промисловості: зб. наук.-практ. статей. – Харків: УкрДАЗТ, 2014. – № 47. – С. 122–125.

65. Карачарова, К. А. Операції на відкритому ринку як інструмент грошово-кредитної політики НБУ [Текст] / К. А. Карачарова // Вісник економіки транспорту і промисловості: зб. наук.-практ. статей. – Харків: УкрДУЗТ, 2014. – № 48. – С. 38–43.

66. Карачарова, К. А. Побудова багатофакторної лінійної моделі залежності обсягів торгів цінних паперів від ВВП та іноземних інвестицій [Текст] / К. А. Карачарова, О. О. Коковіхіна // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. «Економічні науки». – Херсон: ХДУ, 2014. – Вип. 8. – Ч. 5. – С. 157–160.

67. Карачарова, К. А. Формування концептуального підходу до управління витратами підприємств залізничного транспорту [Текст] / К. А. Карачарова, Т. С. Павленко // Вісник економіки транспорту і промисловості: зб. наук.-практ. статей. – Харків: УкрДУЗТ, 2015. – № 50. – С. 239–242.

68. Карачарова, К. А. Особливості формування фінансової стратегії підприємств залізничного транспорту [Текст] / К. А. Карачарова // Вісник економіки транспорту і промисловості: зб. наук.-практ. статей. – Харків: УкрДУЗТ, 2015. – № 51. – С. 35–39.

69. Карачарова, К. А. Методи прогнозування фінансової неспроможності підприємства [Текст] / К. А. Карачарова // Економічний аналіз: зб. наук. праць. – Тернопіль: Тернопільський національний економічний університет, 2015. – № 1. – Т. 21. – С. 292-297.

70. Зайцева, І. Ю. Система корпоративного контролю у сучасних умовах господарювання [Текст] / І. Ю. Зайцева // Коммунальное хозяйство городов. Сер. Экономические науки. – Вып. 87. – К., 2009. – С. 215 – 219.

71. Зайцева, І. Ю. Проблеми казначейського обслуговування місцевих бюджетів за доходами [Текст] / І. Ю. Зайцева, М. О. Пархоменко // Вісник економіки транспорту і промисловості: зб. наук.-практ. статей. – Харків, 2015. – № 50. – С. 321-325.

72. Зайцева, І. Ю. Управління фінансовою складовою економічної безпеки підприємства [Текст] / І. Ю. Зайцева // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 16. – С. 54-56.

73. Зайцева, І. Ю. Чи є економіка України гарантом економічної безпеки її підприємств? [Текст] / І. Ю. Зайцева // Бизнес и безопасность. – К., 2013. – № 5. – С. 13-16.

74. Зайцева, І. Ю. Формування системи показників, що характеризують фінансову складову економічної безпеки транспортних підприємств [Електронний ресурс] / І. Ю. Зайцева // Ефективна економіка. – 2013. – № 7. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua>.

75. Зайцева, І. Ю. Розширення тезауруса до вирішення проблеми управління фінансовою складовою економічної безпеки підприємства [Текст] / І. Ю. Зайцева, Ю. А. Кореницька // Вісник економіки транспорту і промисловості: зб. наук.-практ. статей. – Харків, 2013. – № 42. – С.217-221.

76. Зайцева, І. Ю. Проблеми і перспективи діяльності банків у сфері фінансового лізингу [Текст] / І. Ю. Зайцева, І. Ю. Селюков // Вісник економіки транспорту і промисловості: зб. наук.-практ. статей. – Харків, 2012. – № 37. – С. 27-30.

77. Зайцева, І. Ю. Современный подход к определению составляющих экономической безопасности предприятия [Текст] / І. Ю.Зайцева // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. – Вип. 253. – Т. 2. – С. 456-463.

78. Зайцева, І. Ю. Захист компанії шляхом впровадження конструкції перехресного володіння акціями та створення системи контролю за кредиторською заборгованістю [Текст] / І. Ю.Зайцева // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. – Вип. 251. – Т.1. – С. 64 – 68.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

Агент страховий — фізична або юридична особа, яка діє від імені та за дорученням страховика відповідно до наданих їй повноважень.

Активи відсоткові — активи, що приносять відсотковий дохід (цінні папери, депозити).

Активи грошові — сума коштів, які перебувають у розпорядженні підприємства на певну дату і є його активами у формі готових засобів оплати (тобто у формі абсолютної ліквідності).

Активи ліквідні — кошти, цінні папери, матеріальні цінності, інші активи, які можуть бути швидко реалізовані і використані для сплати боргових зобов'язань.

Активи матеріальні — основні засоби й оборотні активи будь-якого виду, відмінного від коштів, цінних паперів, деривативів і нематеріальних активів.

Активи неліквідні — група активів підприємства, які можуть бути реалізовані без втрат своєї поточної (балансової) вартості лише протягом тривалого часу.

Активи нематеріальні — група активів підприємства, які не мають матеріально-речової форми, зокрема придбані підприємством за плату права на користування землею, водою, корисними копалинами та іншими природними ресурсами, будівлями, спорудами, обладнанням, авторські права, права на товарні знаки і торгові марки, інші майнові права, брокерські місця (права торгівлі на біржі), програмне забезпечення, організаційні витрати, репутація підприємства (гудвіл), висока кваліфікація кадрів, фінансова стабільність і деякі інші активи.

Активи оборотні (поточні) — сукупність майнових цінностей підприємства, які обслуговують поточний господарський процес і повністю споживаються впродовж одного операційного (виробничо-комерційного) циклу.

Активи операційні — активи підприємства, що безпосередньо беруть участь у його виробничій діяльності та формуванні доходу від цієї діяльності.

Активи паперові — фінансові активи, зокрема акції, облігації, інші цінні папери.

Активи підприємства — економічні ресурси підприємства у формі сукупних майнових цінностей, що використовуються в господарській діяльності і належать підприємству на правах власності чи у формі претензії (вимог) за зобов'язаннями інших осіб.

Активи фінансові — активи підприємства у формі наявних коштів і різного роду фінансових інструментів. До цієї групи активів належать грошові активи в національній та іноземній валютах, дебіторська заборгованість, коротко- і довгострокові вкладення підприємства.

Акциз специфічний — непрямий податок, що встановлюється за окремими ставками для певних видів товарів.

Акциз універсальний — непрямий податок, що встановлюється як надлишок до загального обороту реалізації товарів (робіт, послуг) за єдиною чи кількома ставками. Може бути у формі податку з продажу (купівлі), податку з обороту чи податку на додану вартість.

Акцизи — непрямі податки на товари і послуги, включені до ціни і сплачувані за рахунок покупців.

Акцизна марка — спеціальний знак, яким маркують алкогольні напої і тютюнові вироби і наявність якого підтверджує сплату акцизного збору, легальність увезення та реалізації цих виробів на території країни.

Акцизний збір — непрямий податок на високорентабельні та монопольні товари (продукцію), включений до їх ціни.

Акціонер — власник акцій, співвласник акціонерного підприємства. Має право на отримання доходу від акцій, якими він володіє, а за певних умов — на участь в управлінні справами підприємства, що випустило акції.

Акціонерне товариство — товариство, що має статутний фонд, поділений на певну кількість акцій, і несе відповідальність щодо своїх зобов'язань тільки майном товариства.

База оподаткування — базова вартісна величина конкретного об'єкта оподаткування, за якою нараховують певний податок.

Баланс держави платіжний — система показників, які характеризують співвідношення між сумою фактичних грошових

надходжень з-за кордону та сумою платежів іншим державам за певний період (рік, квартал, місяць) або на певну дату.

Баланс зовнішньоторговельний — співвідношення між вартістю експорту й імпорту держави в її торгівлі з іншою країною чи групою країн за певний період часу (місяць, квартал, рік). Він показує не тільки товари, що перетнули кордон, а й платежі та надходження від експорту й імпорту, які в часі можуть не збігатися з рухом товарів.

Баланс підприємства — звіт про фінансовий стан підприємства, який відображує на певну дату його активи, зобов'язання і власний капітал. Це основна форма бухгалтерської звітності, що показує в грошовій формі процес кругообігу господарських засобів підприємства та їх участь у розширеному відтворенні.

Банківський кредит — основна форма кредиту, за якої банк надає клієнтові в тимчасове користування частину власного або залученого капіталу на умовах повернення зі сплатою банківського відсотка.

Банкрутство — встановлена судом неспроможність боржника — підприємства, банку, іншої організації чи окремої особи — задовольнити в установленій для цього строк пред'явлені до нього з боку кредиторів вимоги, а також виконати зобов'язання перед бюджетом, пов'язані з недостатністю активів у ліквідній формі, що тягне за собою примусову ліквідацію підприємства з метою поділу майна боржника між кредиторами.

Бізнес-план — документ, що містить систему заходів чи програму дій, пов'язаних часом і місцем реалізації, узгоджених з метою і ресурсами та спрямованих на отримання максимального прибутку через реалізацію підприємницького проекту. У ньому розглядаються науково-технологічні, організаційні, соціальні та інші сторони реалізації проекту, при цьому основна увага приділяється фінансово-економічним аспектам.

Валовий дохід — загальна сума доходу платника податку на прибуток підприємства від усіх видів діяльності, отриманого (нарахованого) протягом звітного періоду в грошовій і матеріальній або нематеріальній формах як на митній території України, так і за її межами.

Валові витрати підприємств — витрати, здійснювані платником податку на прибуток протягом звітного податкового періоду, які виключаються з суми скоригованого валового доходу для обчислення суми оподаткованого прибутку.

Валюта вільно конвертована — валюта, що вільно й необмежено обмінюється на інші чужоземні валюти.

Валютне регулювання — одна з форм державного регулювання міжнародних економічних відносин.

Валютний контроль — державне регулювання обсягу готівки в чужоземній валюті та її обмінного курсу щодо інших валют.

Валютний фонд (підприємства) — сукупність належних підприємству коштів у вільно конвертованій валюті.

Вартість — виражена в грошах цінність будь-чого або величина витрат на будь-що.

Вартість додана — різниця між вартістю вироблених товарів, виконаних робіт чи наданих послуг і вартістю матеріалів, використаних у процесі їх виробництва (виконання, надання).

Ввізне мито — мито, яке стягує держава з імпортованих товарів з метою поповнення Державного бюджету і захисту внутрішнього ринку.

Вексель — цінний папір і вид кредитних грошей, що засвідчує безумовне грошове зобов'язання боржника (векселедавця) сплатити у встановлений термін і в повному порядку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю).

Гарант — поручитель: юридична або фізична особа, держава, що дає гарантію (виступає за порукою) у чомусь, зокрема у фінансових стосунках.

Дебіторська заборгованість — сума заборгованості підприємству (організації) з боку юридичних і фізичних осіб, що виникла тимчасово через відволікання коштів з обігу підприємства у зв'язку з поставкою товарів, виконанням робіт або наданням послуг.

Девальвація — знецінення курсу національної чи міжнародної (регіональної) валютно-грошової одиниці відносно валют інших країн, міжнародних валютно-грошових одиниць.

Державна позика — форма державного кредиту, коли держава виступає як позичальник.

Державне мито — обов'язковий збір у дохід держави, який справляється установами за вчинення дій і видання юридичним і фізичним особам документів, що мають правове значення.

Державний борг внутрішній — заборгованість держави кредиторам у даній країні.

Державний борг зовнішній — заборгованість держави громадянам, організаціям і фінансовим інституціям (кредиторам) інших країн.

Державні видатки — сума коштів, що витрачаються державою в процесі здійснення її фінансової діяльності.

Державні доходи — сума коштів, що мобілізуються державною на забезпечення своєї діяльності.

Дериватив — документ установленої форми, який засвідчує право та (або) зобов'язання придбати чи продавати в майбутньому цінні папери, матеріальні або нематеріальні активи, а також кошти на визначених у ньому умовах.

Дилер — фізична або юридична особа, що здійснює перепродаж товарів, цінних паперів, а також валют.

Дотація вирівнювання бюджетів — міжбюджетний трансфер на вирівнювання дохідної спроможності бюджету, який його отримує. Фіксована в сумі грошова допомога, що за певних умов на безповоротній основі надається державним бюджетом місцевим з метою забезпечення виконання ними своїх функцій без обмеження сфери використання коштів і не потребує вкладення коштів з боку отримувача.

Дохід від акцій — сума дивідендів; зростання курсової вартості акцій.

Економічна ефективність — результативність економічної діяльності, реалізації економічних програм і заходів, що характеризується відношенням отриманого економічного ефекту (результату) до витрат ресурсів, які зумовили отримання цього результату.

Емісія грошей — випуск в обіг грошей як у готівковій, так і безготівковій формі. Призводить до збільшення грошової маси в обігу.

Емітент — держава, установа чи підприємство, які проводять емісію цінних паперів, грошових знаків, платіжно-розрахункових документів тощо.

Євро — спільна регіональна валюта країн Європейського співтовариства. Запроваджена Європейською комісією на Раді міністрів економіки й фінансів країн ЄС 1 травня 1998 р.

Євробанк — міжнародний банк, який здійснює свою діяльність на євrorинку.

Євродолари — тимчасово вільні кошти в американських доларах, що розміщуються організаціями чи приватними особами за межами США (у банках західноєвропейських країн).

Закон вартості — об'єктивний економічний закон, що регулює зв'язки між товаровиробниками, розподіл і стимулювання суспільної праці в умовах товарного виробництва, за яким виробництво та обмін здійснюються на основі їх вартості, величина якої вимірюється суспільно необхідними затратами праці.

Інвестиція — грошові, майнові, інтелектуальні цінності, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту; капітальні вкладення в розвиток виробництва чи невиробничу сферу.

Індикативна функція фондової біржі — одна з функцій фондової біржі, яка полягає в оцінці вартості й привабливості цінних паперів.

Індосамент — 1) передавальний напис на векселі, чеку, іншому цінному папері, який засвідчує перехід прав за цим документом до іншої особи. Індосамент роблять на звороті документа або на додатковому аркуші; 2) документ, що додається до страхового поліса і містить зміни умов страхування.

Інфляція — порушення процесу суспільного виробництва, що проявляється в переповненні сфери обігу грошовими знаками понад реальні потреби господарства та їх обезцінюванні.

Кадастр — систематизований опис та оцінка об'єктів, які підлягають оподаткуванню.

Капітальні вкладення — витрати на створення нових, реконструкцію, розширення і технічне переоснащення діючих основних засобів.

Квота — 1) кількісний показник, що визначає частку в спільному виробництві, збуті, платежах; 2) частка податку в доході платника. Вона характеризує рівень оподаткування і може бути визначена в абсолютному розмірі й у відносному вираженні.

Конверсія цінних паперів — зміна дохідності позик. Вона проводиться внаслідок зміни ситуації на фінансовому ринку (рівня облікової ставки центрального банку) чи погіршення фінансового стану держави, коли вона не в змозі виплачувати передбачуваний дохід.

Консолідація — передача зобов'язань за раніше випущеною позикою на нову позику з метою продовження строку позики. Вона проводиться у формі обміну облігації попередньої позики на нові. В окремих випадках може застосовуватись і скорочення строків позики.

Контрольна функція фінансів — фінансовий контроль за формуванням і використанням доходів суб'єктів обмінно-розподільчих відносин.

Лізинг — довгострокова оренда машин, устаткування, споруд виробничого призначення.

Ліквідність активів — величина, обернена часу, необхідному для перетворення активів у гроші. Чим менше часу знадобиться для перетворення активів у гроші, тим вони ліквідніші.

Ліквідність підприємства — здатність суб'єкта господарювання в будь-який час здійснити необхідні витрати.

Ліцензія — спеціальний дозвіл, який видається уповноваженим на це державним органом влади юридичним особам для здійснення конкретних, обумовлених законом господарських операцій, у тому числі зовнішньоекономічних.

Митна декларація — документ, що містить відомості про переміщення через кордон вантажів, цінностей, валюти. Заповнюється юридичними і фізичними особами та містить відомості про кількість товарів і їх ціну.

Міжбанківська валютна біржа — біржа, яка проводить торги з купівлі-продажу іноземних валют.

Міжбюджетні трансфери — кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

Міжнародні фінанси — сукупність обмінно-розподільчих відносин, що виникають у зв'язку з рухом вартості між окремими країнами та у процесі формування і використання на світовому та регіональному рівнях централізованих грошових фондів.

Національна валюта — грошова одиниця України — банкноти, білети державної скарбниці, монети, платіжні документи та інші цінні папери, виражені у грошовій одиниці.

Незалежний фінансовий контроль — форма фінансового контролю, що є елементом фінансового механізму.

Неплатоспроможність — неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати платіжні зобов'язання, строк сплати яких настав, пов'язана з нестачею активів у ліквідній формі.

Об'єкт оподаткування — фізична чи вартісна величина, щодо якої нараховується податок.

Облігація — цінний папір, довгострокове боргове зобов'язання юридичної особи, що випускає і розміщує облігаційну позику (емітента), регулярно виплачувати кредиторів (власників облігації) дохід у заздалегідь зафіксованій сумі чи у вільному відсотку вартості облігації, а через зазначений час і номінальну вартість облігації.

Оподаткування — узаконене державою обкладання податками юридичних осіб і громадян.

Опціон — стандартний документ, який засвідчує право придбати (продати) цінні папери (товари, кошти) на певних умовах у майбутньому, з фіксацією цін на час укладення такого опціону або на час такого придбання за рішенням сторін контракту.

Пай — сума внеску кожного учасника підприємницького проекту, що є свідченням членства; права участі в управлінні (акціонерний пай, кооперативний пай); частка, що вноситься до спільної справи окремих учасників.

Пайовий капітал — капітал, оформлений із внесених паїв.

Пайовик — особа, яка внесла пай і стала внаслідок цього членом товариства, до якого внесено пай.

Пеня — штрафна санкція за несвоєчасне виконання фінансових зобов'язань, що застосовується в разі несвоєчасної сплати податків і податкових платежів, а також у разі затримання

оплати одержаних товарно-матеріальних цінностей, наданих послуг чи виконаних робіт. Нараховується у відсотках до суми невиконаного договірною зобов'язання за кожен день затримки.

Перевірка — обстеження і вивчення окремих ділянок фінансово-господарської діяльності підприємства, установи, організації або їх підрозділів.

Підакцизні товари — товари, з яких законодавчо справляється акцизний збір.

Податкова декларація — офіційна заява юридичної або фізичної особи, яка сплачує податки, про розміри її доходу, майна тощо за минулий період у вигляді засвідченого письмового документа.

Податкова політика — державна політика оподаткування юридичних і фізичних осіб. Її метою є формування Державного і місцевих бюджетів за одночасного стимулювання ділової активності підприємств. Реалізується через систему податків, податкових ставок і податкових пільг.

Податок — індивідуально безвідплатний, безповоротний, нецільовий платіж, що вноситься платником податку до бюджету відповідного рівня в порядку, розмірах та у строках, установлених податковим законодавством.

Регульовані доходи — доходи, які на пайовій основі розподіляються між усіма ланками бюджетної системи України з метою збалансування доходів і витрат.

Реінвестування — 1) переведення капіталу з одних об'єктів інвестування в ефективніші; 2) повторне вкладення коштів у ті сфери діяльності (виробництва), з яких вони вивільнилися.

Рентабельність — виражений у відсотках відносний показник прибутковості, який характеризує ефективність витрат підприємства загалом або ефективність виробництва окремих видів продукції.

Ринок цінних паперів — частина ринку позикових капіталів, де здійснюється емісія, купівля-продаж цінних паперів.

Санация підприємства — комплекс послідовних взаємозв'язаних заходів фінансово-економічного, виробничо-технічного, організаційного, соціального характеру, спрямованих на виведення суб'єкта господарювання з кризи і відновлення або

досягнення його прибутковості та конкурентоспроможності в довгостроковому періоді.

Секвестр — тимчасове обмеження асигнувань загального фонду Державного бюджету України в разі недоотримання доходів загального фонду бюджету більш ніж на 15 % суми, передбаченої переліком Державного бюджету на відповідний період.

Собівартість — грошове вираження загальної суми витрат підприємства на виробництво та реалізацію продукції (робіт, послуг).

Строк сплати податку — законодавчо встановлений строк внесення до бюджету податків, належних до сплати за відповідний період.

Суборенда — передача частини орендованого майна в оренду третій особі чи групі осіб.

Тариф — митний перелік товарів, з яких стягують мито, із зазначенням ставок мита на одиницю товару.

Темп інфляції — показник, що характеризує рівень знецінення (зниження купівельної спроможності) грошей за певний період (у відсотках до їх номіналу на початок періоду).

Універсальна біржа — біржа, на якій реалізують угоди щодо широкого асортименту товарів, валюти, цінних паперів, фрахтових контрактів.

Уніфікація позики — об'єднання (обмін) кількох раніше випущених позик в одну облігацію нової позики.

Ухилення від податків — свідомі дії платників податків, спрямовані на несплату податків через заниження відомостей про величину доходів, вартість майна, які підлягають оподаткуванню, або повне їх приховування. Такі дії є протиправними.

Фінанси — сукупність грошових відносин, пов'язаних з формуванням, мобілізацією і розміщенням фінансових ресурсів і з обміном, розподілом і перерозподілом вартості створеного на основі їх використання валового внутрішнього продукту, а за певних умов — і національного багатства.

Фінансова криза — глибокий розлад фінансової системи держави, зумовлений економічними і політичними явищами.

Фінансова наука — наука, яка вивчає явища і процеси, які мають місце в державі під час створення та використання фондів

фінансових ресурсів усіх рівнів на цілі її економічного і соціального розвитку.

Фінансовий консалтинг — сукупність консультаційних послуг, що передують фінансовим операціям чи надаються у процесі їх здійснення.

Фінансовий контроль — сукупність видів, форм і методів перевірки законності й доцільності здійснення фінансових операцій і реалізації на цій основі завдань фінансової політики.

Фінансовий менеджмент — процес управління формуванням і використанням фінансових ресурсів на рівні держави, підприємницьких структур, інших господарських об'єднань і громадян, якщо вони здійснюють фінансові операції.

Фіскальна політика — дії держави щодо централізації частини виробленого ВВП та її суспільного використання.

Форвардний контракт — стандартний документ, який засвідчує зобов'язання особи придбати (продавати цінні папери, товари або кошти) у визначений час і на певних умовах у майбутньому з фіксацією цін такого продажу під час укладення контракту.

Ф'ючерсний контракт — угода, що засвідчує зобов'язання придбати (продати) цінні папери, товари або кошти у визначений час і на певних умовах у майбутньому з фіксацією цін на момент виконання зобов'язань сторонами контракту.

Цільові фонди — кошти, які використовуються для вирішення конкретних проблем, визначених державними органами та органами місцевого самоврядування і різновид позабюджетних фондів.

Цінні папери — грошові документи, що засвідчують право володіння або відносини позики, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила, і їхнім власником і передбачають виплату доходу у вигляді дивідендів або відсотків, а також можливість передачі прав, що підтверджують ці документи, іншим особам.

Чистий дохід — грошове вираження вартості новоствореного продукту, що визначається як різниця між валовим доходом і заробітною платою.

Чистий прибуток підприємства — прибуток, який залишається після сплати податку на прибуток.

Штрафні санкції — грошові штрафи та пені, що стягуються з платників за порушення податкового законодавства.

Юридична особа — підприємство, що виступає як суб'єкт громадянства, у тому числі господарських прав та обов'язків, які мають самостійний баланс, гербову печатку, розрахунковий рахунок у банку. Діє на основі статуту або положення і відповідає в разі банкрутства майном, що йому належить.

